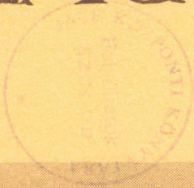

57779

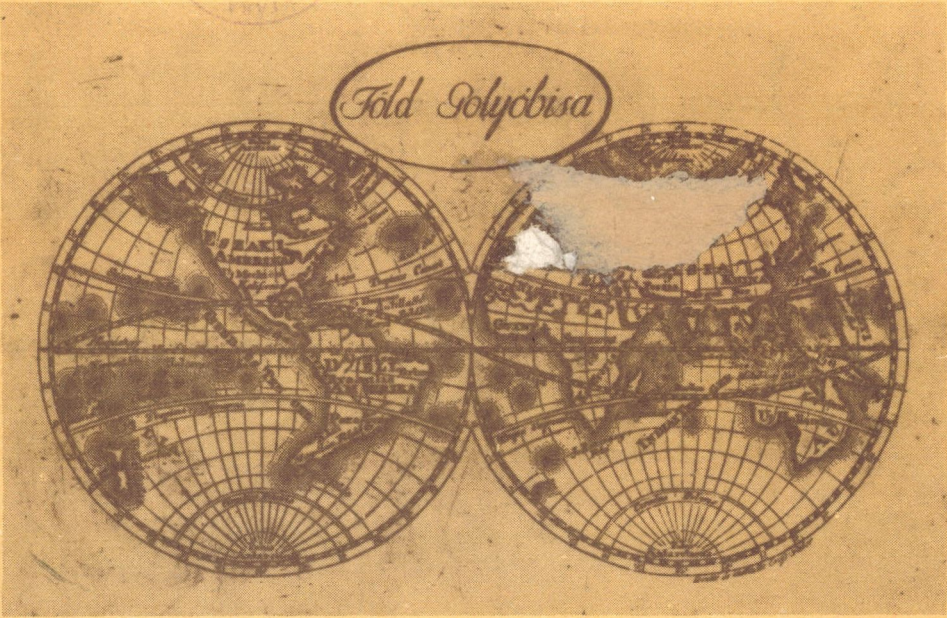
57779

VILÁGTÖRTÉNET

S = 104 825

Föld Globóbisa

'79/2

VILÁGTÖRTÉNET

Új folyam.

1979

2. szám.

Egyetemes történeti negyedéves folyóirat

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete

Főszerkesztő: Makkai László, felelős szerkesztő: Ormos Mária,
szerkesztőségi titkár: Bóka Éva

A címlap az „Oskolai Új Átlás... metsződött és nyomtatódott a ref. collégiumban... deák ifjak által Budai Ézsaiás vigyázása alatt, Debrecen 1800.” c. könyv betűmintáinak és földgömbárázolásának felhasználásával készült.

**Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál
(Budapest, V. József nádor tér 1. – 1900) közvetlenül vagy
postautalványon, valamint átutalással a KHI 215–96162 pénzforgalmi
jelzőszámra.**

Éves előfizetési díj: 60.– Ft, példányonkénti eladási ár: 18.– Ft.

Index-száma: 25.886

TARTALOM

Kelet–Közép-Európa anyagi kultúrájának történetéhez

Bev. Makkai László	5
B. Krzemienska – D. Třeštk: A koraközépkori állam gazdasági alapjai Közép-Európában	8
Endrei Walter: A posztó ólombélyegek eredetéről	33
Petneki Áron: A lengyel anyagi kultúra történetének első öt kötete	40

A nemzetközi munkásmozgalom kérdéseiről

Bev. Jemnitz János	47
E. Hobsbawm: Megtorpanás a munkásmozgalom fejlődésében	49
M. Johnstone: Az országos baloldali mozgalom Angliában	68

Történetírói arckép

Bóka Éva: Jurij Mihajlovics Sztyeklov (életrajz, szemelvények, bibliográfia)	77
Georges Haupt munkássága (1928 – 1978)	
E. Labrousse: Georges Haupt a nemzetközi szocializmus francia történetírója	93
H. Steiner: Georges Haupt és a munkásmozgalom-történészek nemzetközi ülése	98
G. Haupt: Milyen munkásmozgalom-történetre van szükség . . .	100

Dokumentum

César de Paepe levelezéséből	105
--	-----

Ismertetések

G. Otruba: A kézműipar és a céhek historiográfiájához a mai Ausztriában	111
---	-----

Bécsi szimpozium Otto Bauerről (Leopold Spira ismertetése) 121

FOLYÓIRATREPERTÓRIUM 1976/II. 127

MAKKAI LÁSZLÓ:

AZ ANYAGI KULTÚRA TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSI PROBLÉMÁI KELET–KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Az „anyagi kultúra” fogalmát a szovjet kezdeményezés alapján mind a francia, mind a lengyel történetírás két irányadó szintézise (F. Braudel: *Civilisation matérielle*, 1967, valamint a nemrég megjelent kollektív mű: *Historia Kultury Materielnej Polski*) egyaránt az anyagi javak társadalmi termelésének, elosztásának és fogyasztásának technikai oldalában, közelebbről a termelőerők fejlődésében, valamint ezek termékei társadalmi felhasználásában jelöli meg. Bár ebben az összefüggésben a figyelem az anyagi javak termelésére és fogyasztására irányul, az anyagi kultúra történetének tudománya mégsem egyszerűen „tárgytudomány”. Középpontjában nem élettelen tárgyak állnak, hanem alkotó emberek, akik társadalmilag kifejlesztett ügyességükkel, tapasztalataikkal és szervezettségükkel készítik és használják munkaeszközöket, s teremtik, gazdagítják ezekkel életüket. A tárgyak mint az emberi alkotóképesség eszközei és eredményei, mint emberi tartalmak kifejezői és társadalmi viszonyok közvetítői szerepelnek az anyagi kultúra történetében. A „kultúra” szó a „művelés” értelmében kifejezi az embernek a természethez való aktív, alakító viszonyát, míg „művelődés” értelemben egyrészt a természet átalakítása során végbemenő emberi önátalakítást, másrészt az alakítás és az önátalakítás során létrehozott életberendezést jelenti. Ebben a legszélesebb értelemben az anyagi kultúra az anyagi termelés és fogyasztás, s az ezeket összekapcsoló elosztás folyamatainak egysége.

Ahogy a történetírásunk a gazdaságtörténetnek az elmúlt három évtized során elért – még korántsem lezárt, de jelentős és maradandó – eredményeire ráépül a társadalomtörténet és a művelődéstörténet, úgy válik a történészek számára időszerűvé az anyagi kultúrának egyrészt művelése, másrészt szerkezeti elhelyezése a gazdaságtörténet, a társadalomtörténet és a művelődéstörténet keretei közt. Első pillantásra nyilvánvalónak látszik, hogy a gazdaságtörténethez legközelebb az anyagi kultúra termelési és elosztási vonatkozásai esnek, a társadalomtörténet viszont az osztályszerkezet által meghatározott elosztás mellett a fogyasztás is érdekli, hiszen a fo-

gyasztási javak gyakorlati rendeltetésükön túl társadalmi és politikai tartalmakat is hordoznak, sőt formaadásuk által a társadalmi differenciálódás, a presztizs jelképeivé válnak s így a művelődéstörténetet általában, a művészettörténetet pedig külön is érintik. Mindebből az következik, hogy az anyagi kultúra története nem fedi a gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet teljes területét, de nem is csatlakozik hozzájuk velük egyenrangú negyedik tudományágként, hanem a gazdasági, társadalmi és művelődési problémáknak egy sajátos megközelítési módja. Ennyiben talán leginkább történeti néprajznak nevezhetnők, annak tárgyi néprajzi oldalaként, mint ahogyan napjainkban a francia történetírás egyik iskolája az „anthropologie historique” címszava alá sorolja.

Miben áll a gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet problémáinak az a sajátos megközelítési módja, melyet az anyagi kultúra kutatása kínál? Mindenekelőtt e három nagy témakör sajátos összekapcsolását teszi lehetővé. A termelés és a fogyasztás viszonyában egy olyan kölcsönösségre világít rá, amelyet a termelésből kiinduló gazdaságtörténet csak egyoldalúan mutat be. Igaz, a fogyasztás a földrajzi és biológiai feltételek mellett alapvetően a termelő erők és termelési viszonyok dialektikus együttesének függvénye, de az is igaz, hogy mihelyt ezek alapján egy társadalom anyagi szükségletei állandó igényként kialakultak, fogyasztási normák szilárdulnak meg s szerveződnek olyan egységes fogyasztási struktúrává, amely elvárásként jelentkezik a termelés felé. Végül is a társadalmi fogyasztás válik a termelés normájává mindaddig, amíg a történelmi fejlődés meg nem változtatja vagy a termelésnek vagy a fogyasztásnak a normáit. Ez azután a termelési-fogyasztási struktúra belső egyensúlyát megbontva, a társadalmat új normák felállítására kényszeríti. Igaz jó példa erre a magyar nép táplálkozási normáinak történelmi fejlődése. A feketetengeri füves pusztákat folytató Alföld teret adott a honfoglalás előtti pásztorkodás folytatására; ezt a továbbélő állattenyésztést buzdította a XIV–XVI. században a magyarországi ökrök tíz- majd százazreit felvevő nyugateurópai piaci kereslet. Mindez annyira visszaszorította a szántógazdálkodást, hogy nem csupán külkereskedelmünkben hiányzott a XVIII. századig a gabona, hanem a hazai táplálkozásban is jóval kisebb szerepet játszott, mint tőlünk északra és nyugatra. Mivel a kenyérgabona belső és külső kereslete viszonylag csekély volt, nem is vetettek belőle sokat. A kialakult fogyasztási struktúra tehát visszahatólag meghatározta a termelési struktúrát. A földrajzi adottságok megengedték volna ugyan a szántógazdálkodás kiterjesztését, de az csak a XVIII. század derekától kezdve – új igények és lehetőségek létrejöttével – történt meg, akkor viszont

gyors ütemben. A példák szaporíthatók s mind azt igazolják, hogy a település, lakás, öltözködés, táplálkozás, gyógyítás, szórakozás sokszínű együttese egy egységes struktúrát alkot, amelyet a termelés és a fogyasztás kölcsönös egymásrahatása alakít ki.

Míg a termelt és elosztott javak elsődlegesen a társadalom anyagi szükségleteinek felelnek meg s mint ilyenek, a gazdaságtörténeti kutatás területére esnek, addig másodlagosan társadalmi jelentést hordoznak. A település, étkezés, ruházkodás, táplálkozás, testápolás és szórakozás tárgyi eszközei nemcsak a biológiai és társadalmi önfenntartást szolgálják, hanem a társadalmi helyzetet és ambíciót is demonstrálják. E demonstrációnak is van egy formális szabályozórendszere, amely az anyagi kultúra formaadásában nyilatkozik meg mint divat vagy stílus. S ez már a társadalom- és művelődéstörténet területe.

Az anyagi kultúrának fentebb említett két összefoglalása, az egyetemes és a nemzeti közt helyezendő el a kelet–közép-európai régió sajátos problematikája. Erre a regionális sajátosságra már sokszor és sokan rámutattak. Egyik vonása a nemzetközi munkamegosztásban évszázadok során kialakult túlnyomó agrárjelleg, mely állandó ipari importra kényszerítette e táj országait. Az anyagi kultúra kutatásának legfejlettebb lengyel módszerei és eredményei mellett a következőkben a kelet–közép-európai ipar kezdetének sajátosságaira és az ipari import néhány vonatkozására rávilágító tanulmányokat közlünk.

A KORA-KÖZÉPKORI ÁLLAM GAZDASÁGI ALAPJAI KÖZÉP-EURÓPÁBAN

(Részlet a *Hospodářske Dějiny* 1978. évi 1. számában megjelent
Tanulmányból, 154–178. l.)

A kora-feudális társadalom klasszikus modelljének Engels óta a frank államot tekintették, a történészek ezért eddig annak a bizonyítására törekedtek, hogy a nyugat- és közép-európai fejlődés között lényegében semmilyen alapvető különbség nem volt. Az utóbbi évtizedben azonban ez az álláspont mindinkább háttérbe szorul.¹ Egyre világosabbá válik ugyanis, hogy a nyugati és a keleti kora-középkori fejlődés közt valóban voltak eltérések, sőt az is egyre nyilvánvalóbb, hogy nagyon is alapvető eltérésekről van szó. Legszembetűnőbb és leglényegesebb az, hogy minden szándék és akarat ellenére egyszerűen lehetetlen bizonyítani, hogy ebben az időben a nagybirtok a nemesség és a nemesség jobbágynak a kezében lett volna.² A forrásokban ugyan találkozunk egy sor függő viszonyban élő emberrel, akiket rendszert a földdel együtt elajándékoznak. Vagyis ezek az emberek a puszta szolgánál már többek voltak.³ Amikor viszont azt kutatjuk, hogy kinek a tulajdonában voltak ezek az emberek, csakhamar kitűnik, hogy rendszerint a fejedelem, azaz az állam tulajdonában voltak.⁴ Így könnyen rá lehet jönni arra is, hogy a Přemysl-, Piast- és az Árpád-házi uralkodó nemcsak az ország legnagyobb, hanem tulajdonképpen az egyetlen nagybirtokosa volt. Vajon mint „magánzó”, vagy pedig mint az állam feje és megtestesülése volt az, vagy pedig mint mindkettő, s ha igen, milyen mértékben?

Ezekre és a további kérdésekre pedig csak keressük a választ. Általánosan elfogadott tény azonban, hogy az uralkodó helyzetének gazdasági meg-alapozottsága és a gazdasági életben elfoglalt helye is a közép-európai térségben, úgy tűnik, sokkal közvetlenebb, mint amilyen az a kora-középkori Nyugat-Európában volt. Közép-Európában az uralkodó (a fejedelem, a király) gyakorlatilag az alapvető gazdasági források, azaz mindenekelőtt a földbirtok és az emberek oroszlánrészével korlátlanul rendelkezik. S mindez lényegében egy nagyon szigorú elvek alapján szervezett állam keretén belül zajlik. Ugyanakkor az állam szervezeti és intézményes formái Csehország-

ban éppúgy mint Lengyelországban és Magyarországon nagyon hasonlóak, sőt mondhatjuk azt is, csaknem azonosak.

A közép-európai állam egyik legkorábban felismert jellemző intézményei közül az egyik az ún. várszervezet, azaz a vár, pontosabban a fejedelem (a király) várban székelő tisztviselőire támaszkodó területi, bírói, rendőri és katonai igazgatás.⁵ Tisztviselőkről beszélünk, mert ezek az emberek teljes mértékben az uralkodótól függtek, az uralkodó bármikor leválthatta őket, sőt kinevezésükkor sokszor még társadalmi helyzetüket sem vette figyelembe. Pl. I. István magyar király dekrétumaiból tudjuk, hogy a várispán tisztjét nem szabad személy, „servus” is betölthette.⁶ Ezt a várszervezetet – Lengyelországban a castellania, Magyarországon a megyei várszervezet – így állami területi „köz”-igazgatásnak is tekinthetnénk, amely nélkül egyetlen állam sem képzelhető el és amely épp ezért teljesen érthetően ilyen vagy amolyan formában Európában mindenhol előfordult. A közép-európai várszervezet sajátos vonása éppen a várszervezetnek a várral való következetes, szoros összefonódása, vagyis egy olyan sajátság, amely itt-ott ugyan fel-feltűnt, de mint általános elv, csak a közép-európai kora-középkori államokban érvényesült.⁷ A rendelkezésre álló forrásokból teljesen nyilvánvaló, hogy a várnagy (várispán) hatalma lényegében a vár körzetében élő valamennyi emberre kiterjedt; egy ilyen körzeten belül a 12. század folyamán egyetlen olyan kiváltságos terület sem ismeretes, ahol ez alól a hatalom alól bárki is kivonhatta volna magát. Az egész lakosság – természetesen a szabad lakosságról van szó – valamelyik vár fennhatósága alá tartozott, s ennek a várnak keretében vett részt pl. a háborúban,⁸ a várban fordult meg ügyes-bajos dolgaival, bírósági ügyeivel, a várban vagy a várral összefüggésben végezte a közmunkát (Csehországban „országos robot”) pl. a vár-építkezéseknél, a várak, hidak, utak stb. őrzésénél. Ezenkívül a várba rendszeresen hetenként – eleinte vasárnap: a templomi napokon – feljárt a nép vásárokra.⁹

A lakosságot a várakhoz a legtökéletesebben a magyar állam kötötte. Sőt 1046 körül itt valósították meg először az egész vár-lakosság (cives, civiles, castrenses) összeírását.¹⁰ A lakosságot tizedekre és századokra osztották fel, s ezek élén a „decuriones” és a „centuriones” álltak. Eredetileg ez nyilván katonai szervezet volt (Magyarországon tíz vár-lakos közül egy vountult hadba),¹¹ de a szervezet bírói, rendőri és kincstári funkciót is betöltött.¹² Cseh- és Lengyelországban az állam keze nem ért ilyen messzire. A lakosság ezekben az országokban – a magyarországi lakosságtól eltérően – már kivétel nélkül letelepült, ennek következtében elegendőnek bizonyult,

ha a vár kisebb területi egységekre támaszkodik. Lengyelországban egy ilyen várnak alárendelt területi egység szerepét leginkább az „opole” töltötte be, amely már a szomszédsági közösség elvén alapult és természetesen nem egy település, hanem több kisebb területi egység felett gyakorolt hatalmat, s egyben rendfenntartó és kincstári funkciót is betöltött, ezenkívül pedig a települések, területek közötti határvonalak kijelölésénél és általában a vagyonátruházásoknál is fontos szerepet kapott.¹³ Ez az utóbbi funkció a cseh „osada” (vicinatus) esetében is teljesen nyilvánvaló, és ennek rendfenntartó funkciója is teljesen bizonyított, de nem mondható ez kincstári funkciójáról¹⁴. A tizedes szervezettel Csehországban pl. egyáltalán nem találkozunk, Lengyelországban pedig ennek az elvnek alapján a fejedelmi birtokon dolgozó szolgák csoportjait szervezték.¹⁵

A vár „köz”-igazgatásához szorosan kapcsolódott az egyházi igazgatás. Hogy e két igazgatási forma kölcsönös egymásra hatása milyen mértékű volt, az nagyon jól látható. I. Břetislav cseh fejedelem által 1039-ben kiadott dekrétumokból,¹⁶ amelyek azt bizonyítják, hogy a plébániai körzetek minden bizonnyal egybeestek a várkörzetekkel, hogy a vár plébániai templomba kinevezett papok (archipresbyterek) sokkal inkább a fejedelem, mintsem a püspök tisztviselői voltak, s különben is a püspökről a Přemysl-ház uralkodói azt állították, hogy a püspökök az ő káplánjaik.¹⁷ Az egyházi utasítások és tilalmak (mint pl. az ünnepek és a böjt mindenkori betartása) kihirdetésére mindenkor a fejedelem tekintélye alapján és nevében került sor, s a fejedelem nevében büntették meg az előírások és tilalmak megszegőit. A várpapok a várnagynak csupán jelentették a vétkeket; a büntetés kiszabása – még a kánoni büntetéseké is! – a várnagy feladata volt.¹⁸ A befolyt bírság aztán mindenkor a fejedelem és a várnagy között oszlott meg. A kereszténységet, amely a nép szemében lényegében mágikus jellegű, többnyire értelmetlen utasítások és tilalmak gyűjteménye volt,¹⁹ nem lehetett másképpen mint az állami apparátus közvetlen és gyakorta igen brutális fellépése révén terjeszteni. Nem csoda tehát az sem, hogy a lengyel fejedelem, Boleslav Chrobry a nagyböjtöt be nem tartó személyeket fogaik kitörésével büntette,²⁰ s hogy a 11. század közepén a nép Lengyelországban, de Magyarországon is elsősorban a fejedelem ellen támadt és lázadt.²¹

Ezekben az országokban a közigazgatás megszervezésének a célja tehát az volt, hogy a lakosság életét a lehető legalaposabban ellenőrizték, de ez természetesen nem jelenti, hogy ezt valóban sikerült is maradéktalanul megvalósítani. A távolosó területeken a vár-igazgatás hatása, elnyomó ereje minden bizonnyal kevésbé volt hatékony, mint a vár közvetlen körzetében,

de hiba lenne a várigazgatást csak egy kezdetleges kizsákmányoló intézménynek tekinteni.²² A várszervezet teljes mértékben rászolgált arra, hogy úgy beszéljünk róla, mint olyan intézményről, amely mögött teljesen nyilvánvaló és körvonalazható osztályozó és rendteremtő szándék húzódott meg. A vár-körzetek határai minden bizonnyal változtak és nem minden esetben, főleg a körzeteket elválasztó erdők, hegyek mentén nem mindig voltak tisztán kivehetők, de teljesen világosak és pontosak lehettek a vár-körzetek határai az egyes várkörzeteket összekötő utak, folyók mentén.²³ Egészen véve ennek az igazgatásnak a hatékonysága valószínűleg az államapparátus szervezettségének fokától és ezáltal az apparátusban részt vevő személyek számától is függött. Viszont ne feledjük: minden egyes tisztviselőt – kezdve a várnaggyal egészen az utolsó erdőkerülőig – eltartani és jutalmazni kellett.²⁴ A fejedelem ezt a kérdést egyszerűen úgy oldotta meg, hogy jövedelmeiből minden egyes tisztviselőnek egy bizonyos részt juttatott. Az egyház esetében ez még világosabb. Már rég bebizonyosodott, hogy az egyházi intézmények a 12. századig sem földbirtokot sem pedig jobbágyot nem kaptak, hanem ők is a fejedelem jövedelmeiből részesültek.²⁵ Amennyiben az oklevelekben ennek ellenére mégis föld, illetve nemcsak föld, hanem rajta élő emberek elajándékozásával is találkozunk, úgy ilyenkor nem magáról a földbirtokról, hanem adóról és szolgáltatásról van szó, amely adót és szolgáltatást az ott élők a fejedelemnek voltak kötelesek beszolgáltatni, s a fejedelem tulajdonképpen ezeket engedte át a kolostornak vagy a káptalannak. A 12. század előtt földbirtokot az uralkodótól, a fejedelemtől a tisztviselők sem kaptak, hanem az egyházhoz hasonlóan ők is csak a fejedelem bevételeiből és jövedelmeiből részesültek.²⁶ Magyarországon pl. a fejedelem jövedelmeinek egyharmada illette a várnagyot.²⁷

Mindez természetesen újabb emberek bevonását és egy újabb szervezet létrehozását jelentette. E szervezet létezésének tényét viszont – a tényleges igazgatási szervezettől, a várszervezettől eltérően – csak nemrég ismertük fel. Tulajdonképpen csak az utóbbi két évtizedben sikerült minden kétséget kizáróan megállapítanunk, hogy a várszervezet mellett (illetve a várszervezettel összefüggésben) az általunk vizsgált közép-európai államokban létezett egy nem kevésbé fejlett és a társadalom életébe ugyancsak alapvetően beleszóló gazdasági rendszer, amely ugyancsak mint közigazgatási rendszer működött.²⁸ Erről a rendszerről mint szolgáltató rendszerről beszélünk, mivel a rendszer tagjait szolgáltatóknak – ministerialisoknak – nevezték. Ezzel egyrészt azt akarták kifejezni, hogy bár kizárólag gazdasági rendszerről van szó, mégsem lehet azt csakis anyagi javakat előállító rend-

szernek tekinteni, mivel ez a rendszer a fejedelem és annak kísérete, a tisztviselők szükségleteinek a közvetlen biztosítására is hivatott volt. A szolgálónépek rendszere nem a mezőgazdasági és a kézműipari termékek felhalmozására, hanem az egész államapparátus élelmezésére, ellátására és kiszolgálására alakult. Itt elsősorban tehát „szolgálat”-ról volt szó, amely a nyugati „servitium regis”-hez hasonló, de annál sokkal kisebb és más alapokon létrejött szervezet volt.²⁹

A szolgálónépek rendszerének számos nyoma maradt fenn az írásos forrásokban, de a helynevekben is. A cseh-, lengyel- és magyarországi helynevek számottevő hányadát éppen a lakosság foglalkozásából leszármaztatott helynevek alkotják. Ilyen helynevek Csehországban, de a másik két országban is pl. a Vinaře (vinaři = bortermelők), Štítary (štítar = pajzskészítő), Zlatniky (zlatnik = aranyműves, aranymosó), Práče (prač = ruhamosó), Psáry (psár = kutyapécér); Hrnčiče (hnčič = fazekas), Struháře (struhař = fafaragó, főleg fatál-készítő), Mydlovař (mydlovař = szappanfőző), Kuchař (kuchař = szakács) stb. Lengyelországban ilyen foglalkozásból leszármaztatott helység-név körülbelül 400 van, Magyarországon is hozzávetőleg ennyi, viszont ennél jóval kevesebb a számuk Csehországban, talán körülbelül 130.³⁰ A történészek először azt hitték, hogy tulajdonképpen olyan falvokról van szó, amelyek a természetes gazdasági fejlődés során bizonyos foglalkozásokra specializálódtak.³¹ Ez a nézet nem adott magyarázatot arra a sok, ma már furcsának tekintett foglalkozásra, mint amilyen pl. a ruhamosás, vagy a kutyapécérség. A történészek csakhamar rájöttek arra, hogy az oklevelekben – igaz, hozzávetőleg csak a 13. századig – hasonló foglalkozások egész csoportjával lehet találkozni, viszont a 13. századi forrásokban ezek a foglalkozások már nem fordulnak elő.³² Az oklevelek mindamellettt arról is árulkodnak, hogy az azonos foglalkozású emberek a foglalkozásukról elnevezett falvakban laktak. Így például a cseh Svinař faluban (svinař = disznópásztor, kondás) lakott egy „porcarius qui sclauice dicitur zuinar, nomine Vzdicis”.³³ Magyarországon volt egy „terra Halász, ubi quondam castris fuerant piscatores”.³⁴ Lengyelországban pedig „hereditas Luccovo vulgariter nuncupata, que alio nomine Zlotnici (azaz aranyművesek) vocatur ex eo, quod nostri ducales aurifabri olim residerint in eadem”³⁵ fordul elő.

A lengyel oklevélnek ez az állítása egyúttal a szakosodott termelők és szolgák egy másik jellemző vonására is felhívja a figyelmet, nevezetesen arra, hogy ez a nép a fejedelem népe volt. Erre a felismerésre a lengyel történészek csak nemrég jutottak.³⁶ Olyan felismerésről van szó, amelynek a kora-középkori állam gazdasági hátszaga történetének kutatásánál, egy-

általán a kora-középkori gazdaság értelmezésénél óriási jelentősége van. Ugyanis bebizonyosodott, hogy ezek a népek, akikről az írásos emlékek, források leginkább „ministeriales”-ként (szolgálónépként) szólnak, mindenkor a fejedelem népei voltak, s ha netán az egyház vagy később – egészen kivételes esetben – a nemesség tulajdonába kerültek, az minden esetben – a forrásokból egyébként ez is teljesen világosan kitudnik – a fejedelem adományának a következménye. Tehát ezek szerint a „ministeriales” által nyújtott szolgáltatások, e szolgáltatások csoportja az államnak volt alárendelve, az államot szolgálta. Ezek után, ha még azt is figyelembe vesszük, hogy ezek a „ministeriales” a 13. századi forrásokban már egyáltalán nem szerepelnek, akkor nem marad más hátra, mint megállapítani, hogy létüket éppen a kora-középkori állam tette lehetővé, a kettő szorosan összefonódott, egymással összefüggött. Ezenkívül pedig, ha még arról sem feledkezünk meg, hogy a szolgálónépek csoportjával az Elba-menti szlávok körében (akik a kora-középkorban még nem éltek államközösségben) nem találkozunk³⁷, sőt még a keleti szlávok körében sem, pedig a keleti szlávok állama a közép-európai államokkal egyidőben alakult meg, úgy teljes biztonsággal kijelenthetjük: a szolgálónépek valóban csak Cseh-, Lengyel- és Magyarország területén találhatók és csakis a közép-európai típusú állam létéhez kapcsolódnak. Igaz, a szolgálónépek rendszerével még jóval később is, a 16–17. századi litván³⁸ és a moszkvai államban³⁹ is találkozunk, de itt mindkét esetben teljesen nyilvánvaló a rendszernek Lengyelországból történt importálása.⁴⁰ A Nemanjidák szerb államában ugyancsak ismert volt a szolgálónépek rendszere⁴¹, ami valószínűleg magyar hatás következménye.

Az oklevelekben előforduló foglalkozások és a foglalkozásokat tükröző helynevek rendkívül színes és sokoldalú együttest képeznek. Csehország és Morvaország vonatkozásában az oklevelek 47 féle szolgáltatásról és 48 helynévtípusról tájékoztatnak; a lengyelországi oklevelekben 31 féle szolgáltatást és 48 helynév-típust jegyeztek fel; Magyarország esetében pedig 56 féle szolgáltatásról, de – s ez eléggé meglepő – csak 31 helynév-típusról tudunk.⁴² Ezek természetesen csak tájékoztató jellegű adatok, a problémára vonatkozó eddigi kutatások eredménye; a további kutatások minden bizonytalanságot még majd módosítják ezeket a számokat. Az alapvető szolgáltatások köre az itt tárgyalt közép-európai államokban tulajdonképpen azonos, igaz, bizonyos különbségek – az ország adott jellege, földrajzi körülményei következtében – itt-ott fellelhetők. Így pl. Lengyelországban az oklevelek nagyon sok méhészről és Magyarországon pedig igen sok kovács működéséről

számolnak be. Lengyelországban sokkal több hód-vadász élt mint Csehországban vagy akár Magyarországon.

A szolgáltatások körét – tisztán formálisan – öt csoportra oszthatjuk: 1. az udvari szolgálónépek csoportja; 2. a vadászattal, 3. az állattenyésztéssel foglalkozó szolgálónépek csoportjai, 4. a bortermelők-szőlőművelők, méhészek, halászok csoportja, valamint 5. a mindenféle kézműves munkát végző népek csoportja. A szolgálónépek egyes kategóriái a forrásokban nagyon egyenlőtlen mértékben kerülnek említésre, ami egyrészt nyilván annak a következménye, hogy egyes szolgáltató foglalkozásokból csak kevésre volt szükség, másrészt pedig annak, hogy bizonyos szolgáltatást nyújtó foglalkoztatottakról – pl. a vadászokról – a fejedelem csak nehezen, illetve nem szívesen mondott le. Talán nem lesz felesleges, ha itt sorra vesszük a koraközépkori állam szolgálónépek rendszerének rekonstruálását lehetővé tevő rendelkezésre álló írásbeli forrásokat. Az elbeszélő források (Csehországban pl. a Kosmas-féle krónika) és törvények (főleg a magyarországi törvények) szinte egyedinek számító adatain kívül a fejedelmi adományokról készült oklevelekről van itt szó. Ezek az oklevelek a szolgálónépek rendszerének korabeli tükörképei, mivel az oklevelekben mindig olyan emberekről van szó, akiktől a fejedelem hajlandó volt megszabadulni és sohasem azokról, akikhez leginkább ragaszkodott, akikre mindenkor a legnagyobb szüksége volt. Ez a tény rendkívül szemléletes formában éppen a vadászok esetében jut kifejezésre. Mind Csehország, Lengyelország, mind pedig Magyarország vonatkozásában tulajdonképpen ez a csoport a legkevésbé figyelemmel kísérendő, s ezt egyébként az irodalom is eléggé egyértelműen alátámasztja.⁴³ Mindamelllett teljesen nyilvánvaló, hogy itt – a fejedelem erdő- és vadász-regáléjára való tekintettel – az állam-gazdaság igen fontos részéről, a fejedelem és az uralkodó osztály alapvető lételeméről van szó. A fejedelem csak a legkritikább esetben vált meg a nagy becsben tartott vadászaitól és a vadászok adományozására is csak a legkritikább esetben szánta rá magát (azokat néha a kolostoroknak, és azoknak is csak kivételes esetben engedte át), egyébként a jobbágy-lakosság vadász-szolgáltatásai (a közvetlen szolgálat és gyakran igen bonyolult adók és szolgáltatások formájában) egészen a késő-középkorig fennmaradtak.⁴⁴

Most pedig a témáról ma rendelkezésre álló számtalan kisebb cikk és tanulmány alapján kísérletet teszünk a közép-európai kora-középkori állam szolgálónépeinek rendszerére vonatkozó eddigi ismeretek rövid áttekintésére és összefoglalására. Ezúttal nem törekszünk a szolgálónépek rendszere számtalan sajátos, különleges vonásának a teljes számba vételére, bár azok

sokszor valóban nagyon érdekesek (ilyen pl. a szolgáló személy szláv elnevezésének a közelmúltban való felfedezése, annak latin jelölése, valamint a szolgálónépek falvainak szláv elnevezése; kialakulásuk különböző változatai; a szolgálónépek rendszere és a fejedelmi udvar egymáshoz való viszonyának a kérdése, illetve annak különböző megnyilvánulási formái stb.), hanem kizárólag a rendszer egyszerű bemutatására törekszünk. A pusztá felsorolás is jól szemlélteti, hogy a szolgálónépek rendszerének a tanulmányozása milyen értékes és hasznos segítséget nyújt a kora-középkori állam érdekeinek – az állam egy igen fontos tevékenységi szféráján, a gazdasági szférán belül történő – felméréséhez és értékeléséhez.

Az udvari szolgálónépek csoportját – mindhárom országban – első sorban a szakácsok és pékek jelentős száma képviselte. Míg Csehországban a szakácsok kivétel nélkül egyenként telepedtek le a falvakban, addig Lengyelországban – és hasonlóképpen Magyarországon is – külön szakács- és pékfalvak alakultak ki. A pékek feladata volt többek között a búza-örlés is, bár ugyanakkor az oklevelekben és a helynevekben molnárokra vonatkozó utalások is gyakran előfordulnak.⁴⁵ A pékekről és a molnárokról oklevelekben ritkán esik szó, ami arra utal talán, hogy a fejedelem ezekről a képzett kézművesekről, fontos szolgáltatást végző emberekről nem szívesen mondott le. Feltétlenül meg kell különböztetnünk őket azoktól a fejedelmi rabszolgáktól, akik a gabona-féléket kézimalmokon őrlték.⁴⁶ Úgy véljük, nem árt megemlíteni, hogy a gabona-örlő vizimalmok, amelyek a 13. század kezdetétől a városokban és a falvakban egyre gyakrabban fordultak elő, a 11. századi Közép-Európában, sőt még a 12. században is igen ritka berendezéseknek számítottak.⁴⁷ A szakácsok szemmel láthatóan nem csak főzték az ételeket, hanem a konyhai személyzettel és szolgálókkal közösen a hentesek feladatkörét is betöltötték. A szolgálónépek között ugyanis nem ismerünk külön hentes-csoportot, bár azt nagyon jól tudjuk, hogy a fejedelem és az uralkodóosztály étkezésében ebben az időben is nagy szerepe volt a húsnak.⁴⁸ Elvértve ugyan, de Csehországban a szolgálónépek egy különleges csoportjával a hús-sózó (salsamentarii) csoporttal is találkozunk. A húskonzerválás a fejedelem udvarában minden bizonnyal nagyon fontos helyet kapott, hiszen a tartósított húrsz a udvari kíséret és a várórség élelmezésénél is szükség volt.⁴⁹

A serfözéssel – a kora-középkorban egyik legelterjedtebb ital-féleség előállításával – a serfözők foglalkoztak. A rájuk vonatkozó meglévő cseh forrásanyag sajnos nagyon kevés adatot szolgáltat a kutatók számára; Magyarországon viszont ismert a malátafőző- és komlótermesztő szolgálónépek

csoportja is.⁵⁰ Kétségtelen, Lengyelországban is létezett serföző szolgálonép, ennek ellenére mégsem eléggé meggyőző az a K. Buczek által képviselt nézet, hogy ezt a csoportot Lengyelországban latinul „lagenarii”-nak nevezték.⁵¹ Az udvari szolgálonépekre vonatkozó forrásokban (és helynevekben) ezenkívül a leggyakrabban a fűtőkkel (calefactores stube) és ruhamosókkal (ablutores vestimentorum) találkozunk – ezek a cseh „pomizi” = pomyjci = mosók. Úgy látszik a szolgálonépeknek ez a csoportja a várak közelében fekvő falvakban telepedett meg, hiszen foglalkozásuk szempontjából ezek voltak a legjobb helyek.⁵² A várakban dolgozó szolgáló népek csoportja különben valóban igen sokrétű volt. Néhány példa az egész kérdés-kört teljesen nyilvánvalóvá és érthetővé teszi. Csehországban pl. létezett egy olyan csoport is, amely az „udvarnak nap-mint nap köteles volt szolgálni”,⁵³ Magyarországon pedig tudomásunk van olyan szolgálonépekről, akik feladata a fejedelem és a hivatalnokok szórakoztatása volt, ezek voltak az igricek – ioculatores,⁵⁴ sőt a soknemzetiségű Magyarországon ezenkívül még fordítókkal, tolmácsokkal is találkozunk, ezek a csehországi határvidékek környékén is ismertek voltak.⁵⁵

A fejedelmi vadász-szolgálonépek csoportjára vonatkozó adatok sajnos nagyon gyérek, ebben nyilván a már fentebb említett okok játszottak közre. Ennek ellenére a fennmaradt forrásanyag alapján, s a középkorba mélyen belenyúló hagyományok alapján teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy a vadász-szolgáltatás igen jól szakosodott foglalkozás volt már a kora-középkorban is. Külön beszélhetünk solymászokról, héjászokról, hódászokról, vadászokról, lövészekről, sőt külön csoportot alkottak a hálóval vadászók, illetve a madarászok stb.⁵⁶ A forrásokban elsősorban a kutyapécerek (caniductores, custodes canum) szerepelnek, ők a fejedelem kutyáit gondozták. Ennek nyomát Csehországban számos helynév is őrzi (pl. a Psáry, Psáře és ehhez hasonló helynevek), sőt a három közép-európai állam mindegyikében az egész ország területén szétszórva megtalálhatók ezek a helynevek.

A fejedelem udvarában élő állattenyésztő szolgálonépek körében ugyancsak jelentős volt a szakosodás. A fejedelem udvarában a legfontosabb helyet nyilván a lótenyésztés, a fejedelem méneseinek a gondozása kapott, s ez érthető is, hiszen a ló a kora-középkorban nemcsak jelentős vagyont képviselt, hanem a lovas-had az állam fegyveres erejének nélkülözhetetlen eleme volt. Ez a szolgáltatás az írásos forrásokban és a helyneveknél igen gyakran és a legkülönböző formában fordul elő. A forrásokban szó van kancápolókról, lócsiszárokról, lovasokról, még csikópásztorokról is (Csehországban pl. van egy Hřebečniky = Csikófalva nevezetű helység is) stb. A szol-

gálónépeknek ezt a csoportját rendszerint a ménessel együtt adományozták, de joggal feltételezhető, hogy a fejedelem udvarában élő szolgáló-népek más csoportjához hasonlóan ezeket is a földdel együtt ajándékozták el, amelyen éltek (szó szerint lefordítva: földdel együtt, amelyen ültek – csehül: seděti na puďě). Mindhárom országban egy sor olyan falu is volt, amelynek neve a ló, a kanca és a csikó tenyésztéséhez kapcsolódott, ez viszont feltételezi a pásztoroknak falvakban való tartós letelepedését.⁵⁸ A fejedelmi udvar szarvasmarha-állományát a gulyások (vaccarii, buccularii) legeltették, a disznók legeltetésével a kanászok foglalkoztak. Az oklevelekben ezekről a szolgálónépekről sajnos nagyon kevés adat van, viszont e népek foglalkozásából leszármaztatott falu-elnevezések gyakran és nagy számban fordulnak elő mindhárom országban.⁵⁹

A szőlő-, illetve bortermelő, halász és méhész szolgálónépek csoportjára vonatkozó adatok viszont igen gyakran szerepelnek az írásos forrásokban, sőt ezeknek a foglalkozásoknak az elterjedését a helynevek alapján is jól nyomon tudjuk követni. Ami a szőlő-, illetve a bortermelőket illeti, talán gyakorlati értéke van annak a felismerésnek, hogy az egyházi intézmények pl. Csehországban a maguk szőlő- és bortermelő szolgálónépét az uralkodótól kivétel nélkül mindenkor adományban kapták. Ez viszont már elég komoly indok annak a rég érvényben lévő álláspontnak a revidálására, mely szerint a szőlő-, illetve a bortermelés meghonosítása Közép-Európában az egyházhoz fűződik, azért, mert az egyház istentiszteleti céljait szolgálta.⁶⁰ Sőt a rendelkezésre álló cseh és lengyel forrásanyagból még az is teljesen világos, hogy a kora-középkorban a szőlő- és bortermelők nagyon becses és megbecsült szakemberek, s emellett többnyire idegen származásúak voltak, Lengyelországban minden valószínűség szerint a mediterrán területről, Csehországba pedig Magyarországról jöttek.⁶¹

A fejedelmi udvarhoz tartozó méhészek szolgáltatását legjobban a lengyelországi források mutatják be, s ott ez a fennmaradt helynevekben is jól tükröződik: Bartodzieje, Bartniki (lengyelül: bartnik = méhész).⁶² Ebből a foglalkozásból leszármaztatott helységnév Csehországban csak nagyon ritkán fordul elő (így pl. Morvaországban a Včelary falu – včela = méh), bár ettől függetlenül a méhész szolgálónépek tevékenysége (custodes apum, mellifices, mellis solutores) Csehországban jól ismert. Az adománylevelekben a méhészeket is mindig azzal a földdel együtt említik, ahol éltek, s a mézen kívül, amit a fejedelmi udvarba hordókban juttattak el, úgy tűnik, hogy viaszt is szolgáltatottak.⁶³

Talán leginkább a halászzal foglalkozó szolgálónépek munkája sza-

kosodott. Az adománylevelek tanúsága szerint a halászokat nemcsak a földdel, hanem azzal a folyószakasszal együtt adományozták, amelynek közelében éltek és dolgoztak. Ebbe a csoportba nemcsak az egyszerű halászok, hanem pl. a pisztrángosok (Csehországban ezeket „pstruzniky”-knek, Lengyelországban „pstrazniki”-nek nevezik), sőt valamiféle „ministeriales aquarii”-k is tartoztak, ezekkel függ össze Csehországban a Voděradý és ehhez hasonló nevű községek elnevezése.⁶⁴

A fejedelmi udvar szolgálónépei között kétségtelenül a legszínesebb és legváltozatosabb a fejedelmi kézműves szolgálónépek csoportja volt. A lengyel irodalomban ezzel kapcsolatban olyan nézettel is találkozunk, hogy éppen a bányászok és molnárok tevékenységére való tekintettel célszerűbb lenne „ipari” szolgáltatásról beszélni.⁶⁵ Véleményünk szerint azonban nem árt, ha itt a kora-középkori kézműves termelés két nagyon jelentős kérdésére hívjuk fel a figyelmet. A két kérdésnek tulajdonképpen azonos a nevezője: a fejedelmi udvar kézműves szolgálónépe és általában a középkori kézműipar, kézműves mesterség viszonyáról van itt szó. A kora-középkori gazdaságnak ezt az alapvető kérdését néhány kutató gyakorlatilag nem akarta észre venni, ugyanis nem voltak hajlandók elismerni, hogy a fejedelmi udvarhoz tartozó kézművesek és a „szabad” középkori kézművesek között bármiféle különbség is lenne.⁶⁶ Viszont a kora-középkori szolgálónépek rendszere, s egyáltalán a kora-középkori állam fejlődése kérdésével behatóan foglalkozó kutatók számára ma már teljesen világos, hogy a kézműves termelés fejlődését a korai és a fejlett középkor fordulóján már nem a fejedelmi szolgálónépek rendszerének a léte motiválta és befolyásolta, s hogy ez a fejlődés nem a szolgálónépek rendszere keretén belül ment végbe. S bármennyire fontos és jelentős is e kézműves szolgálónépeknek a kora-középkori gazdasági életében betöltött szerepe – korlátai ellenére a termelésben való részesedését nem szabad lebecsülni – mégis meg kell állapítani: a fejedelmi udvar kézműves rétegében nem szabad azt a tényezőt látni, amely a középkori kézművesség – mint termelési ágazat – fejlődését alapvetően befolyásolta volna. A kora-középkori állam a maga „kézműves termelési szektorával” csak néhány sürgető és alapvető szükséglet kielégítését kívánta megoldani.

Az oklevelekből nagyjából az tűnik ki, hogy a fejedelmi adományok tárgyát jobbra egyes személyek, egyének képezték és csak kivételes esetben fordult elő, hogy a fejedelem több azonos foglalkozású kézművest adományozott el. A helynevek ugyanakkor a szolgálónépek falvainak a létezését támasztják alá, vagyis a kézműves termelés bizonyos koncentrációjáról

tanúskodnak. Természetesen mindkettőt jól összhangba lehet hozni, az egyházi intézmények, szervek részére nyújtott adományok (ez a leggyakoribb eset) leginkább valóban egyes személyeket érintettek, s a fejedelem udvarában folyó kézműves termelést viszont már sokkal koncentráltabb formában kellett megszervezni.

A fém-feldolgozó és fém-megmunkáló kézműves foglalkozások közül elsősorban az igen tekintélyes számú kovácsot (fabri) kell megemlíteni, akik a szolgáltató falvakban, de a várak alatt is megtelepedtek. A kovácsok részére a nyersanyagot az ércbányászok termelték, az ércet pedig a kohászok (ferrari) dolgozták fel. Ezek a foglalkozások, szolgáltatások ugyancsak szembetűnő és számottevő nyomot hagytak a helynevekben.⁶⁷ Meglepő viszont a fém-feldolgozó csoporton belül az, hogy a fegyver-készítő kézművesek nincsenek különösképpen kiemelve; ezek közül tulajdonképpen csak a pajzs-készítők az ismertebbek, akik a cseh források alapján ítélve az udvar pajzs-szállítói voltak.⁶⁸

A fa-feldolgozó, fa-megmunkáló kézművesek közül első helyen kétségkívül az ácsokat (carpentarii) kell megemlíteni, akiket az uralkodó szintén rendszerint földdel együtt adományozott el. A források ugyanakkor sok esztergályost (soustružník = tornatores) említenek; közülük is sokan külön válfajt képviseltek pl. a tál-, csésze-, pohár- stb. készítőik, akik — és itt megint csak a cseh forrásokra támaszkodunk — évente bizonyos meghatározott számú edényt voltak kötelesek az udvarnak beszolgáltatni.⁶⁹ Ezek közé a fa-feldolgozó kézművesek közé sorolhatók a szekér-, a kerék-, illetve a szánkó-készítő kézművesek, Lengyelországban ezeken kívül pedig még a folyami és talán a tengeri hajó-készítők, valamint a gyanta, szurok és kátrány-készítők is.⁷⁰

Az oklevelekben gyakran előforduló „sutores” gyűjtő elnevezés mögött sokszor nagyszámú, jelentős mértékben szakosodott, általában a bőr-kikészítéssel és -feldolgozással foglalkozó kézművesek rejtőztek. Ezek közül kerültek ki a cserzők, vargák, csizmadiák és szűcsök, akik még aszerint is elkülönültek egymástól, hogy melyik kézműves milyen bőrral dolgozott.⁷¹ Mindez azonban még távolról sem meríti ki a fejedelmi udvarnak dolgozó kézművesek felsorolását, ugyanis a helynevek közt még egy egész sor más foglalkozással is találkozunk, pl. szappanfőzőkkel és méregfőzőkkel, akik közül az utóbbiak a nyíl-hegyek mérgezésével is foglalkoztak, vadászatok, sőt a háború céljára.⁷² A kézműves foglalkozások közül rendkívül elterjedt volt a fazekasság, s ennek nyomai a helynevekben szintén jól mutatkoznak.⁷³

Ez az általános áttekintés is végeredményben világosan bizonyítja,

hogy a szolgálónépek rendszerének a fejedelem, a király sokrétű és gyakran meglehetősen sajátos szükségleteinek a kielégítését kellett biztosítania. Mindmáig vitatott kérdés azonban, hogy a szolgálónépek rendszerének vajon valóban csak az uralkodót és udvarát kellett szolgálnia, s az kizárólag a fejedelem „magán” vállalkozása volt-e, vagy pedig az egész államapparátus, azaz elsősorban a várak tisztviselőinek szolgálatában állt. Másképpen kifejezve, vajon arról van szó, hogy a szolgálónépek rendszere a fejedelem magánbirtokának a szolgáló-rendszere volt (s ennek központjai a fejedelmi udvarházak voltak), vagy a szolgáló népek rendszere általában véve az állam közigazgatásával fonódott össze, azzal az igazgatással, amelynek központjai a várak voltak. Ezzel függ össze egyébként az a kérdés is, hogy honnan, a lakosság mely rétegei köréből kerültek ki a szolgálónépek: a várigazgatás alá tartozó szabad lakosság köréből, vagy pedig a fejedelmi nagybirtokokon dolgozó rabszolgák soraiból?

Erre a kérdésre a lengyel és a cseh forrásokból egyértelmű választ nem kapunk, ugyanakkor viszont a magyar források meglehetősen világos feleletet adnak. Az utóbbiakból megállapítható egyrészt, hogy a szolgálónépek az udvarhoz kapcsolódtak, s elnevezésük: az „udvarnok” is innen származik (azaz a gazdasági udvarhoz tartozó emberekről van szó),⁷⁴ másrészt viszont igen gyakran találkozni olyan információval is, hogy az eladományozott vagy más címen említett szolgáló népek egy bizonyos várhoz tartoztak. Egyébként a szolgálónépek kérdésének kutatása során Csehországban is hasonló felismerésre jutottunk, nevezetesen: a szolgálónépek Csehországban is egyaránt tartoztak fejedelmi udvarházak és várak fennhatósága alá.⁷⁵ Az udvarházak viszont mind Csehországban mind pedig Magyarországon – s ez meggyőzően bizonyítható – a fejedelmi nagybirtok központjai voltak.⁷⁶ Lengyelország esetében már nem mondható ilyen egyértelműnek a helyzet, éppen ezért ebben a kérdésben Lengyelországban két egymással szembenálló nézet alakult ki: K. Buczek nézete,⁷⁷ aki a szolgálónépek rendszerét kizárólag az udvarhoz és a fejedelmi nagybirtokhoz köti, illetve Modzelewski nézete, aki a szolgálónépek rendszerét a vár-igazgatás elválaszthatatlan részének tekinti.⁷⁸

A magyar (és a cseh) helyzet viszont azt mutatja, hogy az igazság valahol a két nézet között van. Mindenekelőtt nem kételkedhetünk abban, hogy a fejedelem saját, a várnép földjétől különálló és a fejedelmi udvarházak körül elterülő nagybirtokokkal rendelkezett. A legrégebb cseh adománylevelek egyikében, az úgynevezett Stará Boleslava-i káptalan alapító oklevelében – megalapítása I. Břetislav cseh fejedelem nevéhez fűződik (1046-ban) –

a káptalannak adományozott tizedekről olvashatunk, amely tizedeket a jövőben a káptalan a két leggazdagabb cseh vár-körzettől, a Žatec-i és a Litoměřice-i vár-körzettől kapja.⁷⁹ „Per rura quoque ad predictas urbes pertinentia, ubi-cunque dominica exercentur aratra, decimum manipulum et omnium animalium, tam maiorum, quam minorum, que per eadem rura aluntur, decimam. Quae vero sunt harum urbium, tam in longitudine, quam in latitudine, dimensa in hospitem rusticorumque turma, decimam urnam mellis tributique pacis decimum denarium...”⁸⁰ A várakhoz tartozó összes föld itt lényegében két kategóriára oszlik, a „dominica aratra”-ra, azaz fejedelmi birtokra és a „rustici”-ra, valamint a „hospites” földre, amely a várakon belül élő szabad nép kezében volt.⁸¹ Ugyanis Csehországban a „tributum pacis”-nak, Magyarországon a „liberi denarii”-nak, s Lengyelországban a későbbi forrásokban a „powolowe”, „poradlné” vagy „podymne”-nak nevezett adót⁸² csakis a szabadok fizették. A gabona-termeléssel és a „kis- és nagy” állatok tenyésztésével foglalkozó fejedelmi nagybirtokra másrészt úgy tekintettek, mint a Žateci és a litoměřicei vár tartozékára, ahol e gazdaságok hozamáról ugyancsak valamilyen kimutatást kellett vezetni. Ezt a tizedet a káptalan ugyanis a várakban lévő fejedelmi magtárakból és istállókból kapta, tehát onnan, ahol egyébként az adókból befolyó jövedelmeket is tárolták, valamint a fejedelmi „cellarü”-ba adó-formában begyűjtött mézet is raktározták.⁸³ S ez másképp nem is lehetett, hiszen gyakorlatilag lehetetlen lett volna Žatec és Litoměřice körzetében lévő nyilván nem kis számú udvarháztól a termékek egy tizedét külön-külön beszedni. Egy ilyen fejedelmi termény-magtárról, illetve istállóról viszont meglehetősen pontosnak mondható ismereteink vannak. Ez az Ohře folyó mentén elterülő Radonice-i udvar, amelynek területén nagyon gazdag és dús legelők voltak.⁸⁴ Az udvarhoz hat közvetlen közeli és egy távolabb fekvő falu tartozott, amelyek egytől-egyik a Bilině várhoz vezető út mentén alakultak. Ezek a falvak minden bizonnyal főleg gabonatermeléssel foglalkoztak, s a központi udvarházban egy nagyon jól berendezett és felszerelt istálló volt. Az állomáson 12 kanca-pásztor, 10 tehénpásztor (a családdal együtt) élt; a mezőgazdasági eszközöket az ott lakó kovács készítette és javította, ezenkívül volt itt egy varga is, aki valószínűleg a levágott állatok bőrének a feldolgozásával is foglalkozott, sőt az udvarban ezenkívül éltek még faedény-készítők (főleg fatálkésztők) is. Maga az udvarház egy rendkívül fontos, a Prágából az ország északi határai felé vezető út mentén állt, így utazásai során valószínűleg maga a fejedlem is gyakran megfordulhatott itt, másrészt ez az udvar nagyon fontos ló- és marha-tenyésztő központ is volt, hiszen a fennmaradt forrás szerint itt

sok lovat és marhát tenyésztettek. Igaz, az egyes udvarházaktól kapott adomány csekély volt, de mindig ügyeltek arra, hogy az udvarházakból az egyházi intézményeknek továbbított tizedek, adományok körül minden a lehető legnagyobb rendben legyen. A prágai břevnovi kolostor pl. két gazdasági udvar termékei után kapta a tizedet, egyrészt Prágából, másrészt a Prágától néhány kilométerre fekvő másik gazdasági udvarból is.⁸⁵

A várak tehát lényegében olyan helyek voltak, ahol mind a várnéptől beszedett adókat, mind pedig a várak körül elterülő, s a fejedelem tulajdonában lévő gazdaságokban megtermelt termékeket felhalmozták. A szolgálónépek a várak és az udvarházak környékén telepedtek le – s ez a tény mind Csehország mind pedig Magyarország vonatkozásában teljesen nyilvánvaló. Ez azt jelenti, hogy a szolgálónép a várakat és az udvarházakat egyaránt szolgálta. Ezenkívül Csehországban a fejedelmi udvarházak közelében igen gyakran várakkal is találkozunk, igaz ezekről a várakról a rendelkezésre álló irások források mélyen hallgatnak, pedig e várak 10–12. századi létezését a régészeti ásatások már bebizonyították.⁸⁶ E várak funkciója ismeretlen, de minden bizonnyal fejedelmi várak voltak, mert a fejedelem vár-regáléja csaknem korlátlan volt. Itt azonban még egy másik figyelemre méltó tényről sem szabad megfeledkezni: a 12. században a béke-adót (daň z míru – tributum pacis) nemcsak a várkörzetekben, a „civitates”-ben, hanem a vár-igazgatás központjával nem szolgáló várakban is szedték, sőt azokban a „tartományok”-ban is, amelyek elnevezésüket nem várak, hanem területek alapján kapták.⁸⁷

Mindez viszont ellentmond annak a Modzelewski-féle elképzelésnek, hogy a gazdaság és a „köz”-igazgatás teljesen azonos volt, s hogy a szolgáló nép kizárólag a várnagyai várakhoz tartozott. Bizonyos, hogy létezett királyi nagybirtok, melynek szervezeti egységei az udvarházak voltak és a fejedelmi nagybirtokot döntő mértékben a fejedelmi – királyi – szolgák művelték. Ugyanakkor valószínűnek látszik, hogy a szolgálónép a várakon kívül az udvarházakban is tevékenykedett, s ez azt jelenti, hogy a szolgálónép a királyi – fejedelmi – nagybirtokhoz és a várrendszerhez egyaránt tartozott, a várrendszerrel és a fejedelmi nagybirtokkal szorosan összefonódott. A várrendszer elsőrendű feladata volt a népet engedelmisségre kényszeríteni, katonailag megszervezni, az adókat, illetékeket s a szolgáltatásokat folyamatosan behajtani. Ha ennek a feladatnak és elvárásnak a várak nem tudtak megfelelni, akkor a királyi nagybirtokok központjával szolgáló udvarházakat is igénybe vették.

Nyilván ugyanez az elv érvényesült a szolgálónép toborzásánál is. Modzelewski szerint a szolgálónép a várak szabad lakossága köréből került

ki. Ez a fejedelem által valamennyi kötelezettség alól felmentett réteg a felmentés fejében „szolgálat”-tal tartozott.⁸⁸ Ezt az állítást azonban egy egész sor rendelkezésre álló adat cáfolja, amelyek a szolgálónép függő, nem szabad eredetét támasztják alá. Erre a kérdésre a legrégebb, eredetiben fennmaradt és korábban már említett litoměřicei várban alapított káptalanra vonatkozó alapítólevél (a káptalant 1057-ben II. Sptyihněv alapította⁸⁹) is egyértelmű választ ad. A fejedelem itt „deo omni arte ab omnibus suis civitatibus, sicut ad principis decet ministerium, de familia destinavit virum cum uxore et filiabusque ad unamquamque artem pertinentem.” Ezeket „ab omnibus terrenis negociis”-tól kellett felszabadítani „preposito et fratribus eiusdem ecclesie cuncta facere necessaria”. Körülbelül száz évvel később ezt az oklevelet feljegyzések alapján átirták, s az új szöveg már a „ministerialis”-ok egész sorát említi, akik közül néhányan a Litoměřice környékén fekvő falvakban és más várak körzetében telepedtek le; a többiek pedig a litoměřicei vár aljában elterülő Zásada nevű település területén állapodtak meg. Itt telepedett le a templom harangozója és három, földbirtokkal rendelkező szőlőtermelő is. Ezenkívül az oklevélben szó van még földbirtokkal nem rendelkező vargákról, „fehér” és „fekete” szűcsökről, kovácsokról, ácsokról, halászokról, méhészekről, szakácsokról, pékekről, molnárokról és lovászokról. Az oklevél világosan kimondja, hogy a vargákon kívül mindenkinek földbirtoka is volt (vagyis a „földön ültek”).⁹⁰

Az eredeti oklevél-szövegnek az a megjegyzése, hogy a fejedelem a „ministerialis”-okat „de familia”, azaz a nem szabad cselédség közül adományozta, nyilván nem egészen pontos. A „familia” mindenkor a tényleges cselédséget jelentette, azokat, akik közvetlenül az udvarházban dolgoztak és saját földdel nem rendelkeztek (vagyis nem ültek a földön). Ezek közül valószínűleg „ministeriálisok” csak azok lettek, akik Zásada-ban telepedtek le és így földdel nem rendelkeztek, viszont a „ministeriális”-ok nagyobbik része, tehát azok, akiket a fejedelem a falvakhoz tartozó földekkel együtt adományozott, nyilván eredetüket tekintve egészen mások voltak. Az sem kizárt, hogy személyi függésben nem lévő szabad fejedelmi parasztokról, a várnéphez tartozókról volt szó.

A szolgálónépeknek ezt a kétféle eredetét egyébként a magyar források nagyon világosan bizonyítják. A szolgálónép Magyarországon a fejedelmi – királyi – nagybirtokokon dolgozó rabszolgák és a várnép köréből kerültek ki.⁹¹ Modzelewski elképzelése tehát csak abban az értelemben helytálló, hogy a szolgálónépek összlétszámán belül valóban a személyi függésben nem lévő, személyileg szabad emberek voltak többségben. A szolgálónépek lét-

száma ugyanis túl magas volt ahhoz, hogy közöttük az ország lakosságának csak elenyésző töredékét kitevő rabszolgák legyenek túlsúlyban.

A szolgálónép társadalmi helyzete mindenesetre kedvezőbb volt mint másoké. Igaz ugyan az is, hogy a szolgálónépek valamennyi országban foglalkozásokhoz kötődtek, ami egyben a földhöz való kötődésüket is jelentette és elköltözésüket lehetetlenné tette, mégis a fejedelemmel és annak tisztviselőivel való gyakori kapcsolatuk, ezek szolgálata társadalmi felemelkedést jelentett számukra.⁹² Mivel a szolgálónépet, mint társadalmi csoportot sem a szabadok, sem pedig a személyi függésben élők közé nem lehet sorolni, nyilván azért került sor olyan kompromisszumra, mint amilyent Magyarországon I. István király dekrétuma jól kifejez (I. II. c. 21): „Si quis illorum qui vulgo uduornich vocatur furtum commiserit, lege liberorum diiudicetur, testimonium autem eorum inter liberos non recipiatur”.⁹³

A szolgálónépek rendszerén belül azonban ezek az aspektusok másodrendűek voltak. A szolgálónépek rendszere alapvető és eredeti jellege a gazdasági jelleg volt, s a szolgálónépek legszembetűnőbb közös vonása mindhárom országban az, hogy néhány jelentéktelen kivételtől eltekintve parasztok voltak és maradtak, s az uralkodó szolgálatára – közvetlen munka vagy pedig termék formájában – munkájuknak csak egy részét fordítják. A litoměřicei káptalan szolgálónépe pl. hetenként egyszer járt fel a várba a szolgáltatási kötelezettségeknek eleget tenni,⁹⁴ mások – főleg a kézművesek – szolgáltatásainak mértékét és tárgyát egy évre előre meghatározták.⁹⁵ Az állam léte alapvető gazdasági problémájának ez tehát nemcsak rendkívül egyszerű, hanem hatékony megoldását is jelentette.

JEGYZETEK

1. *D. Třeštlík*: K sociální struktúře přemyslovských Čech. ČSČH 19, 1971. 537–577. p. *R. Nový*: Přemyslovský stát v 11. a 12. století. Praha 1972. E két munkával szemben a korábbi felfogást védelmezi (de valójában le is mond róla). *Z. Fiala*: O vyjasnění pojmu v marxistickém starších českých dějin. ČSČH 20, 1972, 234–244. p. Ehhez hasonló vita Szlovákiában. M. Kučera és P. Ratkoš között folyik. *M. Kučera* Problémy vzniku a vývoja feudalizmu na Slovensku c. tanulmányában (HČ 22, 1974, 541–564. p.) többek között a szovjet és a kelet-német történészek körében folyó hasonló vitáról is áttekintést ad; *uő*: Geneza štátu a feudálnej spoločnosti na Slovensku ve svetle novej slovenskej historiografie, 1960–1975. HČ 25, 1977, 1. sz. V. ö. *P. Ratkoš* HČ 24, 1976, 4. sz. és HČ 25, 1977, 1. sz. A lengyel történészek közül ezt az új álláspontot főleg *H. Lowmianski* tette magáévá, s nézeteit terjedelmes, de igen megtévesztő címet viselő munkájában fejti ki: *Poczatki Polski I–V.*, Warszawa 1963–1973.

- A munka a valóságban az egész közép- és kelet-európai szlávok 2–20. századi történetét is felöleli. Lásd még: Przemiany feudalne wsi polskiej do 1138 c. cikkét, PH 45, 1974, 437–463. p. Használó nézetet vall *A. Gięsztor*: En Pologne médiévale: problèmes du régime politique et de l'organisation administrative du Xe siècle. *Annali della Fondazione Italiana per la storia amministrativa* 1, 1964, 135. sköv. p.; *K. Modzelewski*: Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII. wieku, Wrocław 1975, uő: The System of the *Ius Ducale* and the Idea of Feudalism. *Quaestiones Mediaevali* 1, 1977, 71–99. p.; uő: Dziedzictwo plemienne w ustroju Polski piastowskiej. *KHKM* 23, 1975, 351–383. p., továbbá *S. Russocki*: Kształty feudalizmu PH 64, 1973, 152–159. p.; uő: Spory o istotę i genezę feudalizmu europejskiego. *KH* 77, 1972, 404–412. p. A magyar történetírás területéről különösen figyelemre méltó a nyugati és a közép-európai fejlődés összehasonlítására tett igen komoly ismereti alapokon nyugvó kísérlet, *Makkai László*: Les caractères originaux de l'histoire économique et sociale de l'Europe orientale pendant le Moyen Age. *Acta Historica* ASH 14, 1970, 3–4. sz. A magyar történetírás uralkodó tendenciája még mindig a „nomád” („ázsiai”) feudalizmus és I. István király korában kialakult államforma közötti folytonosság keresésének szándéka. Vö. *Bartha Antal*: A IX–X. századi magyar társadalom. Bp. 1959.; uő: Hungarian Society in the 9th and 10th centuries, Budapest, 1975.; uő: A kelet-európai és belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai, *Századok*, 97, 1963, 262–292. p. és 503–527. p.; *Győrffy György*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről, Budapest, 1959.
2. Meglehetősen részletesen fejtette ki ezt *H. Lowmianski*: Poczatki Polski III. i. m. 490. sköv. p., ahol a kérdéssel kapcsolatban igen gazdag irodalmi áttekintést kapunk.
 3. *F. Graus*: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Praha 1973. 310. p.
 4. Ld. a 11–12. századi cseh oklevelekben szereplő eladományozott személyekről készült összefoglaló kimutatást u. o. 298–301. p., amelyből világosan kitűnik, hogy személyeket mindig a fejedelem adományozta.
 5. Mindhárom ország vonatkozásában nagyon részletes irodalmi áttekintést, összefoglalást ad *T. Lalik*: Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI. i poczatkow XII. w. In: *Studia z Dziejów Osadnictwa* 5, 1967, 5. p. 1. j.
 6. I. István király dekrétumai, I. II., 16. c.: „Si quis servorum curti aut civitati precificatur, testimonium eius inter comites recipiatur”. (ed.: *Závodszy L.*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai, Budapest 1904, 155. p. A források közreadója itt a „servorumot” helytelenül „seniorum”-ra javította. Vö. *M. Kučera*: Die Struktur der Bevölkerung in der Slowakei im 10–12. Jahrhundert. *Studia Historica* 4, 1966, 25. p.
 7. *A. Gięsztor*: Kasztelanowie flandryjscy i polscy. Zagadnienia porównawcze. In: *Studia historyczne. Księga jubileuszowa St. Arnolda*. Warszawa 1965. 97–107. p. c. munkájában Flandriában és Burgundiában ugyancsak meglévő hasonló várszervezetre hívta fel a figyelmet. Az egész kérdés alapos, számos lényeges kérdésre kitérő összefoglalását legújabbán *M. Mitterauer*: Herrnburg und Burgstadt. *Zeitschrift f. bayrische Landesgeschichte* 36, 1973, 470–521. p. c. munkája adja, amelyből világosan kitűnik, hogy a közép-európai államok várszervezete egyedülálló, annak ellenére, hogy a 477. oldalon ennek épp az ellenkezőjét állítja a szerző.
 8. Magyarország vonatkozásában ez nagyon jól bizonyított (*M. Kučera*: Die Struktur

- der Bevölkerung in der Slowakei im 10–12. Jahrhundert. *Studia Historica Slovaca* 4, 1966. 29. p.) Csehország vonatkozásában lásd *P. Choc*: S mečem i žítím. České raněfeudální vojenství. Praha 1967, 98–99. p.
9. Magyarországon a vásárokat (piac) eredetileg vasárnap tartották, csak később tették át más napokra. Vö. *Győrffy György*: Les débuts de l'évolution urbaine en Hongrie. Cahiers de civilisation médiévale 12, 1969, 143. p. Csehországban is ugyanígy volt, vö. *T. Lalik*: Miasta – Czachy. In: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, III. Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, 255. p. – Mindhárom országban pedig olyan helynevekkel is találkozunk, amelyek elnevezésüket a napok és hetek után kapták – „Streda” (Szerda = közép), „Pátek” (péntek) – ezek vásár- és piacközpontokat jelölik, ami ugyancsak egyike azoknak a sajátosságoknak, amelyek ezekre az országokra jellemzőek.
 10. *M. Kučera*: Desatinná a stotinná organizácia obyvateľstva v ranostredovekom Slovensku. *Historické Štúdie* 4, 1964, 63. p.
 11. *M. Kučera*: Desatinná... i. m.
 12. *M. Kučera*: Desatinná... i. m. 61. p.
 13. *K. Buczek*: Organizacja populna w Polsce sredniowiecznej. *Studia Historyczne* 13, 1970, 205–250. p.; *Z. Podwinska*: Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wczesniejszym sredniowieczu. Zreb, wies, opole. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk 1971, 275–341. p.
 14. *F. Graus*: Dějiny venkovského... i. m. I. 145–146. p.; *T. Lalik*: W sprawie badan porównawczych nad wczesnymi dziejami chłopow na ziemiach słowiańskich. KH 70, 1963, 293–296. p.
 15. *D. Poppe*: Ludność dziesięnicza w Polsce sredniowiecznej. KH 64, 1957, 3–41. p.; *K. Buczek*: O chłopach w Polsce piastowskiej I. RH 40, 1974, 54–68. p.
 16. Ezeket a Kosmas-krónika őrzi (*Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II. 4. ed. *B. Bretholz*, MGH SS rer. germ. NS II., Berlin 1923, 86–88. p.). Az értelmezéssel kapcsolatban vö. még főleg *František Hrubý*: *Cirkevní Zřízení v Čechách a na Moravě a jeho poměr ke státu*. ČČH 22, 1916, 29–36. p. és *V. Novotný*: *České dějiny*. I., 3., Praha 1928, 359–561. p.
 17. Jarloch krónikája. *Fontes rerum Bohemiarum* II. Pragae 1874, 480. p.
 18. Kosmas II., 4, 87. p.
 19. Pl. lásd *Herbrod*: *Vita Ottonis III*, 29 (ed.: *H. Pertz*, MGH SS rer. germ. 1868), 141. p.
 20. *Dětmar VIII*. 2. (ed.: *M. Z. Jedlicki*: *Kronika Thietmara* (Thietmar krónikája), Poznan 1953, 583. p.
 21. Összefoglalóan *A. Gieysztor*: *Mouvements para-hérétiques en Europe Centrale et Orientale du 9e au 11e siècles*. In.: *Hérésies et sociétés dans l'Europe préindustrielle, 11e – 18e siècles*, Paris 1968, 159–167. p.
 22. *Z. Fiala*: *Přemyslovské Čechy*. Praha 1975, 2. kiad. 39. sköv. p.
 23. Itt teljesen világos bizonyítékot jelent Galli Anonymi *Cronica et Gesta ducum sive principum polonorum*, ed: *K. Maleczynski*, MPH NS II., Kraków 1952), 32. p.: „Et quotiens de civitate stationem in aliam transferebat, aliis in confinio dimissis, alios vastaediones et villicos commutabat.”
 24. A lengyel és a cseh „nářez”-ről (vágás, metszés), ami tulajdonképpen fizetség volt, azért, hogy a disznókat a fejedelmi erdőkben legeltethették, vö. *K. Buczek*: *O narzazie*. *Studia Historyczne* 14, 1971, 321–365. p.

25. A csehországi viszonyokkal kapcsolatban pl. *H. F. Schmidt*: Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters. ZSRG KA 46, 1926, 81. sköv. p.; *K. Kolanczyk*: Studia nad relikdami wspólnej własności ziemi w najdawniejszej Polsce. Poznan 1950, 277. sköv. p.
26. Lengyelországgal kapcsolatban vö. *K. Buczek*: Uposazenie urzedników w Polsce wczesnofeudalnej. Malopolskie Studia Historyczne 6, 1962, 196. p. Csehország vonatkozásban legutóbb *R. Nový* i. m. 46. sköv. p. a vár-tisztviselőknek földbirtokkal való ellátásáról fennmaradt források alapján (az első erre vonatkozó adat is csak a 12. század utolsó évtizedéből származik) próbálja bebizonyítani, hogy ebben az esetben tulajdonképpen egy hivatali hűbéri adományról volt szó, ennek következtében szerinte a vár-rendszer kezdettől fogva a hűbéri rendszer valamiféle helyettesítője volt. A valóságban azonban a vár-tisztségek kései „feudalizálódása” a *várszervezet széthullásának* a jele volt, a „feudalizálódás” pedig a *várszervezet* lényegének teljes mértékben ellentmond. Vö. *K. Modzelewski*: Organizacja gospodarcza... i. m. 180. sköv. p.
27. Kálmán Király dekretumai, I. I. c. 5. (ed: *Závodszyk L.*), 186. sköv. p. Vö. még *K. Modzelewski*: Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII. wieku. Wroctaw 1975. 112. sköv. p.
28. Az egész kérdéskör alapirodalmát *A. Gasirowski* által a Słownik Starożytności Słowiańskich V. (Wroclaw – Warszawa – Kraków – Gdansk, 1975, 311–312. p. a „Služebné osady” címszó alatt. Lengyelország vonatkozásában a legfontosabb munkák: *K. Buczek*: Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej. Wroclaw – Kraków 1958. és *K. Modzelewski*: Organizacja gospodarcza... i. m. A legújabbak közül meg kell említeni *J. Domański*: Śląskie narwy służebne (A szolgáltatások visszatükrözése a sziléziai helynevekben), *Onomastica* 19, 1974, 5–42. p., 20, 1975, 5–34. p.; *K. Buczek*: Organizacja służebna w pierwszych wiekach państwa polskiego. *Studia Historyczne*, 20, 1977, 353–376. p. A csehországi viszonyokra vonatkozóan *B. Krzemińska – D. Třeštk*: Služebná organizace v raně středověkých Čechách (A szolgálonépek rendszere a kora-középkori Csehországban), *ČSČH* 12, 1964.; *uők*: Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen. In.: *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*, Wiesbaden 1967. A magyarországi fejlődésre *M. Kučera*: K problému včasnostredovekej služobnickej organizácii na Slovensku. *HČ* 12, 1964, 571. p.; *uő*: Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska a 10–12. storočí *HČ* 13, 1965.; *uő*: Anmerkungen zur Dienstorganisation im frühmittelalterlichen Ungarn. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Historica* 21, 1970., *Heckenast Gusztáv*: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban, Budapest, 1970.; *P. Ratkoš*: O služobných miestnych názvoch v Dunajskej kotline. *HČ* 19, 1971, 385–396. p.; *E. Dąbrowska*: Elementy słowiańskie w organizacji służebnej wczesnofeudalnych Węgier. In.: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*. Warszawa 1976, 107–114. p.; *Győrffy György*: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle*, 15, 1972, 261–320. p.
29. *C. Brühl*: Fodrum, servitium regis. Köln – Graz 1968.
30. Lengyelország vonatkozásában *K. Modzelewski*: La division autarchique du travail à l'échelle d'un État: l'organisation ministérielle en Pologne médiévale. *Annales*

- ESC 19, 1964, 1126. p.; Magyarország vonatkozásában *Heckenast Gusztáv* i. m. 12. sköv. p.; Csehország vonatkozásában pedig e cikk szerzőinek becslése alapján összeállított adatok.
31. A korábbi nézetekről részletes áttekintés *B. Krzemińska – D. Třeščík*: Služebná organizace... i. m. 638–643. p.; és *uők*: Zur Problematik... i. m. 70–73. p.; ld. még *Heckenast Gusztáv* i. m. 1. sköv. p., ugyanitt részletes irodalom 52–54. p.
32. *B. Krzemińska – D. Třeščík*: Služebná organizace... i. m. 638. p.; *uők*: Zur Problematik... i. m. 71. p.
33. CDB I. n. 387, 382. p.
34. *Heckenast Gusztáv* i. m. 104. p.
35. *K. Buczek*: Książęca ludność ... i. m. 62. p.
36. Ebben nagy érdeme elsősorban R. Grodeckinek van. *R. Grodecki*: Książęca włósc trzebnicka na tle organizacji majątków książęcych w Polsce XII w. KH 26, 1912, 443–475. p.; 27, 1913, 1–66. p.; egyébként R. Grodecki téziseit támasztotta alá és azokat helyenként tovább is fejlesztette *K. Buczek*: Książęca ludność ... i. m. 87. sköv. p.
37. *B. Krzemińska – D. Třeščík*: Služebná organizace... i. m. 664. p.; *uők*: Zur Problematik... i. m. 91. p.; Vö. még *E. Eichler*: Zur Geographie slavischer Namenstypen. Zeitschrift f. Slawistik 8, 1963, 811. p.; *J. Pert*: Sémantické typy lužickosrbých místních jmen. Onomastická práce 3, Praha, 1970, 217–218. p.
38. *D.L. Pochilevics*: Kresztjane – szlugi v Litve i zapadnoj Beloruszszii v XVI–XVII. vekach. Naukovi Zapiszki Lvivszkogo derzsavnogo Universzitetu 36, ser. isztoricsna 6, 1955, 144–172. p.; *uő*: Kresztjane – szlugi v Velikom Knjazseszve Litovszkom v XVII–XVIII. vekach. Szrednie Veka 21, 1962, 141–169. p.
39. *B. Florja* (Moszkva) hozzánk eljuttatott információjáért ezúttal mondunk köszönetet.
40. *K. Buczek*: Książęca ludność ... i. m. 100. p.
41. *C. Jireček*: Staat und Gesellschaft im mittealterlichen Serbien. Denkschriften d. kaiserlichen Wiss. AK. in Wien, Phil. – hist. Kl. 56, 1912, 42. és köv. p.; *S. Novakovič*: Selo. Glas Srpske Kralevske Akademije 24, 1891, 60. sköv. p.; *O. Franck*: Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde. Leipzig 1932, 202. sköv. p.
42. *E. Dabrowska*: Elementy slowianskie... i. m. 107. sköv. p.
43. *B. Krzemińska – D. Třeščík*: Služebná organizace... i. m. 651–652. p.; *K. Buczek*: Książęca ludność ... i. m. 49. sköv. p.; *M. Kučera*: Anmerkungen ... i. m. 126–127. p.
44. Csehországban még a 13. században is egy egész sor olyan rendelkezést hoztak, amelyek a vadászoknak, a kutyáknak nyújtott szállás és a kutya-élelmezés kérdésében intézkednek *B. Krzemińska – D. Třeščík*: Služebná organizace ... i. m. 651. p. és a 132. jegyzet u. o. A kutyák élelmezésének kötelességét a későbbiek folyamán aztán pénzdórra változtatták (csehül: „psárové”-nak nevezett adóra, ami tulajdonképpen kutya-adó volt). Vö. CDB II. n. 375, 412. p.; *K. Buczek*: Książęca ludność ... i. m. 41. p. egész sor, ennél még sokkal későbbi időszakból származó példát említ. Kis-Lengyelország területén pl. a solymárok egészen a 14. századig tevékenykedtek, sőt a Lengyelországhoz csatolt galíciai Oroszország területén még a 15. század végéről is van tudomásunk solymárokról. A magyarországi viszonyokról lásd: *M. Kučera*: Anmerkungen ... i. m.
45. *B. Krzemińska – D. Třeščík*: Služebná organizace... i. m. 646–647. p.; *uők*: Zur Problematik... i. m. 76–77. p.; *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 27–28. p.;

- K. Modzelewski*: La division... i. m. 1137. p. – Magyarország vonatkozásában első-sorban a szakácsok rendkívül nagy számáról van tudomás: *Heckenast Gusztáv* i. m. 106, 119. p.; *Győrffy György*: Az Árpád-kori... i. m. 291, 299. p.; a pékek közül külön említés van a zsemle-sütőkről (u. o. 305. p.).
46. Pl. a Hradište-i kolostor az olműtzi Ottótól szolgákat kapott (CDB I. n. 79, 84. p.: „de familia... duo molentes”). Csehország területén ehhez hasonló feljegyzés több is fennmaradt. Az egész kérdéssel kapcsolatban vö.: *M. Dembińska*: Przetwórstwo zbożowe w Polsce średniowiecznej, X–XIV. wiek. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk 1973, főleg 19–62. p.
47. Vö. *M. Dembińska* i. m. 63–72. p.; Ld. még *S. Trawkowski*: Młyny wodne w Polsce w XIII wieku. KHKM 7, 1959, 62–86. p. A szlovákiai viszonyokkal kapcsolatban *J. Hanušin*: Pojem a klasifikácia vodnych mlynov na Slovensku. Príspevok ku štúdiu starých mlynov a mlynárstva. Slovenský národopis 18, 1970, 177–222. p. A csehországi helyzettel kapcsolatban *L. Nový*: Dějiny techniky v Československu Praha 1974, főleg a 3. fejezet: *K. Krzemińska*: Młyny. 88–93. p.
48. *B. Krzemińska – D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 648. p.; *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 29. p. A középkori élelmezés kérdéséről általános áttekintés *M. Dembińska*: Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk 1963, II. fejezet, valamint a 155. sköv. p.
49. CDB I. n. 382, 360. p. A kora-középkori hadsereg élelmezésének kérdéséről *P. Choc*: S mečem a štítem... i. m. 122–133. p.; *K. Buczek*: Organizacja sluzebna..., i. m. 367. sköv. p.
50. *M. Kučera*: Anmerkungen i. m. 1116. p. és uő: K problému... i. m. 557. sköv. p.
51. *K. Buczek*: Lagiewniki. Język Polski 36, 1956, 4. füz., 246–254. p.; vö. még uő: Książęca ludność... i. m. 26–27. p. A tanulmány szerzőinek ezzel kapcsolatos megjegyzéseit lásd *B. Krzemińska – D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 655. p., itt is főleg a 181. jegyzet. A „lagenarii” kifejezés Magyarországon fennmaradt forrásokban ugyancsak előfordul, de nem a „lahavnici”-pohárkészítők-kifejezésnek felel meg (vö. *Győrffy György* i. m. 291. p.)
52. Néhány érdekes adattal szolgál Csehország és Lengyelország területéről *B. Krzemińska – D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 648–649. p.; *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 35. p.; Magyarországra vonatkozóan *Győrffy György* i. m. 291. p.
53. CDB I. n. 382, 360. p.
54. *Győrffy György* i. m. 297–298. p.
55. *Heckenast Gusztáv* i. m. 54. p., *Győrffy György* i. m. 303–204. p. – mindezt tagadják, alaptalanul, vö. *P. Ratkoš*: O služobných názvoch... i. m. 392–393. p.
56. Csehországra vonatkozóan *B. Krzemińska – D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 651–652. p.; uők: Zur Problematik... i. m. 79. p.; Lengyelország vonatkozásában *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 38–51. p.; Magyarország vonatkozásában *Győrffy György* i. m. 262–264, 290. p.
57. *K. Krzemińska – D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 262. p. és a 142–148. p. számú jegyzet; uők: Zur Problematik... i. m. 79. p.; *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 41–42. p.; *Győrffy György* i. m. 300. p., *Heckenast Gusztáv*: i. m. 117. p.
58. *B. Krzemińska – D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 652–653. p., főleg a 151. és 153. jegyzet; uők: Zur Problematik... i. m. 75. p.; *Győrffy György*; i. m. 290. p.

59. *B. Krzemińska – D. Třeštitik*: Služebná organizace... i. m. 652–653. p., főleg 153. jegyzet; *uők*: Zur Problematik... i. m. 74. p., *Győrffy György* i. m. 290. sköv. p.
60. *B. Krzemińska – D. Třeštitik*: Služebná organizace... i. m. 650. p., valamint *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 73. p.
61. *B. Krzemińska – D. Třeštitik*: Služebná organizace... i. m. főleg 113. és 166. jegyzet. A lengyelországi szőlő-művelő falvakról *M. Kwapieniowa*: Początki uprawy winorosli w Polsce. *Materialy Archeologiczne* 1, 1959, 353–399. p. – A lengyelországi mediterrén szőlő-művelőkről lásd még *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 73–74. p.
62. *K. Buczek* u. o. 79–86. p. A szőlőművelés nagyon elterjedt volt Magyarországon is. Vö. *Heckenast Gusztáv* i. m. 101. sköv. és 115. p.; *Győrffy György* i. m. 299. p.
63. *František Černý – P. Váša*: Moravské jména místní. *Vyklady filologické*. Brno, 1907, 183. p.
64. *B. Krzemińska – D. Třeštitik*: Služebná organizace... i. m. 651. p. és 125–130. jegyzet; *uők*: Zur Problematik i. m. 78. p. – A „Voderady” (Vedrőd) falunév Magyarországi területén is ismert, vö. *R. Krajčovič*: K etimologii slovenského názvu Vederady. *Onomastika* 3, 1957, 88–92. p. A Voderady (Vedrőd) elnevezésnek felel meg a lengyel „Wodniki” helynév, vö. *J. Domanski* i. m. *Onomastika*, 19, 1974, 34–35. p. A halász-szolgálónép kérdéséhez Lengyelországban *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 75–78. p.
65. Így pl. *K. Buczek* u. o. 56. p.
66. Lengyelország vonatkozásában *K. Buczek*: W sprawie interpretacji dokumentu trzebnickiego z r. 1204 (Az 1204. évi trzebnicei oklevél interpretációjának kérdéséhez), *PH* 48, 1957, főleg a 41. sköv. p. és *K. Tymieniecky*: Organizacja rzemiosla wczesnosredniowiecznego a geneza miast polskich. *Studia Wczesnośredniowieczne* 3, 1955, 9–96. p. közötti vitát. *K. Buczek* a vita során teljesen helyesen megállapította, hogy Tymieniecky „a problémát figyelembe sem vette...” (*K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 57. p. és 5. jegyzet). A kérdéssel kapcsolatban vö. *M. Kučera*: Slovensko... i. m. 226. sköv. p.
67. *B. Krzemińska – D. Třeštitik*: Služebná organizace... i. m. 653–654. p. és 156–164. p.; *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 63–64, 66–67. p.; *Heckenast Gusztáv* i. m. 81. sköv. p. 90, 93, 94. sköv. p., 100, 102, 107. sköv. p., 117, 118, 122, 123, 124, 126. p.; *Győrffy György* i. m. 279–289. p. Bizonyos magyar sajátosságokra utalnak a szűcs foglalkozáshoz kötődő helynevek, vö. *Heckenast Gusztáv* i. m. 123. p.
68. *B. Krzemińska – D. Třeštitik*: Služebná organizace... i. m. 654. p.; a lengyel pajzské-szítókra vonatkozó teljesen egyedülálló rendelkezésről *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 58. p.; a magyarországi viszonyokról ebben a kérdésben lásd *Heckenast Gusztáv* i. m. 94–97. p. (Magyarországon szembetűnő az ilyen típusú helynevek sokasága is.) Bár ma már jól ismert (elsősorban a régészeti kutatások alapján), hogy a fegyverek nagyobb részét (főleg a kardokat) külföldről hozatták (vé. erről *A. Nadolski*: *Polskie sily zbrojne w czasach Bolesława Chrabrego. Zarys strategii i taktyki*. Lódz 1956, 27. sköv. p.), mégis valószínűnek látszik, hogy ebben a tekintetben az egyes országok nem tudtak annyi fegyvert behozatni, amennyire szükség lett volna, ezért a hazai fegyver-készítő kézművesség is kifejlődött. Vö. *P. Choc*: S mečem a štitem... i. m. 141–195. p. Oroszországban pl. olyan kézművesekkel (jobbágyokkal) is lehet az oklevelekben és más forrásokban is találkozni, akik egyben a fejedelmi udvar

- druzinájának a tagjai is voltak, vö. *T. Wasilewski*: Studia nad składem społecznym wczesnosredniowiecznych sił zbrojnych na Rusi. Studia Wczesnosredniowieczne 4, 1958, 329. p.
69. *B. Krzemieńska* – *D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 654–655. p., főleg a 170–178. jegyzet; *uők*: Zur Problematik... i. m. 81. p.; Lengyelország vonatkozásában *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 57–59. p. Magyarország vonatkozásában *Heckenast Gusztáv* i. m. 122. p.
70. *B. Krzemieńska* – *D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 655. p., 182–188. számú jegyzet; *uők*: Zur Problematik ... i. m. 81. p.; Lengyelország vonatkozásában *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 60–61. p.; Magyarország vonatkozásában *Heckenast Gusztáv* i. m. 122. p.
71. *B. Krzemieńska* – *D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 655. p.; *uők*: Zur Problematik... i. m. 81. p.; a lengyelországi vonatkozásokról *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 64. sköv. p.; a magyarországi vonatkozásokról *Heckenast Gusztáv* i. m. 127–128. p., és 84. jegyzet.
72. *B. Krzemieńska* – *D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 655. p.; *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 56–57. p.; *Heckenast Gusztáv* i. m. 100, ill. 102. p.
73. *B. Krzemieńska* – *D. Třeštk*: Služebná organizace... i. m. 655–656. p.; a lengyelországi vonatkozásokra *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 69. p.
74. *M. Kučera*: Anmerkungem i. m. 120. p.; *uő*: Die Struktur... i. m. 75. p.
75. Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkoznak a szerzők Přemyslovská hradište... idézett munkájukban.
76. Csehországra összesítést *R. Nový*: Přemyslovský stát... i. m. 104. p. c. munkája nyújt. A magyar udvarházakról *M. Kučera*: Die Struktur... i. m. 66. és köv. p.
77. *K. Buczek*: Książęca ludność... i. m. 98. sköv. p.; *uő*: Z badan nad organizacja gospodarki w Polsce wczesnofeudalnej. KHKM 17, 1969, 213. sköv. p.; *uő*: Organizacja sluzebna w pierwszych wiekach. KHKM 17, 1969, 353–376. p. Utóbbi cikkében *K. Buczek* álláspontja radikálisan megváltozott, a szolgálonép rendszerét a várakkal kapcsolja össze, de csak a legrégebb várakkal, amelyek az első Piastok uralkodása idején a nagy družina „garnizonjai” voltak.
78. *K. Modzelewski*: Metody kartograficzne wobec spornych problemow historii społecznej wczesniejszego sredniowiecza. KHKM 20, 1972, 391–413. p.: *uő*: Grody i dwory w gospodarce polskiej monarchii wczesnofeudalnej, KHKM 21, 1973, 3–35. p., 157–189. p.; *uő*: Organizacja gospodarca... i. m. 15–91. p.
79. CDB I. n. 382, 358–362. p. Az oklevéllel kapcsolatban vö. *D. Třeštk*: K sociální struktuře... i. m. 554. p. és *T. Lalik*: Włóść kanoników... i. m. 399–429. p.
80. CDB I. n. 382, 361. p. A „dominica aratra”-k itt fejedelmi birtok és nem „dominikális”, azaz földesúri magángazdaság. Erről *D. Třeštk*: K sociální struktuře... i. m.
81. Erről a két csoportról (Csehország vonatkozásában) *D. Třeštk*: K sociální struktuře... i. m. 553–554. p. és az ott közölt irodalmat; *R. Nový*: Přemyslovský stát... i. m. 62–63. p.
82. A cseh „tributum pacis”-al kapcsolatban vö. *R. Nový*: Přemyslovský stát... i. m. 58. sköv. p. – A magyar „liberum denarii”-val kapcsolatban vö. *Hóman Bálint*: Die erste ungarische Steuer. Ungarische Rundschau 1, 1912, 750–771. p.; ezzel kapcsolatos lengyelországi kérdésekről lásd *K. Buczek*: Powolowe – poradne – podymne. PH 63, 1972. 1–30. p.
83. A cseh „cellarii”-ról *F. Vacek*: Sociální dějiny české doby starší. Praha, 1905, 269. p.

84. CDB I. n. 156, 161. p., vö. *B.Krzemieńska – D. Třeštík*: Přemyslovská hradiště... i. m. 638. sköv. p.
85. CDB I. n. 375, 348. p. és vö. még CDB I. n. 390, 396–397. p. és *B.Krzemieńska – D. Třeštík*: Přemyslovská hradiště ... i. m. 640–641. p.
86. U. o. 649–651. p.
87. *K. Vogt*: Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Reichenberg – Leipzig 1938, 82. sköv. p.
88. *K. Modzelewski*: Organizacja gospodarstwa... i. m. 197. sköv. p., 212. és köv. p.
89. CDB I. n. 55, 54–60. p. Vö. *Z. Kristen*: Pamětný zápis o založení a obnovení kapituly litoměřické. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica II, 1961, 69–97. p.
90. E szöveg keletkezéséről u. o. 85. p.
91. *M. Kučera*: Die Struktur... i. m. 74. sköv. p.; *uő*: Anmerkungen i. m. 123. p.; *Heckenast Gusztáv* i. m. 76. sköv. p.
92. *B.Krzemieńska – D. Třeštík*: Zu Problematik... i. m. 85. p.
93. I. István király dekrétumai, I. II. c. 21. (ed.: Závodszy L.), 156. p.
94. CDB I. n. 55, 56. p. (B. szöveg)
95. *B. Krzemieńska – D. Třeštík*: Zur Problematik... i. m. 83. p.; Magyarország vonatkozásában *Heckenast Gusztáv* i. m. 77. sköv. p.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, ed. G. Friedrich. I–II., Praha 1904, 1912.
- ČČH – Český Časopis Historický
- ČSČH – Československý Časopis Historický
- HČ – Historický Časopis
- KH – Kwartalnik Historyczny
- KHKM – Kwartalnik Historii Kultury Matrialnej
- MPH – Monumenta Poloniae Historica
- PH – Przegląd Historyczny
- RH – Roczniki Historyczne
- ZSRG – Zeitschrift der Svigny-Stiftung für Rectsgeschichte.

ENDREI WALTER:

A POSZTÓ ÓLOMBÉLYEGEK EREDETÉRŐL

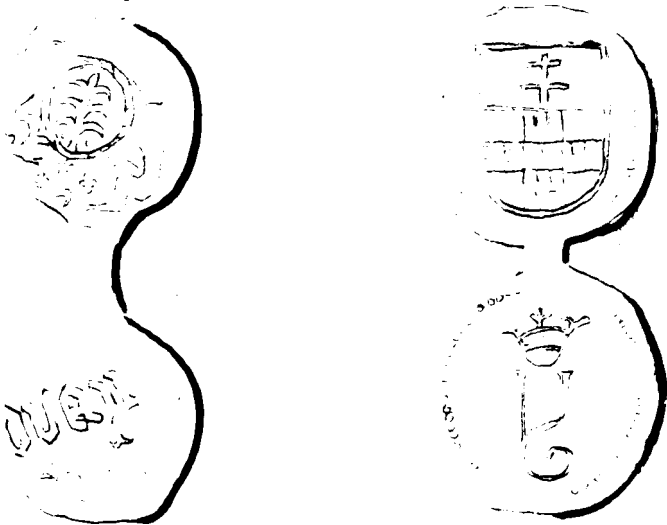
A kereskedelmi áruajták egy része külső megjelenésével nem árulja el egyértelműen használati tulajdonságait. A bor ízéről csak a palack felbontása után, a kardpenge edzettségéről harc közben, a textília tartósságáról csak a viselés során győződhet meg vevője. Már pedig a távkereskedelem kialakulása után hamarosan felmerült annak igénye, hogy az áru minőségéért készítője vagy eladója feleljen, utólag is megállapítható legyen a gyártmány provenienciája. A termék eredetjelölése – legyen az fémjel, papír vízjele vagy porcellánmárka – pusztán adminisztratív eszközből korán az áru propaganda módszerévé vált: a megbízható, jó minőségű termelők jegyét a vevő kereste, jobban megfizette, hitványabb vetélytársai hamisítani kezdték azt. Hasonló fejlődést futottak be azok a városi és állami felügyelet által rendszeresített minőségi jelzések, melyeknek az exportra szánt árun való elhelyezésével, a közösség külgazdasági érdekeit védtek.¹

A korai fejlődésben eminens szerep jut a textiliák minőségi jelzéseinek, ezen belül különösen a posztó ólombélyegeknél. Valószínű ugyan, hogy gyapjúbálákon már római időkben ólomcímkek jelezték a minőséget², de a posztóbélyegzés – a posztóval együtt a középkor szülötte.³ Az első minőségi előírásokat izlandi (1096!) és angol (1197) törvények tartalmazzák⁴, azonban a korszakban domináló flandriai posztógyártást szabályozó *keurek* (városi céhstatutumok) jobbára a XIII. század második felében keletkeztek.⁵

Az ólombélyegek használatának szórványos bizonyítékai után Yperben találkozunk szervezett és tömeges kibocsátásukkal a XIV. század fordulóján. 1304/05 évben kereken 12.500, a következő évben 30.000 és így tovább 1314/15-ig, amikor 63.500 különböző pecsét beszerzéséről tájékoztatnak a számadáskönyvek.⁶ Ebből persze a termelt végek számára következtetni súlyos hiba,⁷ hiszen egy-egy végen több ólombélyeg függött, amint az a korabeli *keurek*ből kiderül.⁸ Tévedés tehát azt hinni, hogy csak a kész posztóvéget látták el pecséttel; a nyers⁹ a festett, ráamázott¹⁰ árut is bélyegezték, tehát gyártásközi minőségellenőrzés létezett. Részben ezért, részben

pedig, mert esetenként több céhbeli látómester, városi tanácsbeli ellenőr, Angliában királyi biztos vizsgálta felül és láttamozta a véget, olykor 3–6 pecsét is függött azon.¹¹ Méretük általában 10–40 mm között ingadozik, kétrészesek, a két oldalt a szöveten átbujtatott ólomszalag tartja össze. Az ország, város vagy céh jelvénye mellett gyakoriak a minőséget jelző szimbólumok, a vég méreteinek feltüntetése, a látópénz megfizetésének igazolása és nem utolsósorban a gyártó vagy tulajdonos nevének ill. védjegyének előfordulása ezeken a plombákon. Kivételesen találkozunk később – a minőségi kategóriák megkülönböztetésére – ónnal, aranyozott kivitelben is,¹² de ez sohasem terjedt el.

Ezzel szemben igen korai előírásokat találunk, amelyek a posztós névének a végre való varrását követelik. Így éppen az Yperni (1362–1405 közötti) *keure* úgy rendelkezik, hogy azt fehér cérnával jó erősen rá kell varrni¹³; az ólombélyegzés tehát eredetileg az ellenőrzés szerveinek van fenntartva és a XIII. század óta gyakori büntetések mutatják, milyen nehezen törődtek bele a jórészt paraszti környezetből származó takácsok és az ilyeneket foglalkoztató posztósok.¹⁴

A legrégebbi ólombélyegek
(Donai, Ypern XV. sz.)

Mint hogy más jelek is arra utalnak, hogy az ólombélyegzés nem a tulajdon- és védjegy ősi formájaként fejlődött ki a textiliák koraközépkori termelése vonatkozásában¹⁵, felmerül a kérdés: honnan származik?

Van ugyan hírünk arról, hogy az exportra szánt kínai selyem tekerceket bronz pecséttel zárták le, de nincs adat arról, hogy ilyen Európába rendszeresen eljutott volna.¹⁶ Arab hatásról még kevésbé lehet szó, mert a X–XIV. századból fennmaradt Tiraz-szövetek hímzett, szőttés, festett vagy nyomott felirattal jelzik a készítő műhely, ill. megrendelő nevét¹⁷. Hasonló gyakorlatról van tudomásunk a kopt szövetek és a talmudi idők zsidó mesterembereinek termékei vonatkozásában.¹⁸ Felületesen szemlélve hasonlóképpen vélekedhetnénk a kor legfejlettebb iparával rendelkező állama, Bizánc esetében is, hiszen keresett exportáruai, a selyemszövetek némelyikén ugyancsak megtaláljuk a császári manufaktúra ill. felügyelőjének damatszövéssel megörökített nevét.¹⁹

A gondosabb vizsgálat azonban mégis a Keletrómai Birodalom központosított és a végletekig kitenyésztett állami bürokráciájában sejteti az ellenőrzési rendszer gyökerét. A hatalmasra duzzasztott, mindenre kiterjedő felügyeletet gyakorló, több állami monopol iparágat igazgató adminisztratív apparátus tisztviselői ugyanis ólompecséttel zárták okirataikat, sőt – mint látni fogjuk – az ellenőrzött árut is így láttamozták.²⁰

A monopóliumok legfontosabbikái kétségkívül a selyemkereskedelem és gyártás azon ágai voltak, melyek a késztermékek (szövet és ruha) bizonyos fajtáinak előállítására irányultak.²¹ Így például a fonal bíborfestését a Prefektusok könyve (X. sz.) fenntartotta a császári, a darabfestést viszont megengedte a magán céheknek. Ennek oka az ún. *kekolymena* (tiltott szövetek) forgalmának ellenőrzési módszerében rejlik. Justinianus törvényeinek *De vestibus holoveris et auratis* fejezete tiltja közrangú férfiak számára a *holovera* viselését és ilyeneknek magáncéheknel való gyártását, nők viszont hordhattak ilyen császári manufaktúrában készült damasztokat is.²² De a magáncéhek és az arab import szövevei is olyan pompás ruhák készítésére adtak lehetőséget, hogy tudelai Benjamin rabbi megjelenésük miatt fejedelmekhez hasonlítja Konstantinápoly lakóit.²³ A három és több árnyalatú damaszt és aranybrokát a nők hiúságának kielégítése és udvari méltóságok viselőinek megjutalmazása mellett a császárhoz hű barbár csatlósok illetve nyugtalankodó ellenségek fékentarására szolgáltak, kivételesen jutott belőlük pl. a frank uralkodónak vagy követeinek.

Ilyen esetekben viszont – a kiviteli engedély látható jeleként – ólombélyeggel látták el a szövetet vagy ruhát és Schlumberger egy bizonyos pe-

cséttípust ezzel a funkcióval hoz kapcsolatba.²⁴ Természetesen pecséttel látták el a külföldi kereskedő által exportálni szándékozott árut is. Ha tiltott szövetet próbált kicsempészni, korbácsolás, vagyonának elkobzása várt rá.²⁵

Kommerkiarios ólompecsét

Amikor Liutprand cremonai püspök 968-ban I. Ottó követeként Nikeforosz Phokásznál járt, elkéservedve számol be a fennhéjázó hivatalnok tiszteletlenségéről. A vámtiszt így szól hozzá:

„Mivel pedig tudjuk, hogy te urad számára néhány díszruhát vettél, add elő azokat rögtön. Amelyek hozzátok illenek, ólompecséttel megjelölve nálad maradhatnak, a többit pedig, mivel azok viselése az összes nemzeteknek, a rómain kivéve, tiltva van, a pénz visszaszolgáltatása után elveszszük.” „Mit tettem más?” írja rezignáltan, „engedelmeskednem kellett s így öt értékes bíborruhát koboztak el tőlem...”²⁶

Ki volt az a tisztviselő, akinek megítélésétől függött, hogy egy selyemszövet ólompecséttel megjelölve exportálható vagy sem?

A VI. század végén egy új funkcióval gazdagodik a bizánci hivatalnoki hierarchia. Az eddig nem szereplő *kommerkiarioi* feladatául teszi egy törvény a külföldi nyers selyem felvásárlását és haszon nélkül való elosztását.²⁷ Később az állami raktárak, az *apothekai* főnökeként a forgalmi adó, ill. vám kivetése is feladatuk lett,²⁸ de a IX. század óta a vámkerületekre osztott birodalom vámparancsnokai voltak. E regionális szervezet szinte változatlanul túlélte a Bizánci Birodalmat, minthogy a törökök átvették.²⁹

A vámparancsnokok pecségei szép számban maradtak fenn, már Schlumberger 50-et ismertet, Zacos és Veglery ennek többszörösét.³⁰ A velük ellátott áru Nyugaton különösen becses és drága volt; az olcsóbb arab, később olasz minőségekkel szemben a „fémjelzett” áru presztizst képviselt.

Hogyan vált kereskedelmi áruvá, hiszen a ritka ajándékozás nem szolgáltatott ehhez kellő mennyiséget? Sőt feltételezhető, hogy sem a bulgár vagy orosz, sem a perzsa, arab vagy frank uralkodóknak juttatott ajándék illetve sarc nem is került kereskedelmi forgalomba. Viszont – a számos tilalomból következőleg – kétségtelen, hogy jövedelmező csempészés folyt és – ahogyan a Keletrómai Birodalom zsugorodott és határai áttekinthetetlen hosszúságúvá váltak – esélyei nőttek. Azonban akadt egy legális út is. Az Itáliai Királyság fővárosában, Páviában évenként két vásárt tartottak, melyen Bizánc olaszországi hűbéreseinek, Velencének, Amalfinak és Salernonak a kereskedői keleti fűszereket, bizánci selyemszövetet és ruhákat árultak. A haszonélvező főleg Velence volt, amely igen jellemzően évente egy selyem *palliumot* fizetett ezért a jogért az Itáliai Királyságnak. A X. században átmenetileg megszakad Velence jó kapcsolata Konstantinápolyal. Mikorra helyreállt, Velence megkezdte önállósítani magát, és 1082-ben már Bizánc egyenrangú kereskedelmi partnerévé vált. Komnenos Alexis azzal jutalmazta az exarchatus segítségét a normannok elleni harcokban, hogy a velencei kereskedők vámmentesen exportálhattak, csomagjaikat nem ellenőrizték többé.³¹ Ekkor azonban már fellazultak a bizánci selyemmonopólium szigorú kötöttségei: 1000 óta tart a salerno selyemtakácsok letelepedése Luccában, 1447-ben erőszakkal telepítenek át szakmunkásokat a normannok Görögországból Sziciliába³². Úgy tűnik tehát, hogy a keresett bizánci luxuscikk révén a IX–XI. századokban kellően ismertté vált a nyugat-európai textiltereskedők körében az ólombélyeg, vámjelzésből régóta minőségi garanciát hordozó védjeggyé vált. Legkésőbbben a XII–XIII. században utánozni kezdték, alighanem először selyemszövetek forgalombahozatalakor; érdekes, hogy a legkorábbi pecsételési előírások egyikét a velencei barhennel (tehát pamutszöveggel) kapcsolatban adják ki (1275).³³

Hadd emlékeztetek még arra, hogy ebben a korszakban kell keresnünk a céhek keletkezésének gyökerét is. A városi szervezet által szabályzott monopóliumok és privilégiumok egész rendszere – mely egyebek közt a szövetek méreteinek, kezelési és használati tulajdonságainak ellenőrzését is maga után vonta – nem nélkülözte a bizánci befolyást. Ha a Bölcs Leo alatt 911/12-ben kibocsátott Prefektusok Könyvét olvassuk – csodálkozik el Lopez – nem tudjuk, vajon a X. századi Konstantinápolyra vagy egy XIII. századi nyugat-európai városra vonatkoznak-e előírásai.³⁴ És talán kevés kockázat van annak feltételezésében, hogy ez nem véletlen: a latin császárság idején (1204–37) Flandria grófjai uralkodtak Bizáncban. Sajnálatos,

hogy e perszonálúnióknak a flamand céhszervezetre gyakorolt hatását még nem elemezték.

JEGYZETEK

1. A tájékoztatás kedvéért megemlítjük az árubélyegzés néhány korai alkalmazását, mielőtt tárgyunkra térünk. A favágók és kőfaragók ősi rúnajelei mellett kevésbé ismeretes, hogy a sóvágók is megjelölték az általuk fejtett sötömböt. A kereskedők bálán, hordón, ládán a korai középkor óta feltüntetik egyéni márkájukat, a nyomdászok már az ősnymotatványokon használják. A fémművesek jelzése a *ponce*, a XII–XIII. században terjed el Németország felől, a Londoni *coopereket* 1420-ban kötelezik termékeik márkával való ellátására, a XIV. századi Winchesterben elrendelik, hogy „everych bakere habe hys seal y-know upon his loff.” Részletes irodalmat ad F.A. Girling: *English Merchants' Seals* London 1962.
2. Sisciában egy sorozat négyszögletű ólomcímke került elő, melyről publikálja az egyiken előforduló *lana* szó alapján ilyen következtetést von le. *Folia Archaeologica* VIII (1956) 97–104 l.
3. Már korábban kifejezést adtunk azon nézetünknek, hogy az igazi posztó az ókorban ismeretlen, jellegzetes középkori szövettípus. Lásd P. Wild: *Textile Manufacture in the Northern Roman Provinces* c. könyv recenziója a *Textile History* (1972) 3. számában.
4. M. Hoffmann: *The warp-wighted loom*, Oslo 1964. 263 l.
5. U.o. 2621. Hoffmann idézi Cornaert véleményét, aki szerint – és itt a rövid szövegű 1213. évi yperni kivétel – a részletes szabályozás iránti igény fel sem merült korábban a flamand városokban. Ennek ellentmond, hogy az Arras-i püspök és Flandria grófja már 1177-ben egyezkedtek a posztók vizsgálatából származó bevételek ügyében. *CIBA Rundschau* 1968/4. 6 l.
6. G. Espinas–H. Pirenne: *Recueil de documents relatifs a l'histoire de l'industrie drapière en Flandre I/3 Bruxelles* 1920. 809 ff.
7. R. van Uytven: *Technique, Productivité et Production au Moyen Age: Cas de la Draperie Urbaine aux Pays-Bas*. *Terza Settimand di Studio Prato* 1970.
8. U.o. 511 l.
9. U.o. 524 l.
10. H.v. Loesch: *Die Kölner Zunfturkunden I*. Bonn 1907, 495 és 501 l.
11. E kérdésről részletesebben a Nemzetközi Kézművesipari Szimpóziumon (Veszprém 1978. Nov. 21.) tartott referátumban emlékeztem meg. (Die Entstehung und Bedeutung der Tuschschutzmarken).
12. Sagher-Werweke-Wyffels: *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre II*. Bruxelles 1961. 81. l. (Commines 1568).
13. Espinasse-Pirenne i. m. I/3, 560 l.
14. U.o. 644 f. számos XIV. századi száműzetéstől akasztásig terjedő ítélet olvasható (Ypern). Kölnben megégetnek egy takácsot (1433), mert pecsételő szerszámot hamisított. Loesch i. m. 512–13 l.

15. A selyemiparban pl. a firenzei mesterek különleges szegély, Velencében a drágább minőségeket aranyvetülék bevetésével jelezték. A leniparban festékes pecséttel jelezték a minőséget sokhelyütt. Lásd CIBA Rundschau 1968/4. 13 l.
16. U.o. 4 l. Ellene és festékjelölés mellett szól egy XI. századi kínai vers, melyet G. Lewin tesz közzé. Die staatliche Leitung und Kontrolle von Manufakturen und handwerklicher Produktion im China der früheren Song-Zeit. Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1974. III. 185 l.
17. L. Golombek–V. Gervers: Tiraz Fabrics in the Royal Ontario Museum. Studies in Textile History Toronto 1977. 82–125 l.
18. Gondolok itt az ún. Zacharias és József-selyemszövetekre O.v. Falke: Kunstgeschichte der Seidenweberei Berlin 1913. A talmudi idők zsidó takácsairól és festőről R.J. Forbes: Studies in Ancient Technology IV. Leiden 1956. 139 ill. 229 l.
19. Az Aachenban őrzött X. századi elefántdamaszt, az *eidikon* (a textiltinkstár) főnökének és a bíbormanufaktúra igazgatójának nevét tünteti fel.
20. A lenyűgöző mennyiségű és változatosságú ólompecsétek teljességre törekvő katalógusa nemrég jelent meg. G.Zacos–A.Veglery: Byzantine Lead Seals I–II. Basel 1972.
21. Az évszázadok során ez változott ugyan, de a bíbor és nyerselyem kereskedelem *illicita negotiatio*-nak, feketepiaci tevékenységnek minősült.
22. R.S. Lopez: Silk Industry in the Byzantine Empire. Speculum 1945 (XX) 121 l.
23. U.o. 22 l.
24. G. Schlumberger: Sigilographie de l'Empire Byzantin. Paris 1884, 11 l. Ezek krónikus ólompecsétek írja, melyek kerek bázisukon szöveg nélkül állatot vagy emberi alakot ábrázolnak.
25. Lopez i. m. 28. l.
26. Középkori Krónikások VI–VII. Liutprand történeti munkái Budapest, 1908. 53–4. l.
27. Lopez i. m. 12–3 l.
28. Zacos–Veglery i. m. II. 1. Hozzáférhetetlen volt G. Millet: Sur les sceaux des commerciaux byzantins. Mélanges Schlumberger II. Paris 1924, amely a raktárak és e tisztviselők szerepének párhuzamos fejlődését adja.
29. Lopez i. m. 27 l.
30. Schlumberger i. m. 470–75 l. Zacos–Veglery l. passim. A legkorábbi 625 körüli, a datálás 800 után megszűnik.
31. Lopez i. m. 37–40 l. A genovaiak, akiknek a flottája pedig nélkülözhetetlen volt Bizánc számára, még harminc évvel a Birodalom bukása előtt sem kaptak engedélyt selyemszövetek vásárlására.
32. F. Eidler de Roover: Die Luccheser Seidenindustrie. CIBA Rundschau 92 (1950) 3389 l.
33. W.v. Stromer: Die Gründung der Baumwollindustrie in Mitteleuropa. Stuttgart 1978 81 l. Idézi a *Artis de Fustagnis* szabályzatát, mely előírja, hogy a barhendvög „recipiat bullam communis”, tehát a város oroszlános pecsétjét.
34. Lopez i. m. 17–18 l.

PETNEKI ÁRON:

A LENGYEL ANYAGI KULTÚRA TÖRTÉNETÉNEK ELSŐ ÖT KÖTETE

Az anyagi kultúra történetének kutatása Lengyelországban már a XIX. század végén megkezdődött, de önálló diszciplína csak a két világháború közötti időben lett. Gazdaságtörténészek, technikátörténészek, régészek és néprajzosok igyekeztek feltárni minél többet nemcsak a tárgyi emlékekből, hanem ezeken keresztül az adott kor társadalmi szerkezetének változásaiából is. A kutatások koordinálására, szervezeti összefogására azonban csak a második világháború után kerülhetett sor. A Lengyel Tudományos Akadémia és a Lengyel Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1953-ban döntött együttesen arról, hogy létrehozzák az Anyagi Kultúra Történetének Intézetét. Az intézet gyakorlati tevékenysége azonban csak 1954-ben kezdődött meg. Fő feladatai közé tartozott nemcsak a feltáró, hanem az összefoglaló tevékenység is. Ezért kezdettől fogva munkálkodtak egy nagy szintézis megteremtésén. Több, az intézet keretein belül ténykedő kutatócsoport végezte a feltáró munkákat. Az intézetben igen nagy szerepet játszottak a régészek is, akik elsősorban a középkori anyag feltárásával és publikálásával segítették az összefoglaló megírását. Különösen sok érdekes felfedezésre került sor Pomerániában és Sziléziában, ahol a háborús pusztítások következtében alkalom nyílt a városok koraközépkori anyagának igen beható tanulmányozására. A kutatásba természetesen nemcsak a már említett szakágak specialistái kapcsolódtak be, hanem az adott kor ikonográfiáját vizsgáló művészettörténészek is. Ugyanakkor az intézet széles körű kapcsolatokat épített ki az egyes vidéki múzeumokkal is, hiszen elengedhetetlen volt minél nagyobb számú tárgyi anyag ismerete. A hazai kapcsolatokon kívül figyelmet fordítottak a külföldi kontaktusokra is. Már az Anyagi Kultúra Történetének Intézete fennállásának kezdeti korszakában felhasználták a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tapasztalatait. Az intézet megszervezésekor példaként lebegett a létrehozók előtt az Anyagi Kultúra Történetének Akadémiája, amelyet 1919-ben maga Lenin alapított. A szovjet szakemberekkel való kooperációt egyébként a szláv összehasonlító régészeti anyag és történeti-földrajzi tényezők is indokolták.

A népi demokratikus országok szakembereivel szintén kialakultak az együttműködés lehetőségei, sok esetben azonban — így hazánk esetében is — nem volt meg az azonos profilú partner, így legtöbbször a régészetre korlátozódott a tapasztalatcsere.

Különösen élénk kontaktusokat építettek ki egymás között a lengyel és francia szakemberek. Elsősorban Fernand Braudel és Georges Duby nevét kell kiemelni, akik intézeteikben minden eszközzel támogatták a közös kutatómunkát, a tapasztalatok átadását. Ugyanakkor a középkori régészet terén komoly hagyományokkal rendelkező lengyel specialisták több ásatást is folytattak Dél-Franciaországban, ezzel nyújtva támogatást ottani kollégáiknak, s egyben komparatiztikai stúdiókat is végezvén.

Ennek a sokéves munkának a gyümölcse fekszik most előttünk, a *Historia kultury materialnej Polski w zarysie* (Lengyelország anyagi kultúrájának vázlatos története) első öt kötete. A hat kötetre tervezett munka főszerkesztői Witold Hensel és Jan Pazdur. A munka nem nyúlik vissza a legkorábbi időkre, mert ugyancsak az Anyagi Kultúra Történetének Intézetében készítik elő a többkötetes „A lengyel területek őstörténete” c. művet, ahol természetszerűen az anyagi kultúra története áll előtérben. Az egyes kötetek periodizációja nagyjából megegyezik a lengyel történelem fő korszakváltásaival. A kötetek mindegyike egységes szerkezeti felépítést mutat. Az első nagy rész az ember természetes környezetét tárgyalja, a második rész a természeti nyersanyagok kiaknázását és felhasználását (természetesen ide számítva az ásványi kincseken és energiahordozókon kívül az állati és növényi nyersanyagokat is), míg a harmadik nagy egység a fogyasztás történetét tárgyalja, ideértve a fogyaszthatóvá tett nyersanyagok végleges felhasználását is (pl. építészeti), ugyanakkor az elkészített termékek cseréjének eszközeit is (pl. kereskedelem, utak, vásárterek stb.). A fogyasztásnál az ételkészítéskor, ruházaton stb. kívül helyet kapnak az emberi munkaerő regenerációjának materiális megnyilvánulásai is, magyarán a szabadidő, szórakozás tárgyi emlékei.

Az első kötet, melynek szerkesztői Maria Dembinska és Zofia Podwinska, a VII. századtól, a törzsi területek végleges kialakulásától a XII. századig, tehát a feudális széttagoltság létrejöttéig terjed. Földrajzilag a korai Piast állam egész területére kiterjed, tehát a későbbi Kis- és Nagy-Lengyelországon kívül az egész tenger mellék (Pomeránia), Szilézia, sőt Luszica (Lausitz) területére. (Itt jegyzem meg, hogy a további kötetek során a kellő geopolitikai nüanszokban kevésbé tájékozott külföldi olvasót megzavarja a XIII. századtól kezdve Lengyelországtól elszakított Szilézia további szereplése,

mert az a későbbiekben befolyással bírt a cseh, ill. ausztriai anyagi kultúra történetére is. Kétségtelen viszont mindenkori erős kontaktusa az anyaországgal).

Az 1. kötet első része részletes tájékoztatást nyújt az erdővel sűrűn benőtt (70–80 %-a a teljes területnek!), folyókkal, mocsarakkal tagolt földrajzi környezetről, a talajtípusokról, a települések kialakulásáról, valamint a politikai és társadalmi változások történeti földrajzi összefüggéseiről. A második részben elsősorban a földművelés, az állattenyésztés és az erdő termékeinek kiaknázása dominál. Itt részletes történeti botanikai tájékoztatást is kapunk a felhasznált növényekről. A méhészet, halászat, vadászat, állattartás analízise után az élettelen nyersanyagok felhasználása, elsősorban a korai fémkohászat leírása következik. A kő és agyag az építkezésben és a fazekasságban játszottak szerepet. A következő fejezetek az építészetet már fogyasztási szempontból tárgyalják, ugyanitt olvashatunk a kereskedelem, transzport eszközeiről, kocsikról, korai hajóformákról is. Kikerülhetetlen bizonyos ismétlés ezeknél a részeknél, miután pl. a hajóépítés a fa felhasználásánál és a szállításnál is szerepel. Gazdaságföldrajzi szempontból lényeges az úthálózat kialakulása. A pénzeket anyaguk, súlyuk, előállítási helyük szerint tárgyalják a szerzők.

Az élelmiszerfogyasztásnál az újabb régészeti vizsgálatok szolgáltatott fontos adatokat. Érdekes a húsfogyasztás alakulása: ebben a korban a teljes élelmiszerfogyasztásnak mintegy 38 %-a. A ruházatnál elsősorban a környező országok ikonográfiai adataira támaszkodnak, a bőrből készült termékekre viszont az ásatási anyagokból következtetnek. A szórakozás anyagi megnyilvánulásai között a döntő hely a hangszereké, de találhatunk itt ásatásból előkerült sakkot és gyermekjátékokat is. Az utolsó fejezet a kultuszok anyagi megnyilvánulásáról szól: a temetkezési szokások változásai a kereszténység terjedésével párhuzamosan, a keresztény templomok és azok felszerelése zárják a kötetet.

A második kötet szerkesztője Anna Rutkowska-Płachcinska. A kötet a XIII. századtól a XV. század végéig, a feudális széttagoltság mélypontjától a központosító monarchia megteremtésére irányuló törekvések koráig mutatja be az anyagi kultúra történetét. A földrajzi bevezetőben elsősorban a városiasodás nagyarányú megindulása, a kolonizáció okozta természeti változások, a tipikus városszerkezetek szerepelnek. A mezőgazdaság területén az eke- és sarlótípusok jelentenek sokat az anyagi kultúra szempontjából. Ebben a korban alakulnak ki a nagy bányásztelepülések, a só mellett elsősorban a cink és ólom dominál. A fémfelhasználásnál itt is, miként az előző

kötetben, jelentős részt kap a fegyverzet fejlődése. Dél-Lengyelországban és Sziléziában igen fontos a textilipar, megismerkedhetünk a kallómalmok, szövöszékek szerkezetével és használatával. Az építkezésekben a gotika technikai újításai hoznak döntő változást. A tetőfedésben újabb megoldások kerülnek elterjedésre: fa zsindey, ólomlapok. Egyre sűrűbben találkozhatunk az üvegesipar termékeivel is az ablakok készítésénél. Az élelmiszeriparban a szerzők a legrésztetesebben a malomipar alakulásával foglalkoznak. Az ital-készítésnél a sörfőzés ölt iparszerű méreteket. A fogyasztásnál már tárgyalásra kerül az alultápláltság, éhínségek megjelenésének kérdése is. Ugyanez a téma még érintőlegesen visszatér majd a higiénés viszonyok tárgyalásánál is, melyet a következő, a lakással, ruházattal foglalkozó résznél olvashatunk. Ebben a korban kezdődnek meg a nagyméretű változások a ruházati divatban is, és ez kölcsönhatással van a textiltermelésre. A szerzők végkövetkeztetésükben megállapítják, hogy a kor civilizációs eredményei széles körben elterjedtek, és általánossá váltak.

A harmadik kötet, melyet Antonina Keckowa és Danuta Molenda szerkesztett, a XVI. századtól a XVII. század közepéig terjed. A földrajzi-környezeti részben megismerkedünk a területileg megnövekedett országgal és a népesség megoszlásával, ugyanakkor az európai gazdasági konjunktúra lengyelországi hatásával is. Figyelemmel kísérhetjük a szellemi életben, a mentalitásban beállott változásokat és ezek jelentőségét az anyagi kultúra fejlődésében. A településhálózat sűrűsége már bizonyos különbségeket mutat az egymástól messze fekvő országrészekben. A régi városok mellett újabb, földesúri alapítású városok tűnnek fel, megváltozik a városkép, modernizálódnak a városi védművek. Itt kapott helyet a földmérés fejlődésének vázlatja is. A második részben legelőször áttekintést kapunk a nyersanyagokról és energiahordozókról, ez utóbbiaknál elsősorban a szél- és vízienergiát felhasználó szerkezetekről. A mezőgazdasági termelés, elsősorban a domináló gabonatermesztés mellett megismerkedünk a kertészettel is, amely jelentős befolyással van az élelmiszerfogyasztás változatosabbá tételére is. Az ásványi nyersanyagok kiaknázásánál a legtöbbet ismét a sóbányászatnak szenteltek a szerzők. A fémfeldolgozásnál végigszemlélhetjük a vas- és lakatosipar egyre nagyobb rétegződését, a művészi vasművesség megjelenését. Az ásványi nyersanyagok átalakításánál kapott helyet az üvegművesség, a kerámiaipar; itt a kémiai vonatkozású témáknál található a puskapor széles körű előállítás és felhasználása is. A fogyasztást tárgyaló részek előtt külön fejezet szól a dolgozó emberekről, a társadalmi szerkezetben végbement változásokról és ezek kihatásáról a termelésben. A szerzők megállapítják, hogy a tárgyalt kor-

szakban a faluról városba vándorlás folyamata nem szűnt meg, csak lelassult. Elemzik a céhek szerepét, és a külföldi munkaerő bevándorlását is. A fogyasztás történeténél igen nagy teret szenteltek az építészetben, a lakások kialakításánál végbement nagyfokú változásoknak. Az asztalosipar, fém, üvegyipar mind a szűkebb emberi környezet változatosabbá és kényelmesebbé tételét szolgálják. A lakberendezésnél, az életkörülmények vizsgálatánál természetesen külön vizsgálják a királyi és főúri udvarokat, külön a parasztkunyhókat és a polgárházakat. A ruházatnál is nagyfokú a differenciálódás, ezt nemcsak az anyagi körülmények szabják meg, de bizonyos jogi előírások is próbálják körülhatárolni. Az ötvösségnek is komoly szerep jut a külső megjelenés reprezentatív tételében: az ékszerek nemcsak teaurálásra, hanem rangbeli és osztálybeli megkülönböztetésre is szolgálnak. A rétegződés megmutatkozik az élelmiszerek fogyasztásában is, különösen a fűszerfélék sokféleségében, amelynek ismét komoly kereskedelmi vonatkozásai vannak. Átlagos statisztikák hozzák közelebb a napi ételmezés alakulását. A számok tükrében láthatjuk, hogy a társadalom kb. 13 %-a (főnemesség, gazdag középnemesség, patriciusok) túltáplált. Ugyanakkor a rossz termékek periodikus megjelenése széles tömegeket tart létbizonytalanságban. A mindennapi élet tárgyi megnyilvánulásai között kapnak helyet a közhasznú intézmények, a templom, a városháza, a raktárak, fegyvertárak, ispotályok, iskolák. Itt olvashatunk a városok vízellátásáról, a csatornázásról, tűzvédelmi előírásokról. Külön fejezet foglalkozik az egészségüggyel, az általános higiénés viszonyokkal, fürdőkkel, orvosokkal, bábákkal és borbélyokkal. A nagyobb városokban már állandó városi orvosokat alkalmaznak, míg vidéken a borbély látja el az egészségügyi szolgálatot. Itt foglalkoznak a prostitúció és a járványok kérdésével is. Ebben, a reneszánsz korát tárgyaló kötetben ismét nagyobb helyet kap a pihenés és szórakozás sok-sok tárgyi emléke.

A negyedik kötetet Zofia Kamińska és Bohdan Baranowski szerkesztette, kronológiailag a XVII. század közepétől, tehát az „özönvíz”-nek nevezett svéd háborúk pusztításaitól a XVIII. század végéig, Lengyelország általi létének elvesztéséig terjed. A klimatikus viszonyokat a korabeli feljegyzések alapján már elég jól tudjuk követni (lényegesen szélsőségesebbek voltak a jelenleginél). A népesség számában a svéd háborúk nagyarányú csökkenést okoztak. Ez a kor ismét radikális területi változásokat hozott, elsősorban Lengyelország első és második felosztása. A természeti kincsek felhasználásában még mindig elsődleges szerep jut a mezőgazdaságnak. A technikai fejlődés jelentős változást hoz a céhes iparban, de ugyanakkor megfigyelhetjük az udvarházak körüli kézművesség és a paraszti háziipar továbbélését is.

E kötetben is a korábbi kötetek szerkezetének megfelelően esik szó az anyagi kultúra egyes ágainak fejlődéséről, de az arányok megváltoznak, elsősorban a fogyasztási cikkek skálájának bővülésével. A lengyel gazdasági-társadalmi fejlődés következményeként hiányzik a nagyarányú iparfejlődés, a kort, elsősorban a XVIII. századot, királyi és főúri, kezdeményezésre létrejött, kérészetű manufaktúrák jellemzik, ezek jelentős része luxuscikkek előállításával foglalkozik. (Porcelán, díszüveg, aranybrokát stb.) A fogyasztást nemcsak a már korábban jelentkező tagozódás jellemzi, hanem az is, hogy a tehetősebb rétegek már nemcsak hazai, hanem a külföldi piacnak is egyre gyakoribb vásárlóivá válnak. A könyvnek igen érdekes részlete a kulturális élet anyagi vonatkozását tárgyaló fejezet, ahol az íróeszközökről, a könyvekről, könyvtárakról, színházi díszletekről és kosztümökről, hangszerekről olvashatunk.

Az ötödik kötet 1795-től, a Kościuszko-féle felkelés leverésétől 1870-ig mutatja be az anyagi kultúra történetét a három felosztó állam, Oroszország, Poroszország és Ausztria lengyelek lakta vidékein. A szerkesztés munkáját Elzbieta Kowecka és Maria Rózycka-Glassowa végezte. A szerzőknek a legtöbb koncepcióbeli nehézséggel – éppen az anyagbőség ellenére – valószínűleg itt kellett megküzdeni. Ugyanakkor, elsősorban a fogyasztás területén, maguk a szerzők is bevállalták, hogy inkább leírást, mint szintézist tudtak nyújtani, mert nincsenek meg a kellő részlettanulmányok. A földrajzi és etnikai változások mellett az első rész az iskolázás problematikáját is fölveti, természetesen az anyagi kultúra teoretikus oldaláról. Így kapnak itt helyet a tudományos társaságok, a tudományos folyóiratok és a technikai irányú képzést nyújtó iskolák. A mezőgazdaságban, iparban a döntő változást a kapitalizmus megjelenése hozza. Megjelennek a modern gépek, amelyek átalakítják a mezőgazdaság és ipar addigi technológiáját. Ugyanakkor a technikai változások mellett részletes képet kapunk a munka megszervezésének körülményeiről, a munkakörülményekről és termelékenységről is. A szállításban a legjelentősebb helyet a vasút és a gőzhajózás megjelenése hozza. Ez a kor a kereskedelemben kidomborítja a nagy nemzetközi piacok irányító szerepét, ugyanakkor a három felosztó hatalom közötti értékrendszer és mértékrendszerbeli különbségek gátolják a lengyel területek közötti kapcsolatokat. A harmadik rész a XIX. század mindennapi életének illusztratív leírása.

A tervezett, nyomdában lévő hatodik kötet 1870-től az I. világháború végéig, a lengyel állami függetlenség visszaszerzéséig fogja követni az anyagi kultúra történetét.

A könyv a szerzők bevallása szerint nemcsak a történészeknek, a szakembereknek szól. Segédkönyvnek szánták az egyetemi oktatásban, sőt azt is szívesen látnák, ha minél több üzemi könyvtárban is meglenne. Ennek megfelelően a szerkezet a legtöbb helyen világos, a leírás érthető, az illusztrációs anyag gazdag. A jegyzetelés szempontjából kétfajta utat követtek: az összefoglaló és az addigi kutatásokat ismertető részeknél lábjegyzetek szerepelnek. A többi fejezetek esetében csak a kötet végén találunk irodalmi összefoglalót. Ez némileg megosztottá teszi a művet. A gazdag illusztrációs anyagot a nyomás rossz minősége miatt nem tudjuk egyértelműen élvezni. A képjegyzék pedig inkább a tudományos etikának, mint az olvasók részletesebb tájékoztatásának tesz eleget, ugyanis nem az ábrázolt tárgyról, képről mond el lényeges adatokat, amelyekre pedig az összefüggések még jobb megértése szempontjából oly nagy szükség volna, hanem pusztán azt, hogy milyen mű hanyadik oldaláról reprodukálták. Ebből a szempontból annak idején Domanovszky Sándor Magyar művelődéstörténete példát mutatott.

A lengyel anyagi kultúra története olyan példamutató vállalkozás, amellyel Közép–Kelet-Európa minden országának meg kell ismerkednie (sajnos ebben akadályozza a lengyelül nem tudó olvasót a rezümék teljes hiánya). A magyar szakemberek számára pedig nagy segítség egy majdan elkészítendő, hasonló tárgyú mű megírásában.

JEMNITZ JÁNOS:

A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM KÉRDÉSEIRŐL

A Világtörténet elé

A nemzetközi munkásmozgalom mindig is eleven, élő folyamat volt, teli a való életre való reagálásokkal, s a lehetséges akciók körüli vitákkal. Mint Marx híres „Brumaire” könyvében írja: a sok támadás és vereség után mindig bekövetkezett az újragondolás, felülvizsgálás időszaka. Ebben az értelemben teszünk közzé az újabb nemzetközi munkásmozgalom történeti irodalomból tematikailag a lehetőség határáig széles – de terjedelmileg nagyon is körülhatárolt – cikkeket.

Az itt közreadott anyag válogatásánál az a szempont vezetett, hogy gondolkodásra készítő, a munkában segítő, s ha lehet, ne is csak egyszerű „részkérdéseket” mutassunk be. Hobsbawm tanulmánya kétségtelenül ilyen, amennyiben másfél évszázad teljes történetét foglalja össze, illetőleg problémáira világít rá. (Megjegyezzük, a gondolkodásra készítő szándék átértését az is mutatja, hogy e tanulmányról a Marxism Today hasábjain egész vitasorozat jelent meg – amit sajnos mi itt közölni már nem tudunk.) Ugyanitt, a Marxism Today-ban jelent meg Monty Johnstone írása, amely azt példázza, hogy az angol kommunista történészek mily kritikus szemmel vizsgálják felül pártjuk történetét, pontosan a lehetőségek felől megközelítve a problémákat.

Más szempontból ugyancsak fontosnak látjuk az Otto Bauer centenárium kapcsán a bécsi vitaülésről közölt beszámolót, mert ez vélekedésünk szerint ismét csak jól szolgálja egyébként szűkös tájékozódásunkat méghozzá egyszerre két témában is: Otto Bauer és az ausztromarxizmus egykori megítélését illetően és azt illetően, hogy ezt a fontos munkásmozgalmi jelenséget, az ausztromarxizmust miként látják ma az olasz kommunisták, a német baloldali szociáldemokraták, és – persze – maguk az osztrákok.

A már említett terjedelmi korlátok miatt horizontunkat egyelőre nem tudtuk tágabbra nyitni. Két más „területet” annyiban tudtunk csak „bememelni”, hogy a történész személyi portrék körében bemutatjuk az orosz marxista munkásmozgalom történetírás egy tragikusan elhalt reprezentánsát,

Jurij Sztjeklovot. Sztjeklov a századforduló időszakában a Neue Zeit hasábjain már megtalálta útját a szélesebb nemzetközi közvéleményhez, már akkor feltűnt alapos és tárgyilagos, önálló kutatási eredményeivel – később azonban nagyon is megfélekeztek róla, s a fiatalabb nemzedékek úgyszólván nem is ismerik. A dokumentum rovatban a belga munkásmozgalom Magyarországon ugyancsak alig ismert úttörőjét, teoretikusát, Marx és Bakunyin kortársát – és vitapartnerét, C. de Paepe-t mutatjuk be –, akinek gondolatai, szavai mögül ugyancsak jól érezhetjük a belga mozgalom eleven lüktetését, problémáit. Végül megemlékezünk Georges Hauptról, az Erdélyből származott, sokunk által ismert párizsi professzorról, aki párizsi „székházából” mindig az európai, sőt Európán-kivüli nemzetközi munkásmozgalomnak is szenvedélyes, s az eddigi válaszokkal soha be nem érő tovább-kutatója volt.

ERIC HOBSBAWM:

MEGTORPANÁS A MUNKÁSMOZGALOM FEJLŐDÉSÉBEN?

Nekem jutott osztályrészül az a privilégium, hogy az 1978-as Marx emlékülésen előadást tartsak; ezt arra szeretném felhasználni, hogy felmérjem a brit munkásosztály fejlődésének néhány sajátosságát az elmúlt száz évben. A Marx-emlékülések régóta bevett szokása, hogy Marx és Engels szövegeket vesznek kiindulópontul; én azonban most két okból is eltérek ettől. Először is azért, mert az első Internacionálé és 1880 közti időben sem Marx, sem Engels nem írt számottevőt az angol munkásosztályról, és legjobb tudomásom szerint épp 100 éve már, hogy egyáltalán semmit sem mondtak róla. Tény, hogy épp ezen a száz évvel ezelőtti napon (1878. márc. 17-én) jelent meg egy amerikai folyóiratban Engelsnek az európai munkásokról írt 5 cikk-ből álló sorozatának középső része. (Európa munkásai 1877-ben I–V. Össz. Műv. 19. köt. 117–131. l.) Ez a cikk számos országot említ Oroszországtól Portugáliáig, de egy szót sem szól Nagy-Britanniáról. Teljesen néma maradt – kétségkívül sajnálatos módon – Nagy-Britannia 100 évvel ezelőtti, elismerten nem épp inspiráló munkakörülményeiről. Másodsorban, és még inkább közelítve témánkhoz, azt kívánom hangsúlyozni, amit csak a marxista elmélet segítségével érthetünk meg, Marx szövegeiből azonban nem; azt ugyanis, hogy úgy tűnik, Nagy-Britanniában a munkásságnak és a munkásmozgalomnak a Marx által megjósolt továbbfejlődése 25–30 éve megtorpant.

Azóta mind a munkásosztály, mind pedig a munkásmozgalom egy krízis-perióduson ment keresztül, – vagy ha hízelgőek akarunk lenni, úgy is mondhatjuk, hogy – az új szituációhoz való alkalmazkodás kríziséen. Legtöbbünk, – akik elköteleztük magunkat a nap-mint-napi küzdelemben – nem tulajdonítottunk kellő jelentőséget ennek a krízisnek, ám nem térhetünk ki az elől, hogy ennek néhány aspektusát tudatosítsuk. Az a célom, hogy a brit kapitalizmus változó struktúrájának hosszútávú perspektívájában vegyük szemügyre ezt a krízist s benne a proletariátus szerepét. Úgy vélem, nekünk marxistáknak, és nekem, mint a Marx emlékülés előadójának, az a feladatunk, hogy a marxi módszertant és általános analízist saját korszakunkra konkretizáljuk; s azt remélem, hogy ezzel maga Marx is egyetértene.

A munkásosztály többségben

1870-ben biztosnak látszott, hogy ha a fizikai munkás kategóriáját a mezőgazdaságon kívüliekre alkalmazták, a brit nép többsége fizikai munkásokból és családjukból állt.

Aligha kell hozzátennem ehhez, hogy a többség, még a mezőgazdasági lakosság esetében is, proletárokból, vagyis bérmunkásokból állt. Ebben a két vonatkozásban Nagy-Britannia sajátos, és valószínűleg egyedülálló helyzetet foglalt el mind a fizikai munkások nagy aránya, mind az agrár-népeség viszonylag kis száma és aránya, és mindennekfelett a jelentéktelen parasztság tekintetében. Mindebből néhány jelentős politikai következmény származott, mely bizonyos módon még ma is érzékelhető. Míg a legtöbb országban a demokratikus szavazási rendszer bevezetése ebben az időszakban a fizikai munkásokat még kisebbségben hagyta, ezt hitték, hogy Nagy-Britanniában azonnal többséget alkotnának. 1867-ben a statisztikus Dudley Baxter a nem-agrár fizikai munkásságot a lakosságnak közel 70 %-ára becsülte. Ezért az uralkodó osztályok szempontjából rendkívül fontos volt, hogy valamilyen módon megnyerjék, vagy megőrizték a munkásosztály számottevő részének politikai támogatását.

Nem remélhették, hogy a proletariátus független osztályöntudatos pártját azzal ellensúlyozhatják, hogy mobilizálják a parasztok, kis-kézművesek, üzlettulajdonosok stb. többségét, akár a munkásosztály mellett, akár ellene. A Második Reform Törvény óta újból és újból el kellett fogadniuk a munkásosztály többségének tényét.

A fizikai munka hanyatlása

Vajon az, amit az 1860-as és 1870-es években „fizikai munkásoknak” neveztek, azonos-e azzal, amit ma munkásosztálynak, vagy proletárnak nevezünk. Bármit fedett is ez a kategória, tény, hogy a fizikai munkások a két kezüket használták és hogy a múlt század legnagyobb részében az ilyen tággan értelmezett kézi munkások száma nem nőtt, hanem csökkent. 1911-ben a lakosság kézi munkával foglalkoztatott részének aránya kb. 75 % volt, 1931-ben kb. 70 %, 1961-ben 64 %, míg 1976-ban csak kevéssel múlta felül az 50 %-ot. Ez természetesen nem jelenti, hogy a szó szoros értelmében vett proletariátus százalékaránya csökkent volna, amennyiben proletárokon azokat az embereket értjük, akik azzal keresik megélhetésüket, hogy bérért bo-

csájtják áruba munkaerejüket. Épp ellenkezőleg, ebben az értelemben a proletariátus, mint azt Marx megjósolta, tovább növekedett. A munkáltatók és tulajdonosok arányát a 19. században nem tudjuk pontosan felmérni, de 1911-ben ez az arány a foglalkoztatott lakosság 7 %-ánál kevesebbet tett ki, és azóta – azt követően, hogy 1951-ig többé-kevésbé stabil maradt – még tovább csökkent, kb. 3 és fél %-ra az 1960-as évek közepén. Így tehát a 20. sz. folyamán a növekvő proletarizálódás összekapcsolódott a fizikai munkásoknak a bérkereső lakosságon belüli szó szerinti csökkenésével. Az ipari országokban ez egy nagyon is általános jelenség. Mindazonáltal Nagy-Britanniában a hanyatlás – speciális történeti okok miatt – különösen feltűnő. Száz évvel ezelőtt a legtágabb értelemben vett fehérgalléros szektor a bérkeresőknek csak igen kis számát foglalkoztatta; viszonylag valószínűleg kevesebbet, mint az olyan országokban, ahol jelentős köz- és magán-adminisztráció volt. 1871-ben például a „kereskedelmi foglalkozás” egésze a mintegy 12 millióból kevesebb, mint 200 000 ezer embert foglalkoztatott, míg 1911-ben már kb. 900 000 főre terjedt ki. 1976 évben a foglalkoztatott lakosságnak kb. 45 %-át lehet nem-fizikai munkásnak tekinteni.

Ebben áll az elmúlt száz év legfontosabb fejlődése. De nézzük meg közelebbről a fizikai munkások helyzetét. Száz évvel ezelőtt az ipar olyan mértékben függött a fizikai munkától, amelyet ma már nehéz elképzelni; bár az Angliában úttörőként megindult ipari forradalom technológiája az országot a „világ műhelyévé” tette, modern mércével mérve mégis rendkívül fejletlen volt; valójában, – miként arra Raphael Samuel emlékeztetett bennünket nemrég – a kézi- és gőzenergiával hajtott technológia együtthatása jellemezte. Hogy a modern terminust használjuk: óriási mértékben munkaintenzitáson alapult. Azt a fajta szakértelmet, amely a preindusztriális kézművességgel kapcsolódott össze, bizonyos fokig kétségkívül helyettesítette, vagy felgyorsította az energia és a gépesítés, de semmiképpen sem vette még át a helyét. Egészen a század végéig nem került sor arra, hogy az angol gépipari műhelyekben komolyabb mértékben bevezessék az automata szerszámgépeket. A többi munkaművelet, akár szakszerű, akár kevésbé szakszerű, majdnem teljesen az emberi munkán alapult. Gyakorlatilag a bányászok minden tonna szenet – mely a minden célra felhasználható óriási energiát biztosította – ásóval és lapáttal termeltek ki.

Két következmény

A 19. századi angol termelésnek e jellegzetességei két következményt vonnak maguk után. Elsősorban: a termelés növekedése olyan mértékben kapcsolódott a munkaerő-expanzióhoz, amilyen ma már nehezen képzelhető el. Így 1877 és 1914 között az angol bányákban kitermelt szén mennyisége hozzávetőleg megduplázódott, s a bányászok száma is kétszeresére nőtt. Az első világháború előestéjén kb. egy és negyed millió emberre volt szükség (családtagjaikat is beleértve) Nagy-Britannia széntermelésének biztosítására. Napjainkban Nagy-Britannia szemmel láthatóan nagyobb energia-követelményei – beleértve a szén-, olaj-, gáz-, elektromos- és nukleáris-energiát – ennek az óriási munkaerőnek csak egy kis töredékét igénylik. A munka „hadserege” állandóan növekedett. Másodsorban azonban a mechanizálás viszonylagos elmaradottsága a 20. századi színvonalhoz képest, az angol munkásnak, akinek a kezűgyessége és tapasztalata nélkülözhetetlen maradt – s ez vonatkozott egyebek között a betanított szakmunkásra is – jelentős erőt biztosított a kollektív alkudozásokban. Így a brit szakszervezeti rendszer erős, vagy potenciálisan erős volt éppen olyan iparágakban, amelyekben másutt notóriusan gyenge volt, mint pl. a gyapot-feldolgozó üzemekben. A kormány alig több, mint 100 éve ismerte el a szakszervezeti rendszert, és azóta speciális területektől és iparágaktól eltekintve a mozgalom egészének megsemmisítésére rendszeres és állandó törekvés nem mutatkozott, illetve hosszabb időre nem ért el sikert. Ugyanakkor azonban a brit szakszervezeti rendszer sajátos struktúrája mégis tükrözte – és most is tükrözi – a történelmi múltat.

A szakszervezeti szervezkedés változatai

Így, más országoktól eltérően, a mi szakszervezeteink nem az óriások kis számából állnak, amelyek elméletben összefogják egy szakiparág összes munkását. Jóllehet, az ipari szakszervezeti rendszernek ezt a típusát a szocialisták kedvelték, s egy időben harcosan védték, általában ez nem tekinthető sikeresnek. Mint ismeretes, még a vasutasoknál sem sikerült kiküszöbölni az ipari és szekciós szerinti szakszervezetek közti rivalizálást. Ehelyett – ill. inkább ilyenfajta ipari tendenciákkal karöltve – egymás mellett fennálltak a szakma-szerinti egyesületek – ezen a skálán Nagy-Britanniára jellemző jelenségként –, valamint a nagy, „általános egyesületek” is, melyek fokozato-

san magukba olvasztották azokat a szervezeteket, melyek szakma szerinti szervezkedésre vagy nem voltak alkalmasak, vagy nem akarták azt, és más egyesületek változatos sokaságát. A továbbiakban némiképpen ez a tendencia, amely először az 1889-es nagy dokk-sztrájkok idején mutatkozott meg, folyamatosan megerősödött. A kisebb szervezetek egyre növekvő mértékben oldódtak fel a nagyobbakban; de míg ez az egyesülési folyamat a 20. sz. első felében egyfajta ipari-szakszervezeti rendszer felé tett lépésnek volt tekinthető, – az utóbbi 20 évben egyre inkább úgy tűnt, mint a „general union” (általános szakszervezet) -típus új konglomerátumának formátuma – ez volt a helyzet az AUEW-fúzió, az öntőmunkások és műszaki rajzoló és az ETU víz- és gázszerelői esetében.

Ezzel ellentétben, hogy a régi típusú szakmunkás óriási potenciális erje a szakszervezeti mozgalmából korábban is hiányzott, különösen a fém-munkás, gépészeti és elektromos iparágak nagy komplexumában, mely folytatta expanzióját ugyanúgy, mint a 19. századi tömegfoglalkoztatási iparágak, – a textil-, bánya- és közlekedési-ipar – esetében.

Amikor a tömeges szervezkedés elérte ezeket az iparágakat, az 1930-as években és a háború alatt, ez a jelenség a régi típusú szakmunkásoktól indult ki – gyakran, mint pl. a repülőgépiparban, olyan emberektől, akik még a szakmai büszkeség régi terminusa szerint dolgoztak, sőt esetenként aszerint is gondolkodtak. Még 1939-ben is előfordult, hogy a belfasti Harland és Shorts emberei megtagadták, hogy darabbért (teljesítményért) fogadjanak el, – hasonlóan nagyapáinkhoz, akik még Marx idejében voltak szakmai egyesületi tagok. Ezek voltak azok az emberek, akik megalapították a szakszervezkedést az autóiparban, akik az átlagos gépgyártat egymástól szeparált szakmai egyesületek szervezetének hagyták meg, és véletlenül azok, akik nöket és szakképzetlen munkásokat küldtek ki arra, hogy a T és GWU beszervezze őket, – aminek eredményeként a T és GWU az autóiparban többségi szervezetté vált. És véletlenségből, a multiplikált szervezkedés fennmaradása sok gyárban okozott rangon- és alávetettségen alapuló belső szervezkedésű koordinációt, olyan embereknél, mint az üzemi megbízottak, ami félelmetes erő az angol ipar szervezetében.

Történelmi átalakulás

Hangsúlyoztam e történelmi kontinuitásokat. Ezek azonban összefonódnak egy lényeges történelmi átalakulással. Egy évszázaddal ezelőtt a

munkásosztály mélyen rétegződött, de ez nem akadályozta meg abban, hogy osztálynak tekintse magát. Ugyanazok az emberek, akik a szakszervezeti szervezkedés gerincét alkották – kivéve talán a bányászokat – alkották egyben a munkásarisztokráciát; őket is tekintették munkásarisztokráciának. Ez a munkásarisztokrácia lenézte azokat a tömegeket, melyeket szakképzetlennek, vagyis „puszta munkásoknak” tekintett. Az ipari változás azonban először veszélyeztette, majd szétrombolta ezt a fölényt, méghozzá három irányból. Első helyen, a terciális foglalkoztatottság – a fehér galléros, és ipari alkalmazottak – növekedése a munkásarisztokrácia olyan új formáját hozta létre, mely közvetlenül a középosztállyal azonosult. Csak a II. világháború után – legfeljebb a szolgáltatási szektor kivételével – szerveződtek tömegesen az ipari alkalmazottak és a fehérgallérosok a szakszervezetekbe, méghozzá egyre növekvő mértékben a TUC keretein belül, vagyis a tudatos munkásmozgalomba. Másodsorban a modern technika egyre növekvő mértékben hozta létre a fehérgallérosok és technikusok rétegét, akiket inkább „kintről” szerveztek be, mintsem azok közül, akiknek gyakorlatuk volt a fizikai munkában. Ezáltal nőtt a szakadék a munkásarisztokrácia és a középrétegek között. Másrésztől a modern technológia és az ipari szerveződés fenyegette a munkásarisztokrácia privilegizált pozícióját, kevésbé képzett és speciális gépeken dolgozó munkásokkal helyettesítve őket, (ill. azzá alakítva őket), vagy az egyre inkább előrehaladott munkamegosztás speciális részeinek kihagyása révén.

Más szavakkal: – amint azt Marx is megjósolta s mint arra a tőkésék mindig is törekedtek – a szakképzettség az emberről egyre inkább a gépre hárult.

Tény, hogy a tanulatlan munkások fenyegették a munkásarisztokráciát. Így a munkásarisztokráciát nemcsak a középrétegektől való eltávolításra kényszerítették, hanem egyben a munkásosztály más rétegeihez hozták közelebb, annak ellenére, hogy gazdasági előnyeik (a társadalmi struktúrában elfoglalt helyüknek megfelelően) az I. világháború előtti időkben még nem gyengültek meg jelentősen.

Végezetül szeretném megjegyezni, hogy ezt a folyamatot értékelve, magyarázatom kissé eltér Engelsétől, bár voltaképpen nem mond ellent annak. Engels, aki az 1880-as években írt ezekről a problémákról, (nevezetesen a „Munkásosztály helyzetéről...” új előszavában) két dolgot hangsúlyozott: egy „relatív jómódú” és ideológiailag szerény munkásarisztokrácia kialakulásáról Nagy-Britanniában és a brit ipari kapitalizmus monopóliumáról, melyből az összes angol munkásnak előnye származott, de amely ezen belül a munkásarisztokráciának aránytalan előnyöket juttatott.

Idézetek a magyar Marx–Engels kiadásból:

„Az angol munkásosztály bizonyos fokig részesedett e monopóliumok előnyeiben” Össz. Művek 22. köt. 306. l. (angol 31. l.)

„lelkök még szűz talaj, nyoma sincs benne öröklött, ’tiszteletre méltó’ burzsoá előítéleteknek, amelyek megzavarják a jobb anyagi helyzetben lévő ’reformisták’ fejét.” Össz. Műv. 22. köt. 308. l. (angol 32. l.)

De „még a nagy tömegek is időnként, legalábbis időszakosan részesültek az előnyökből” (Előszó, 1892, Marx és Engels Angliáról, 31. l.) Engels azt várta, hogy az angol világmonopólium lehanyatlásával az angol munkásosztály radikalizálódni fog, de nem látta előre a „régí szakszervezetek” munkásarisztokráciája körében történeteket, és még kevésbé az addig nem-szervezett tömegek beszervezését. E tömegek gondolkodása mentes volt azoktól a tekintélytisztelő előítéletektől, amelyek a jobban szituált régi szakszervezeteket befolyásolták. (32. l.) Az a jelenség, amit Engels nem értékelte eléggé, a tőkés termelés fejlődése volt, amely magát a korábbi munkásarisztokráciát radikalizálta, legalábbis a 20. században növekvő iparágak esetében. De az 1880-as években ez még nem igen volt látható.

A proletárellet közös vonásai

Mindez közel sem jelenti, hogy a munkásosztály egységes, homogén tömeggé vált volna, bár – növekvő osztályöntudatuk és a különböző rétegek és szekciók munkásait egyesítő követelések (mint pl. a helyi kormányzatok irányítása alá eső ügyek, az oktatásügy, az egészségügy és a szociális ellátás), valamint a közös életstílus és életmód és egy kisebbség számára még a munkásmozgalmi és szocialista ideológia révén is – sok vonatkozásban szorosabban fonódott össze.

Az angol munkásságnak ez a közös „életstílus” – amennyiben jogos ez az elnevezés –, kb. egy évszázaddal ezelőtt alakult ki, az 1880-as, 1890-es években és egészen az 1950-es évekig domináns maradt, akkor viszont bomlásnak indult. Nemcsak a szocialista mozgalom fejlődésére és az angol munkások tömegpártját képező Munkáspártnak a felemelkedésére gondolok itt, hanem a szakszervezeti rendszer változásaira, nemcsak arra az óriási méretű és töretlen számbeli növekedésre, mely 1880 és 1914 közt végbement, amikor a tagok száma félmillióról 3 millióra nőtt, hanem a munkásosztály életének nem-politikai aspektusaira is. Így pl. arra, hogy a futball a proletárok tömegsportjává vált, Blackpool-ra, amint azt ma is ismerjük, a népszerű hal-

és sültkrumpli üzletekre, — ezek mind-mind az 1880–1890-es évek termékei, vagy legkorábban az 1870-es évekből valók; gondolok továbbá az Andrew Capp karikatűrája által halhatatlanná tett híres sapkára, amely hozzávetőlegesen Edward-korabeli; és egy kicsivel később — az első világháború előtt alig-alig alakult ki ilyesmi — a bérlakásra, vagy bérházra, a mozi-ra, valamint a táncpalotára.

Változások az angol kapitalizmusban

Az angol kapitalizmus jellege ugyanakkor alapvetően megváltozott, mégpedig négyféle módon. Először is, mint azt említettük, átalakult mint termelési rendszer, amit a technológia, a tömegtermelés, és a termelő egységek óriási koncentrációja, — vagyis a nagyüzem, amelyben ma az emberek dolgoznak — idézett elő 1961-ben a gyáripari létesítményekben dolgozó munkásoknak kb. fele 500 munkásnál többet foglalkoztató gyárakban dolgozott, kb. a negyede 2000-nél több munkást foglalkoztató gyárakban, és kevesebb, mint 10 %-uk 50, vagy annál kevesebb munkást foglalkozó egységekben.

Másodszor: a jelentékeny állami szektorral rendelkező monopolkapitalizmus kifejlődése még inkább koncentrált a foglalkoztatottságot és főképp a kormány és más állami munkaadók olyan szektorát hozta létre, amely egy évszázaddal ezelőtt egészen egyszerűen még nem létezett. Napjainkban a lakosságnak kb. 30 %-a dolgozik az állami szektorban; mint pl. a kormányalkalmazottak, helyi hatóságok dolgozói, államosított iparágak munkásai stb. — és ez az arány egyre növekszik. Ez azt jelenti, hogy a magán-szektorban alkalmazott minden második emberre (nem tekintve az alkalmazókat és az *ön-munkaadókat*) az állami szektorban durván számítva egy ember jut.

Harmadszor: mindebből az következik, hogy a munkásság körülményeit meghatározó tényezők lényeges vonásaikban már nem a kapitalista szabadverseny tényezői többé. A tőkés szektort már nem a szabad piac dominálja, — bár még nagymértékben monopolizált —, és az állami szektor, úgy is, mint munkaadó, úgy is mint mindenfajta társadalmi szolgáltatás és fizetési mód biztosítója és mint a gazdaság irányítója, nagymértékben meghatározza azt, vagy legalábbis meghatározott keretek közé szorítja a gazdasági tevékenységet. Az állami szektor döntéseit nem profit szempontok, hanem politikai megfontolások determinálják. Végül negyedszer: a legtöbb

munkás tényleges életnívóját forradalmasította, megjavította. E tendenciák többségének kialakulása Marx halála és az első világháború közti időre tehető, de az igazi drámai átalakulás 1939 óta következett be.

Mindez számos változást eredményezett a munkásosztályon belül, függetlenül attól a növekvő széthúzástól, mely a fizikai munkások osztálya és a fehérgallérosok rétege közt fennáll. A fehérgallérosok – legalábbis az állami szektoron kívül – alapvetően konzervatívak voltak, de az utóbbi 20 évben már kezdtek szakszervezetekbe tömörülni és ha talán kisebb mértékben, de politikailag balratolódni. Néhány példát említek erre.

Női munkások

Először is, száz évvel ezelőtt a szervezett munkásság majdnem teljesen férfiakból állt, – mint azt maga Engels is megjegyezte, – s csak a textilipar képezett kivételt. Mivel a nők – elsősorban a házasság előtti, vagy utáni időszakban – bérért dolgoztak és mivel a férjes asszonyoknak csak 10 %-át alkalmazták ilyen módon, szakképzetlen és olcsó munkaerőnek tekintették őket. Minden esetre legtöbbször – 1811-ben pl. 41 %-uk – szolgaként dolgozott. Még 1911-ben is, amikor ez a szolgáltatás csökkenőben volt, még mindig másfél millió nő dolgozott cselédként. A „felemelkedés és hanyatlás” periódusaiban ez volt a hanyatló szakasz. Bár az 1914 előtti negyedszázadban a nők beáramlása az iparba számottevő volt, és méginkább számottevő lett az irodai és üzleti eladói munkában való részvételük, még mindig csak másodosztályú munkásnak tekintették őket, – ez a tendencia még ma is folytatódik –, és az egyenlő bérért folytatott küzdelmük egészen a második világháborút követő évekig semmi komoly eredményt nem ért el. Bár a két világháború között a bérért dolgozó férjes asszonyok foglalkoztatottsága egy kissé emelkedett, – 1931-ben az összes férjes asszony 13 %-át foglalkoztatták – ez a gyakorlat csak a második világháború után vált általánossá. 1951 óta azoknak a férjes asszonyoknak a száma, akiket a szó szoros értelmében „foglalkoztatottnak” jelölnek meg, egyötödről ötven százalékra emelkedett. Ez az adat a munkásosztály összetételében alapvető változást jelent.

Emigráció és munkásosztály

Egy évszázaddal ezelőtt – mindenfajta vándorlás és mobilitás ellenére – a munkásosztály földrajzi szempontból helyi közösségek együttese volt. Még ma is sokkal nagyobb mértékben kötődik helyileg, mint a középosztályok, amit bárki megállapíthat, mihelyt egy Birmingham-i vagy Gateshead-i szakszervezeti ember (nem is szólva Clydebank-ról vagy Swansea-ről) beszélni kezd. Egészében véve azonban e helyi különbségek nem ellentétesek az egységes osztályöntudattal, hanem annak részeit képezik. A lanchashire-i és yorkshire-i munkások közti különbségek nem zárják ki, hanem épp-hogy kihangsúlyozzák azokat a közös jellemző vonásokat, amelyek őket, mint munkásokat jellemzik. Még Észak-Anglia, Skócia és Wales – elsősorban a két világháború közti időszakban – növekvő különbségei (Észak-Angliának, Skóciának és Wales-nek régi, 19. századi ipari területei és középangol s délkeleti területek új ipari területei közt) sem állítják nagy mértékben szembe a munkások érzelmeit és viselkedését.

A nacionalizmus jelenti ebben az egyedüli kivételt (vagy, a legjelentősebb emigráns csoport, az írek esetében, a vallással kombinált nacionalizmus). Ebben az esetben, mint azt Marx is észrevette, olyan erő hatott, amely nagy mértékben megosztotta az angol munkásosztályt, legalábbis potenciálisan, mint azt Messeyside politikai története illusztrálja.

Mégis az angol munkásosztályt illetően az a megdöbbentő, hogy ezek a nemzeti ellentétek milyen kevéssé érintették – úgy értem, hogy mily kevéssé növekedően érintették – az 1950-es évekig, azon nagyönis nyilvánvaló tény ellenére, hogy a skótok, walesiek és írek tudatosan büszkélkedtek azzal, hogy nem angolok. Eltérően a birodalmi Németország lengyeljeitől, az írek Nagy-Britanniában – amennyiben egyáltalán szervezettek voltak –, az öszsbrit szakszervezethez csatlakoztak és minden esetben támogatták osztályuk öszsbrit pártját, azt követően, hogy Írország függetlenné vált.

Egészen addig, míg a munkásmozgalom egésze eljutott jelenlegi krízisállapotához, Skóciában és Walesben a nacionalista pártoknak nem volt jelentős tömegbázisuk, és egészen addig, amíg a korábbi birodalomból a második világháború után meg sem indult a tömeges emigráció, azt lehetett mondani, hogy a munkásosztály rasszizmusa Nagy-Birtanniában feltehetően kevésbé volt jelentős, mint mondjuk, Franciaországban, – még akkor is, ha az anti-ír és az 1900-as évek elejétől fellépő néhány helyi jelentőségű zsidó-ellenes érzelmet is számbaveszünk.

Ha valami, akkor a nacionalizmus 1878 után háromnegyed évszázadig

hanyagló erőnek látszott. Ez tehát az utóbbi negyedszázad másik jelentős, bár nem öröndetes vonásává vált.

Szekcionális különbségek

De vannak azért más különbségek is a munkásosztályon belül. Száz éve a munkásosztályon belül 3 fő szekcionális eltérés volt:

- az iparban az egyes ágazatok közötti különbség ill. egy iparágon belül a vállalatok és földrajzi egységek közti eltérések (pl. a Tyneside és a Southwest);
- különbségek a munkások eltérő fokozatai és szintjei közt (pl. régi típusú szakmunkás és tanulatlan munkás);
- és az azonos szintnek, ill. fokozatnak egymással rivalizáló csoportjai közti különbségek, mint pl. a szakképzett munkások különböző csoportjai közti eltérések.

Az első különbség esetében: a helyi és területi eltérések nagymértékűek voltak és száz évvel ezelőtt még feltehetően növekedtek; 1900 óta azonban kezdenek elenyészni. Időnként viszont, amikor az egyes területek viszonylag virágzóak, mások ellenben hanyatlóak voltak – mint pl. a két világháború között – a munkanélküliség miatt a különbségek a gyakorlatban igen nagyok maradtak. Elméletileg az állammonopolkapitalizmus virágzásával az állami alkalmazás afelé tendált, hogy kiegyenlítse ezeket a különbségeket. A gyakorlatban azonban a dolgok sokkal komplikáltabbak. E problémák részletes tárgyalására itt nem térünk ki.

Választóvonalak

Ami az azonos szinten lévők egymással rivalizáló csoportjait illeti, annak hosszú története van. Főként akkor okozott konfliktusokat, amikor egyes csoportok bizonyos munkák elvállalásának monopóliumát maguknak akarták fenntartani mások kizárásával, vagy azért, mert a technikai haladás tönkretette a hosszú gyakorlattal és szakképzettséggel szerzett természetes monopóliumot, vagy mert a munkanélküliség ösztönzött bizonyos, korlátozott férőhelyű állások betöltésére. E keserű demarkációs vitáknak csúcspontját az északkeleti hajóépítők érték el, az 1890-es években és ez az ipar az északkeleti területen még ma sem mentes az ilyen vitáktól.

Ahogy a régi munkamegosztás technológiailag elavult, ugyanúgy a szakmunkásoknak a rivalizáló, vagy potenciálisan egymással versenyző csoportjai gyakran az összeolvadás irányába haladtak – így pl. a kazánkovácsok, a hajóépítők és a kovácsok – fúziója esetében, fentieknek megfelelő szekciókra bomlás azonban ma sem ismeretlen. Valójában ez annyiban növekedett, amennyiben a modern ipari fejlődés átvágta a szakmai rétegződés kereteit és lehetővé teszi a különböző iparágak és munkáscsoportok számára lényegileg azonos, vagy alternatív folyamatok elvégzését. Így, míg 1871-ben nem volt egymásrétégződés, mondjuk a betűszedők és az újságírók között, a modern technológia mellett azonban – mely az újságíróknak lehetővé teszi, hogy közvetlenül használják a nyomdát – erre már lehetőség nyílik.

A container-rendszer potenciális és tényleges konfliktusokat eredményez a dokkmunkások, teherautósofőrök és vasutasok között, olyan konfliktusokat, melyek egész egyszerűen nem léteztek és nem is jöhettek volna létre 1878-ban, vagy talán még később sem. És még sorolhatnánk tovább. Néhány szénbányász szívesen leállítaná a nukleáris energia-ipart, az abban dolgozók viszont ezzel feltehetően nem értenének egyet. Mégis úgy vélem, bár az ilyen típusú csoportosulásnak feltehetően volt egy csökkenő szakasza, a második világháborút követően ismét növekszik, és ez veszélyes fejlődést jelez.

Rétegződés

A csoportosulás (sectionalism) harmadik fajtája, a rétegződés 100 évvel ezelőtt két okból is kimaradt a lehetőségek felméréséből. Először is, a legfavorizáltabb réteg (mint az úgynevezett munkásarisztokrácia) még meglehetősen sikeres volt abban, hogy másoknak iparágakba való belépését korlátozza és előnyös helyzetet teremtett magának azáltal, hogy az egyedüli volt, aki hatékony szervezetet hozott létre. Tény és semmi kétség afelől, hogy a szakszervezeti szervezkedés erősítette az exkluzivitást. A szocialista vezetés időszakában eleinte egész lassan, majd az első világháborút megelőző munkás-elégedetlenségek idején gyorsabban váltak a szakszervezetek olyan tényezőkké, amelyek inkább kiegyenlítették, mintsem fokozták a helyi, szakmai- és fokozati különbségeket. Másodsorban, száz évvel ezelőtt a béreket és munkakörülményeket nagymértékben a szokás és a megállapodás és csak részben a pusztán piaci kalkuláció szabta meg. A tőkésnek olyan keveset fizettek, amilyen keveset csak tudtak, de még amikor tudtak is volna töb-

bet nyújtani, úgy gondolták, hogy van egy felső határ, amelyet a munkások fizetése nem érhet el és ezt így is gondolhatták egészen addig, amíg a munkások a „napi tisztas munkáért a napi fair fizetés (bér)” elvét vallották, attól függően, hogy milyen típusú munkások voltak. Ez a határ sokkal alacsonyabb volt a csillagos égnél. Ezeknek a megállapításoknak azonban ma már egyike sem igaz. A régi típusú hierarchiát aláásta a technikai változás és a megkülönböztetések feloldódtak, részben annak következményeként, hogy a bérfizetésben komplex, nem rendszeresen tervezett, homályos és előre nem felbecsülhető változások mentek végbe. Ezek a változások azt eredményezték, hogy nem részesítették többé automatikusan előnyben a szakmunkát, hanem az eredményeket, a rendszeres túlórázást fizették meg, ill. termelési alkudozások következtében kaptak magasabb bért. Különösen a második világháborút követő nagy konjunktúra-korszakban a munkások rájöttek, hogy követeléseiknek felső határa sokkal közelebb áll a csillagos éghez, mintsem azt valaha is hitték volna, a munkáltatók pedig hajlandók voltak olyan engedményeket tenni, melyeket korábban elképzelhetetleneknek tartottak. Ezek a tendenciák annyiban vezethetők vissza az edwardi időszakra, amennyiben néhány szindikalista érven alapszanak.

A szekcionalizmus növekedése

Mindez azt jelenti, hogy a munkásosztály eddigi rétegződése elvesztette jelentőségét és – a régi megoszlások és feszültségek továbbélésével – egyre inkább érvényesültek a munkásosztály közös érdekei. Valószínű, hogy ez a tendencia a 20. század első felében ment végbe. Hiba lenne azonban azt hinni, hogy ez homogénebbé tette volna a munkásosztályt. Ellenkezőleg, úgy tűnik nekem, hogy a munkások egyre növekvő megoszlása csoportokra, vagy szekciókba tömörülése figyelhető meg; mindegyik csoport a saját gazdasági érdekeit állítja előtérbe, s nem veszi tekintetbe a többiek érdekeit.

Az az új mindebben, hogy az ilyenfajta szervezkedések már nem kötődnek azokhoz a hagyományos kritériumokhoz, mint a technikai képzettség és a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyzet. Tény, hogy manapság gyakran előfordul (mint ahogy időnként 100 évvel ezelőtt is előfordult), hogy a munkások egyes csoportjai sztrájkolnak, nem törődve a többiek érdekeivel – pl. a szakképzettek sztrájkja a szakképzetlenekkel szemben –, ám egy csoport ereje nem abban mérhető le, hogy milyen veszteséget okoz a munkáltatónak, hanem azokon a veszteségeken és kényelmetlenségeken, amit

az egész társadalomnak, vagy a többi munkásnak okoznak (pl. energiaszolgáltatási szünetek és hasonlók). Mindez az államkapitalista tőkés rendszer természetes velejárója, ahol az ellenállás fő céltáblája nem az egyéni munkaadó bankszámlája, hanem közvetlen, vagy közvetett módon, a kormány politikai akaratát kívánja befolyásolni. A dolgok természete szerint a harcnak ilyen szekcionális formái nemcsak egyes munkáscsoportok közt jelentenek potenciális széthúzást, hanem azzal a kockázattal is járnak, hogy a munkásmozgalom egészét gyengítik meg. Az osztályszolidaritás tudatát még tovább gyöngítheti az a tény, hogy a munkáscsaládok jövedelme ténylegesen már nem egyedül a munkás egyéni munkájától függ, hanem sokkal inkább attól, hogy a férj, vagy a feleség is dolgozik-e, attól, hogy milyen fajta munkát végeznek, ill. számos más faktortól, melyeket a szakszervezeti harc nem befolyásol direkt módon. Röviden összegezve, bár számos anyagi és morális ok lenne a szolidaritásra és volt is rá néhány drámai példa a közelmúltban – mint pl. az 1970–71-es Ipari Kapcsolatok Törvénye idején és a bányászsztrájk alatt, – mégsem kétséges, hogy a szekcionalizmus növekvőben van.

A szegények

Van egy végleges megoszlás a munkásosztályon belül, amely a teljesen eltérő körülmények ellenére, bizonyos tekintetben emlékeztet a száz évvel ezelőtti megoszlásra. Ez a megoszlás azok között áll fenn, akik részesülnek a világháborút követő korszak nagy gazdasági és társadalmi haladása nyújtotta előnyöknek, és azok közt, akik ezekben nem részesülnek, akiket, ha úgy tetszik, száz évvel ezelőtt „szegényeknek” neveztek. Vannak olyan emberek az állandóan rosszul fizetett szakmákban, akik a hatásos szakszervezetek szféráján kívül esnek. Az összes háztartás egynegyede, amely a háztartás jövedelmének felénél többet a társadalombiztosítástól kapja, és heti 40 fontnál kevesebbet vesz be; azok az emberek, akik magánbérletű lakásokban laknak, azokkal szemben, akiknek saját házuk van, vagy bérházakban laknak: 1975-ben a szakképzetlen munkások 17 %-a magánbérletű volt, míg a szakmunkásoknak csak 11 %-ára áll ez, – azok a szegények, akik rosszabbul élnek és többet fizetnek. És amikor mindezt figyelembe vesszük, ne felejtkezünk meg arról, hogy a nemzetközi színvonal szerint az angol bérek elmaradnak más országokétól és az angol társadalombiztosítási rendszer – melyre oly büszkék voltunk közvetlenül a háborút követő időszakban – valószínűleg már jóval elmarad több európai ország társadalombiztosítási rendsze-

rétől. Épp a szegényeket sújtja ez aránytalanul és ők azok, akiknek a munkásmozgalom létező formái a legkevesebbet tudnak közvetlenül segíteni. Száz évvel ezelőtt a munkásmozgalom mindenkinek ajánlotta harcmódját és szervezeti felépítését, – a szakszervezeteknek, a szövetkezeteknek stb. Akkor azonban ez nem volt mindenki számára hozzáférhető, hanem csak a munkások egy kedvező helyzetű rétege számára. Tegyük fel magunknak a kérdést, hogy nem áll-e fenn napjainkban is a mozgalom egyes csoportjai között ilyen típusú önelégültség?

Osztályöntudat

Mennyiben tükrözi az angol munkásosztály osztályöntudata ezeket a tendenciákat? Vegyük ennek legkézenfekvőbb mutatóját, a szakszervezeteket. A szakszervezeti mozgalom kétségkívül igen gyorsan fejlődött a száz évvel ezelőtti helyzethez képest, bár az 1890 előtti korszakra nincs összehasonlítható adatunk; 1900-ban az összmunkaerő 13 %-a, a második világháborút követően (1948-ban) pedig 45 %-a volt szakszervezeti tag. Ezután azonban egy időre stagnálás állt be, sőt az arányszám egy kissé ismét növekedett, napjainkban csak kevéssel magasabb, mint 1948-ban volt, vagyis 48 %-ra tehető. És – ez egy olyan kérdés, amit gyakran figyelmen kívül hagyunk – sokkal alacsonyabb, mint Dániában, Svédországban és Belgiumban, ahol ez az arány 70 % körüli és még Olaszországnál is kissé alacsonyabb. Természetesen a szakszervezeti mozgalom felépítése megváltozott, több a nő és a szellemi munkás, de az a tény, és sajnálatos tény, hogy a foglalkoztatott munkások 35 %-a nem tagja semmiféle szakszervezetnek, és hogy ez az arány 30 éven át nem csökkent. Az is sajnálatos, hogy Anglia, amely a szakszervezeti mozgalom hazája volt, egyértelműen más országok mögé került ebben a vonatkozásban.

Csökkenő szavazatok

Ha az osztályöntudat politikai megnyilvánulását nézzük, ami a gyakorlatban a Munkáspárt támogatását jelenti, a kép még zavaróbb. A Munkáspártra szavazók száma és aránya (beleértve a kommunistákat is) 1900–1951 között (1931-et kivéve) megszakítás nélkül növekszik; 1951-ben érte el a csúcspontot 14 millió szavazattal, ami az összszavazatok 49 %-át tette ki.

Ezt követően 44 %-ra csökkent 1959-ben és 1964-ben, majd 1966-ban 48 %-ra emelkedett, majd ismét lecsökkent. A legutóbbi választásokon jóval 40 % alatt maradt. S ami még ennél is sokatmondóbb: abszolút értéket nézve a munkáspártiak (és a kommunisták) az 1951-es eredményhez képest alig vesztek egy milliónál többet, 1974-ben viszont két és fél millióval kevesebben szavaztak rájuk, mint 1951-ben, kevesebben mint 1935 óta bármely szavazáson. Természetesen ez az irány a konzervatívokat is befolyásolta, akik 1959-ben érték el kimagasló csúcukat 13 és negyed millió szavazattal – de ez nem szolgál nekünk vigaszul.

Nincsenek egyszerű eszközeink az osztályöntudat legmagasabb fokának, nevezetesen a szocialista tudatosságának felmérésére, de ha meglehetősen durva kritériumként az aktív szocialista szervezeti tagságot tekintjük mértékadónak – megkülönböztetve a szakszervezeti tagságtól – akkor az 1950-es évek elejétől egy időre hanyatlást észlelhetünk, ami talán az 1960-as években állt csak meg. Mégis az új szocialista aktivistáknak – mind a Kommunista Párton, ill. más marxista szervezeteken belülieknek, mind azon kívülieknek – nagy százaléka a legutóbbi időben olyanokból állt, akik valószínűleg nem fizikai munkások, és különösen nem fiatal fizikai munkások, hanem diákok, fehérgallérosok és szellemi dolgozók. Természetesen meg kell jegyezni, hogy az 1950-es évekig ezek közül az új szocialista aktivisták közül igen sokaknak, talán legtöbbszörüknek, s gyakran olyanoknak, akik a munkásosztályból és fehérgalléros családokból származtak, nem volt lehetőségük a továbbtanulásra.

Marx és Engels

Úgy tűnik előttem, hogy az elmúlt század kb. első 70 évében Marx és Engles sem nagyon lepődött volna meg, s nem lett volna különösen csalódott az angol munkásosztály fejlődési tendenciái miatt. Nemigen csodálkoztak volna, mert a tendenciák olyanok voltak, mint amilyenek azokat megjósolták, ill. megjósolhatták volna, – pl. Marxnak a gyárrendszerrel adott elemzése alapján. – Mégis úgy vélem, hogy egy kicsit csodálkoztak volna azon a gyorsaságon, amilyen ütemben a terciér szektor fejlődött, de talán nem csodálkoztak volna olyan nagyon egy új, konzervatív fehérgalléros munkárisztokrácia kialakulásán. Nem lettek volna túlságosan csalódottak emiatt, mivel nem vártak túl sokat az angol munkásosztálytól, azon túl, aminek a kialakulása ténylegesen észlelhető volt; s ez nem volt más, mint

egy osztályöntudattal rendelkező politikai tömegpárt létrejött, mely elkönyölönül a polgári pártoktól és fokozatosan – még ha eleinte bizonytalanul is – elkötelezi magát, hogy a kapitalizmust a szocializmussal váltsa fel. Természetesen ugyanúgy, mint mi magunk, Marx és Engels is jobban szeretne volna, ha az angol munkásosztály forradalmibb lenne, és – ugyancsak hozzánk hasonlóan – minden bizonnyal megvetették volna a munkáspárti vezetőséget, – még ha úgy tűnik is, hogy a dolgok a helyes irányban fejlődtek. Az elmúlt 30 évben viszont, úgy látszik, hogy ez a folyamat megtorpan, kivéve egy tendenciát: a fehérgalléros munkások technikai és alkalmazotti „új” munkásarisztokráciáját beszerverték a szakszervezetekbe és a diákok és értelmiségiek is – akiből a legtöbbjük toborzódott – a korábbi-nál nagyobb mértékben radikalizálódtak.

A krízis nem elkerülhetetlen

Felvázoltam Nagy-Britannia gazdasági és társadalmi struktúrája fejlődésének irányvonalait és a dolgozó lakosság állapotát, ami magyarázza a mai helyzetet. De a marxisták nem deterministák, sem gazdasági, sem társadalmi értelemben, és egész egyszerűen nincs jogosultsága az olyan megállapításnak, miszerint a munkásosztály és a szocialista mozgalom krízise „elkerülhetetlen” lenne, vagyis hogy semmit sem lehetne tenni ellene. Már láttuk áttekin-tésünkben, hogy a mozgalom megtorpanása még az elmúlt 20 év drámai változásait megelőzően következett be, hogy még a „jóléti társadalom” csúcán és a nagy tőkés konjunktúra idején is, az 1960-as évek közepén, a kezdeményezés és a dinamizmus igazi helyreállásának jelei mutatkoztak. Ilyen jelek voltak: a szakszervezetek újbóli megerősödése, a nagy munkásküzdelmek, a Munkáspártra adott szavazatok 1966-os óriási méretű megsokasodása és a diákok, értelmiségiek és mások radikalizálódása az 1960-as évek végén. Ha magyarázatot akarunk adni a stagnálásra, vagy a krízisre, magát a Munkáspártot és a munkásmozgalom helyzetét kell megvizsgáljunk. A munkások – közéjük számítva a fizikai munkásokon kívül az egyre növekvő számú többi réteget is –, a Munkáspárttól vezetést és egy olyan politikát várnak, melyet követhetnek. Azonban ezek egyikét sem kapták meg. Helyette a Wilson-éveket kapták – és sokan közülük csalódtak és elvesztették a dolgozó emberek tömegpártja iránt táplált reményüket.

Gazdasági harciasság

Ezzel egyidőben a szakszervezeti mozgalom harcosabbá vált. Ez azonban – kivéve az 1970–74-es évek nagy küzdelmeit – majdnem kizárólag gazdasági harciasságot jelentett. Meg kell jegyeznünk, hogy egy mozgalom nem szükségszerűen kevésbé gazdaság-centrikus és szűklátókörű attól, hogy harcias, vagy attól, hogy a baloldal vezeti.

1960 óta a maximális sztrájk-tevékenység periódusa – 1970–72 és 74 – olyan időszakok voltak, amelyben a pusztán bérharcért folytatott sztrájkok aránya lehető legmagasabb volt (1970–72-ben 90 % felett). És, mint azt már a fentiekben is kifejtettem, előfordult, hogy a célratörő gazdaság-centrikus szakszervezeti tudatosság egyes időszakokban a munkásokat szembeállította egymással ahelyett, hogy az egymással való szolidaritást szélesítette volna ki.

Mindebből olyan következtetést vontam le, hogy az előző generáció munkásosztályának fejlődése saját és a mozgalom jövőjét illetően igen komoly kérdéseket vetett fel. Mindezt még tragikusabbá teszi, hogy napjainkban a tőkés rendszer világszerte válságban van és speciálisan az angol tőkés rendszer nemcsak krízisben van, hanem úgy mondhatnánk, hogy „megingett”, méghozzá egy olyan történelmi pillanatban, amikor a munkásosztálynak és a mozgalomnak olyan helyzetben kellene lennie, hogy egyértelmű perspektívát tudjon mutatni s képes legyen arra, hogy e felé vezesse az angol népet.

A mozgalom lendületének megtorpanása

Nem szorítkozhatunk a történelmi determinizmusra abban, hogy visszaadjuk az angol munkásosztálynak a 30 évvel ezelőtti lendületét. Nincs rá biztosítékunk, hogy magától visszaszerzi azt. Másrészt: mint arra már rámutattam, automatikus pesszimizmusra sincs ok. Igaz, hogy az emberek, mint Marx mondja, (a német „ember” szó egyaránt jelent nőket és férfiakat is), olyan körülmények közt alakítják történelmüket, melyeket maga a történelem tesz lehetővé számukra, – de ők maguk *formálják* történelmüket. De ha a munkásmozgalom és a szocialista mozgalom megújul lelkileg, visszanyeri dinamizmusát és történelmi kezdeményező szerepét, nekünk, marxistáknak, azt kell tennünk, amit Marx minden bizonnyal tett volna: felismerni egy új szituációt, amelyben vagyunk, reálisan és konkrétan elemezni azt, történelmi

és más jellegű analízisnek alávetni az okokat, mind a munkásmozgalom sikerei, mind pedig kudarcai szempontjából és nemcsak azt kell megfogalmaznunk, hogy mit akarunk tenni, hanem azt is, hogy mit tehetünk. [Ui. mire van lehetőségünk, mit lehet tennünk.]

Ezt már abban az időszakban meg kellett volna tennünk, amíg arra vártunk, hogy elérkezzék az angol kapitalizmus drámai krízisének időszaka. Most, miután a krízis már kialakult, nem mulaszthatjuk el ezt a lehetőséget.

Marxism Today, 1978:9. 279–286.

MONTY JOHNSTONE:

AZ ORSZÁGOS BALOLDALI MOZGALOM ANGLIÁBAN (részletek)

Maga Lenin, legjobb tudomásom szerint, sosem beszélt kifejezetten arról, hogy várható-e, vagy sem a Munkáspárt átalakulása. Mégis, a Párt fennállásának ezekben a korai éveiben a brit kommunisták különböző nézeteket hangoztattak erről. 1924 májusában, a Párt hatodik (manchesteri) kongresszusán, William Gallacher elnöki beszédében a többség véleményének adott hangot: „a Kommunista Párt nem támadja a Munkáspártot”. „A Kommunista Pártnak azért kell küzdenie, hogy a Munkáspártot a kapitalizmussal vívott harcban a munkásság szószólójává tegyék. Támadjuk viszont a munkáspárti vezetőséget egészen addig, amíg erre a munkásmozgalom rákényszerít minket, vagy annak érdekében, hogy támogassuk a munkásosztály érdekeit érvényesítő politikát, vagy egy olyan vezetőség útját egyengessük, mely ezt képviseli.” A Munkáspárttal kialakítandó kapcsolatról hozott kongresszusi határozat leszögezi: „A Kommunista Párt feladatának tartja, hogy behatoljon a Munkáspárt soraiba, annak érdekében, hogy megerősítse a munkásmozgalom küzdőképességét és harciasságát, hogy leleplezze a Munkáspárton belüli áruló irányzatokat és megszabadítsa a munkásokat ennek káros befolyásától.”

A következő év elején R. Palme Dutt a The Communist Internationalban megjelenő cikkében ettől eltérő értékelést adott, leszögezve, hogy a Kommunista Párt feladata, hogy a Munkáspárt hibáit és széthullását ellensúlyozza. Dutt javaslatára J.T. Murphy, az akkori pártvezetőség egy másik tagja válaszolt: visszautasította, hogy Dutt a Munkáspárt dezintegrációjáról beszél egy olyan időpontban, amikor pedig a párt erősödik. Űgy érvelt, hogy a feladat éppen az, hogy a Munkáspártot azzal forradalmasítsák, hogy a jobboldali vezetőket baloldaliakkal és kommunistákkal váltsák fel.

Az általános sztrájk – döntő próba

1925 novemberében tartották meg az Országos Baloldali Mozgalom első konferenciáját Tom Mann, Joe Vaughan (Munkáspárt), Joseph Southall (ILP), valamint William Paul (az 1925 elején indított és már a 100 ezres példányszámot elérő Sunday Worker kommunista szerkesztője) részvételével. Deklarált céljuk „nem a Munkáspártnak a hatalomból való kiszorítása, hanem az volt, hogy a pártot a „köznép” vágyainak képviselőjére ösztönözzék. Az akkor felemelkedő Országos Baloldali Mozgalmat az jellemezte, hogy a kommunisták és azon, egyre növekvő számú munkáspártiak között, akik balratolódtak, szoros és gyümölcsöző kapcsolatot alakított ki, a mozgalom megalakulását (1926 szeptember) követő két éven keresztül.

Ezen időszak brit kommunista stratégia fő törekvéseinek összefoglalására vállalkozott William Paul „The Path to Power” (Út a hatalomhoz) c. munkájában. Ezt az írást először a Párt adta ki 1924 októberében, majd egy évvel később egy kibővített kiadás látott napvilágot, már a „Red Friday” (vörös péntek) eseményeit követően, s előre jelezve azokat az eljövendő harcokat, melyek 1926 májusában rázták meg az országot az általános sztrájk alatt. Ez a pamflet a szocializmushoz vezető szovjet út angol terminusokkal megfogalmazott verziója volt, bár Paul kellő elővigyázatossággal elkerülte az „orosz” szó használatát és fejtegetésében inkább az angol, semmint az orosz feltételekre utalt. Úgy érvelt, hogy „a régi és az új közötti végső küzdelem”, melynek kezdetét látta kialakulni Nagy-Britanniában, arra fogja kényszeríteni a forradalmi mozgalmat, hogy „elsöpri a régi rendszert s új (politikai) formával helyettesíti azt ... megtöri a régi rendszer politikai szerveit s új politikai szervek megalakítását kényszeríti ki.” Úgy vélte, hogy ezek az új szervek a szakszervezeti mozgalom új struktúrájából fognak kifejlődni „míg a kapitalizmus a munkások ipari harcát politikai felkelés irányába fogja vezetni.” A továbbiakban speciálisan a TUC Főtanácsára utalt, mely „az osztályhatalom koncentrálódása s centralizációja felé vezető utat képviseli” és utalt a munkástanácsokra, melyek, miként az 1920-as „El a kezekkel Oroszországtól mozgalom” már létrehozták akcióbizottságaikat. „Így, helyi és nemzeti méretekben már létrejöttek egy új politikai rendszer alapjai, melyek a termelő és elosztási folyamatokban gyökereztek s kihatással voltak az emberi lét-feltételekre is.”

Bármely komoly ipafi harc elkerülhetetlenül az állammal való nyílt konfliktushoz fog vezetni, mely „a kapitalizmus régi politikai módszerei és a tömegeknek az ipari szervezeteken alapuló új politikai eszközei közti erő-

próbában” kulminál. A Kommunista Párt befolyása „egy ilyen összeütközés során azért lesz túlnyomó, mivel a párt az ország egyedüli olyan politikai szervezete, mely legfontosabb szekcióit a műhelyeken belül építette ki. Minél nyíltabbá válik az osztályharc, annál készségesebben fogják a tömegek „felismerni a parlamenti demokrácia ürességét” és annál nagyobb eltökéltséget mutatnak majd arra, hogy „igényeiket a parlamenti akadályok kikerülésével biztosítsák, saját kormányzati gépezetük megteremtése révén”.

Az általános sztrájk egy ilyen fajta stratégia életképességének döntő próbája volt. Ez volt az egyedüli olyan időszak a párt történetében, amikor azok a jelenségek domináltak, melyekről azt hitték, hogy egy szovjet típusú forradalom kilátásainak kedveznek, — mint ezt William Paul olyan meggyőzően fejtegette az általános sztrájk előestéjén. Ezt a meggyőződést vallják — bár kevésbé hihetően — azok a legkülönbözőbb baloldali szervezetek „tegnapi Bourbon-jai”, akik az elmúlt félszázadból sem nem felejtettek el semmit, sem nem tanultak belőle.

Akcióbizottságok

Bár az akcióbizottságok megalakultak és a sztrájkban jelentős szerepet játszottak, sehol sem vették fel egy új politikai struktúra alakját és sehol sem sikerült az országos politikai képviselő parlamenti formáinak ellenszegülniük, vagy éppenséggel azokat helyettesíteniük. A Párt a helyzet adta realitásokat számbavéve cselekedett, ami azt jelentette, hogy feladták korábbi stratégiájukat, melyről addig úgy vélték, hogy megfelelő lesz az ilyen fajta osztály-konfrontáció esetében.

Ezért a sztrájkban a következő 3 alapvető követelésük volt: 1. a bányászok teljes támogatása, A.J. Cook „egy pennyt se engedjünk el a bérből s egy perccel se dolgozzunk többet a napi munkaidőnél” jelszavának megfelelően. 2. A bányák kártalanítás nélküli államosítása, munkásellenőrzés mellett. 3. Munkáspárti kormány. John Mahon, 1952-ben, erről a korszakról tartott előadásában a következőket állapította meg: „A Kommunista Párt 1926-ban sosem mérte fel, hogy milyen lenne a helyzet, ha a párt követeléseit követnék. Nem tisztázta ennek perspektíváját. Mi mindnyájan modellként tekintettünk az orosz forradalomra, a szovjetek és a felkelés példájaként, de ezt nem fogalmaztuk meg a sztrájkoló munkások számára, akik számára nem nyújtottunk reális politikai perspektívát.” Egy másik 25 évnek kellett eltelnie, amíg a párt kidolgozta egy reális politikai perspektíva tervét,

amely arra törekedett, hogy a közvetlen ipari és választási harcokat összekösse a szocializmus felé vivő hosszú távú közlekedéssel.

Szektás fordulat

Az általános sztrájk idején a párt pozíciója az általa előírt stratégiai feltételek hallgatólagos tudomásulvételét követelte meg. A tragédia abban állt, hogy ahelyett, hogy a pártot stratégiájának a realitásokat jobban figyelembevevő revidálására ösztönözte volna, a sztrájk tapasztalatai arra vezettek, hogy a párt történetének legsterilebb s legszektásabb időszakába lépett.

Ennek okait belpolitikai és nemzetközi tényezők kombinációi adják meg. Mégpedig: részben a vezetőség egy kisebbségének szektás politikája volt az egyik tényező, mely a TUC Főtanács árulására hivatkozott (elsősorban Dutt-ra érvényes ez, akinek a Munkáspártról kifejtett 1925-ös véleménye most nagyban módosult) s magába foglalta a Kommunista Internacionálé „harmadik periódusának” baloldali szektás fordulatát. E csoport nagyhatalmú befolyása révén ezt a kisebbséget (a CPGB Központi Bizottsága 6 tagját 16 ellenében) Moszkvában az 1929-es két pártkongresszuson sikerült többséggé választania.

Dutt az 1926 júniusi „Communist International”-ban „Az általános sztrájk értelméről” írva szembeállította a Kommunista Párt tömegeit a Munkáspárttal. Szerinte a reformista vezetők voltak felelősek az 1926-os bukásért és szükséges volt azért harcolni, „hogy eltávolítsuk őket a munkásmozgalomból”. A Munkáspárti vezetők „velejükig rothadtak voltak, reformizmussal és parlamentarizmussal fertőzöttek és ezáltal képtelenek bizonyultak, a munkásság osztályharcának vezetésére, anélkül, hogy elárulnák azt”. valamint a Munkáspárt szövetségi felépítése „lehetetlenné” tette az egységes centralizált irányítást”. A pamflet formájában is újranyomatott cikk annak az ultrabal „Új irányvonalnak” csíráit hordozta, amely 1928-ban és 1929-ben érvényesült.

1927 őszén a Komintern Végrehajtó Bizottsága üzenetet küldött a kilencedik CPGB kongresszushoz, javasolva, hogy revidálja a Munkáspárttal szembeni taktikát. Az üzenet nem jutott el időben a kongresszushoz, de az Internacionálé vezetői nemhivatalosan megbeszélték Henry Pollittal és más brit pártvezérekkel, akik november és december folyamán Moszkvában jártak. A Végrehajtó Bizottság 1928. február 9-i plénumán pedig kitértek az „angol kérdés” vitáját.

Az Angol Párt Központi Bizottságának többségi tézisét J.R. Campbell képviselte a plénumon. Campbell rámutatott, hogy a munkáspárt tömegbázisa megnőtt a régi kapitalista pártok rovására. Úgy vélte, hogy a pártnak a munkáspárti kormány hatalomrajutásáért folytatott harcát kell továbbfolytatnia a Lenin által kidolgozott taktika szerint. Dutt és Pollitt „kisebbségi teóriája”, melyet a plénumon Page Arnot képviselt, úgy érvelt, hogy Lenin tanácsának megfogalmazása óta változtak a körülmények és 1924 óta a Munkáspárt egyre inkább „a burzsoázia koalíciós pártjává vált”, amellyel szemben a Kommunista Pártnak az ellenállás a feladata. A Plénum végső határozatában nagyjából a brit kisebbségi álláspontot fogadta el.

„A forradalmi munkások kormánya”

A határozat a következőt deklarálta: szükséges, hogy a brit (Kommunista) Párt „megváltoztassa a Munkáspárttal és a munkáspárti kormánnyal szembeni magatartását és következésképpen a Munkáspárt a kormány jelszavát a Forradalmi Munkáskormány jelszavával váltsa fel.” Az új jelszónak azonban nem volt semmilyen bázisa az angol valóságban.

Azon a nyáron a Komintern hatodik kongresszusa új szektás stratégiát fogadott el, melyet az „osztály osztály ellen” jelszó fémjelzett. Ez teremtette meg annak a „harmadik periódusnak” alapját, melybe az európai kapitalizmus állítólag ekkor belépett, aminek jellemzője a kapitalizmus általános válságának súlyosbodása (melyet a világgazdasági válság még tovább erősített) és következésképpen a „tömegek radikalizálódása”, amely tömegek majd — mind azt helytelenül feltételezték — a forradalom felé vezető útra lépnek.

A kongresszus elfogadta a Kommunista Internacionálé programját, mely a szociáldemokráciát nemcsak ellenforradalminak tartotta, hanem egyben úgy is vélte, hogy az „a kapitalizmus számára kritikus szituációban fasiszta szerepet” tölt be. Ebből fejlődött ki a szociáldemokrata pártoknak és kormánynak „szociálfasisztaként” való egyre gyakoribb jellemzése. A Komintern programja a baloldali szociáldemokratákat „a szociáldemokrata pártok legveszélyesebb frakciójának” nevezte.

Katasztrofális hatások

Az „új irányvonal” alkalmazásának különösen végzetes hatása volt Nagy-Britannia Nemzeti Baloldali Mozgalmára. A Komintern Végrehajtó Bizottságának 1927 májusi plénuma megállapította, hogy fontos szerepet játszott azon törekvésükben, hogy a Munkáspártot „a munkásosztály harcának hatékonyabb eszközévé tegyék”. A mozgalom 1927 szeptemberi második konferenciáján 54 helyi munkáspárt, valamint 40 baloldali csoport 163 képviselője 150 ezer embert képviselt. Wales déli részén a mozgalom jelentős választási sikereket ért el, az 1928-as vidéki és városi kerületi tanácsi választásokon ugyanis a szavazatok 64 százalékát szerezték meg.

Egy ilyen mozgalom támogatása az „Új irányzat” legextrémebb (?) támogatóinak gyanakvását keltették fel, mint azt Dutt a „Labour Monthly” 1929 januári számában kifejtette, ahol a Munkáspártot egy „harmadik kapitalista pártnak” nevezte, és azt a véleményt hangsúlyozta ki, hogy „a Munkáspárt szocialista átalakításának koncepcióját le kell leplezni”. Úgy vélték, hogy amennyiben az Országos Baloldali Mozgalom önállóan fejlődik, az a veszély áll fenn, hogy visszatartja azokat az embereket, akik különben a Kommunista Pártba lépnének be. Ez az érvelés eredményezte, hogy az 1929-es januári tizedik pártkongresszus keresztülvigyén egy (55:52 ellenében megszávozott) határozatot – a visszavonuló Központi Bizottság oppozíciójával szemben, – hogy a Párt tagjai kénytelenek legyenek elhagyni a mozgalmat. Kommunista kezdeményezésre határozták el, a mozgalom feloszlását – minden bizonnyal a Munkáspárt Központi Hivatalának nagy örömére.

Az 1929 májusi általános választáson a Párt „osztály osztály ellen” című manifesztuma is a „kapitalista” Munkáspárttal való szembenállását hangsúlyozta. Leszögezte, hogy ahol nincs kommunista jelölt és „ahol a munkáspárti jelölt nem kötelezi el magát, hogy a munkásosztály követeléseinek programjáért harcoljon, akkor a Kommunista Párt azt tanácsolja, hogy a munkások a kapitalista jelöltek egyikének se adjanak egyetlen szavazatot se, akár tory, akár liberális, akár munkáspárti jelöltreől van szó.”

A 25 kommunista jelölt 50.000 szavazatot kapott az 1924-es 41.000 szavazattal szemben, mindössze 6 választókerületben, míg a Munkáspárt, mely a „radikalizálódott” munkások szemében hallgatólagosan diszkreditált helyzetben volt, közel 3 millió szavazatot tudott elérni, s kormányt alakított.

„Szociálfasiszta” Munkáskormány (munkáspárti kormány)

Az 1929 november 30 – december 3 közt tartott 11-ik kongresszuson Harry Pollitt, akit augusztusban főtitkárrá választottak, megtartotta a beszámolót és megszületett az elhatározás, hogy 1930 január elsején megkezdik a Daily Worker publikálását. Az „új irányvonal” győzelméhez hozzájárult az is, hogy a régi központi bizottságnak csak 12 tagját választották újra... A kongresszus politikai kulcsszavát az a határozat tartalmazta, mely az új Munkáspárti kormány elleni harcra hívott fel, mely kormány „már világosan mutatja a szociálfasizmus jeleit, amennyiben fasiszta politikát alkalmaz s erőszakosan elnyomja a munkásosztályt, s ezt legális, demokratikus és szocialista frazeológiával leplezi”. Ugyanakkor ellenezték a Munkáspártnak nyújtandó „politikai adót”, s ugyancsak elvetették azt, hogy továbbra is keressék a politikai csatlakozás módjait.

1929 végére az „új irányvonalnak” sikerült a Párt teljes elszigeteltségét elérnie, és létszámát 3200-ra csökkentenie, azon megnövekedett lehetőségek ellenére, melyeket a világgazdasági válság kirobbanása teremtett, amit a kommunisták meg is jósoltak. (MacDonald 1930 augusztusi árulását követően a tagság 6000-re ugrott). Sajnos, 1930 augusztusában a Communist Review meg kellett hogy állapítsa, „bár a Komintern vonalát követtük, ..., taglétszámunk egyre csökken és a párt még nagymértékben el van szigetelve a tömegektől”.

Szakszervezeti vita

Az elszigetelődést különösképpen érzékelték a párt szakszervezeti munkájában, melyről Pollitt és Dutt eltérő nézeteket vallott, melyeket az 1932 novemberében rendezendő 12-ik pártkongresszust megelőző vitákban fejtettek ki. Az augusztus 20-i Daily Worker-ben Pollitt a következőket írta: „A Kommunista Párt egy erős (hatékony, hatalommal bíró) szakszervezeti mozgalmat akar, a munkások szervezett erejét kívánja növelni, s ezt a munkások a szakszervezetekben építették ki.” Dutt a szeptember 19-es Daily Workerben így válaszolt erre: „Hatalommal bíró egyesült szakszervezetekért? ... Erős, egységes Központi Bizottságért? ... ma egy hatalommal bíró szakszervezetről beszélni annyit jelent, hogy egy erős, egyesült reformista szakszervezetről beszélünk. Ezért harcol a kommunista párt? Természetesen nem. Amit mi akarunk, az egy hatalommal bíró egyesült forradalmi szak-

szervezeti ellenzék, mely a szakszervezeti tagságra és az alsóbb szakszervezeti szervekre támaszkodhat...”

Szerencsére a kongresszus nem követte Dutt vonalát. Harry Pollitt politikai beszámolójában különös figyelmet szentelt a szakszervezetek tömegmunkájának, mint a „tömegekkel kiépítendő egységes front” részének. Anélkül, hogy megkérdőjelezte volna a Komintern irányvonalának helyességét, mely „alulról” akart egy egységes frontot kiépíteni, elűzve a „szociálfasiszta” vezetőket, a kongresszus zseniális törekvéseket váltott valóra annak érdekében, hogy megszabaduljanak a „harmadik időszak” stratégiáját eredményező szektásság legrosszabb aspektusaitól.

Uj politika, de...

Magának a – Komintern által már 1928-tól támogatott – stratégiának felülvizsgálására is sor került Hitler 1933 januári hatalomrajutását követően. A következő hónapban a Munkáspárt és a szocialista Internacionálé a faszizmus elleni egységes harcra szólított fel, jelezve készségét, hogy „tárgyaljon a Kommunisták Internacionáléval egy közös cselekvés reményében, amint az erre hajlandó lesz.” A Komintern válaszában 1933. március 5-i felhívás tartalmazta: mely a kommunista pártoknak azt tanácsolja, hogy „közeledjenek a Munkás és Szocialista Internacionálé szociáldemokrata pártjai központi bizottságaihoz, olyan javaslatokkal, melyek a faszizmus és kapitalista offenzíva elleni közös akciókra vonatkoznak.”

Március 11-én a CPGB levelet intézett a Munkáspárthoz, és az ILP-hez és más munkásmozgalmi szervezetekhez, a demokratikus, antifasiszta és gazdasági követelésekért indított közös kampány érdekében. Míg az ILP-vel sikerült egyetértésre jutniuk, a Munkáspárt akkor és későbbi alkalmakkor is visszautasította a javaslatot arra hivatkozva, hogy a kommunisták nem hisznek a parlamenti demokráciában és a többségi szabályban és; hogy szükséges az „akár fasiszta, akár kommunista” diktatúrával való szembeszállás.

Palme Dutt 1933 májusi válaszában ezeket írta: „A Munkáspárt azon kijelentése, hogy a demokráciáért áll ki, szemenszedett hazugság, melyet a párt egész tevékenysége cáfol.” Még a „Faszizmus és szociális forradalom” c. könyve javított kiadásában is (1935 júniusában) a szociáldemokráciára „szociálfasiszta” utal s olyan „epizódnak” látta, mely „végéhez közeledik”. (176. l.) Azt állította, hogy a szociáldemokrácia és a faszizmus céljai azonosak voltak. „Csak módszereikben különböztek.” (155. l.) Egy ilyen kijelen-

tés hatása nemcsak az volt, hogy ellentéteket támasszon azok közt, akikhez az egységre szólító felhívást intézték, de úgy akarta feltüntetni, mintha egy ilyenfajta felhívás nélkülözne minden alapot, kivéve azt, mellyel kivívja a „szociál-árulók” visszaautását...

Ismét a Munkáspárt támogatása

1935 februárjában a Párt 13. kongresszusán a Munkáspárttal való kapcsolat stratégiájának megváltoztatására agitált, egyetértve abban, hogy visszatérnek a munkáspárti jelöltek támogatásának politikájához azokon a választásokon, ahol nincs kommunista jelölt és a következő általános választáson a Munkáspárti kormány újraalakításáért küzdenek. (A novemberben megtartott választásokon a Párt valóban kettő kivételével minden jelöltjét visszahívta, annak érdekében, hogy a munkáspárti győzelem egységét elősegítsék.)

Mégis, mint azt Harry Pollitt nem túl meggyőzően bizonygatott beszámolójában, mindez „nagy előrehaladást képviselt taktikánkban”, „semmiképpen sem jelenti azt, hogy tévedtünk 1929-ben és hogy most az 1924-es régi irányvonalhoz térünk vissza”. „Választási taktikánk megváltoztatásának okát a megváltozott objektív helyzet indokolja.” Azon a nyáron a Párt abban is visszatért 1929 előtti irányvonalához, hogy politikai kapcsolatokat keresett a Munkáspárt felé.

Marxism Today, 1978 : 9. 287–294.

JURIJ MIHAJLOVICS SZTYEKLOV
(1873 – 1941)

J.M. Sztjeklov történelmi öröksége széles és változatos: az orosz és a nemzetközi munkásmozgalom történetéről írt cikkeket, monográfiákat, kiemelkedő forradalmárok életrajzát, a publicisztika történetét és elméletét érintő munkákat foglal magába.

Egyik megalapítója az odesszai szociáldemokrata szervezetnek. 1894-ben letartóztatják, közel két évet tölt el száműzetésben a szibériai Jakut-földön, ahonnan megszökik. A továbbiakban számos lapot szerkeszt, az emigrációban ír, tanul, pártiskolákon tanít. Közben megismerkedik a Közép- és Nyugat-európai szocialista vezetőkkel, teoretikusokkal, cikkei jelennek meg, többek között a Neue Zeit hasábjain. Az 1917-es forradalmat megelőzően egyik első feldolgozója az orosz forradalmi mozgalom történetének, az orosz munkásmozgalom kezdeti szervezkedéseinek. Az 1917 februári forradalom után a Petrográdi Szovjet központi lapjának az „Izvesztija”-nak főszerkesztője. Az 1918-as szovjet alkotmány egyik előadója; Lunacsarszkijjal együtt szerkeszti a Novij Mir és a Krasznaja Niva folyóiratokat. A törvénysértések áldozata lett. Tudományos és publicisztikai tevékenysége elhalványult, megfogyatkozott az 1930-as években, majd 1938-ban letartóztatták. 1941-ben halt meg.

„Az orosz munkásosztály számára a mehringi német szociáldemokrácia történetéhez hasonló művet szeretnék alkotni” – írja Sztjeklov a „Szocializmus harcosai” (Borcü za szocializm)¹ című cikkeit, írásait tartalmazó gyűjtemény előszavában. Ez a törekvése az egységes mű létrehozására sajnos nem vált valóra. Így kerülhetett sor 1913-ban arra, hogy az orosz forradalmi mozgalom történetére vonatkozó cikkei, feldolgozásai gyűjtemény formájában láttak napvilágot, azzal a szándékkal, hogy valamiképpen összkép szülessen az olvasóban az orosz forradalmi mozgalom addigi történetéről.

Maga Mehring Marxról írt életrajzában elismeréssel nyilatkozik Sztjeklov munkásságáról, amikor az I. Internacionálé történetéhez szorosan kapcsolódó bakunynista irodalomról így nyilatkozik: „Nagyon figyelemre

méltó kis mű „Steklow: Michael Bakunyin” (Stuttgart, 1913) című könyve, a szerző igazi marxista, de éppen ezért azt követeli a német szociáldemokráciától, hogy végre szolgáltasson igazságot Bakunyin emlékének”.²

Történetírói módszerében kötődik a történetírás hagyományaihoz; az oroszországi társadalmi gondolat fejlődésének elemzésénél nagy tudásról, a korszak problémáinak megértéséről és átlátásáról tesz tanúbizonyságot.

Egyik legjelentősebb munkája a négy kötetes Bakunyin életrajz, amely az Októberi Szocialista Forradalom után az orosz levéltárakból előkerült forrásokra támaszkodik. „Melléktermékeiben” pedig kitűnő elemző tanulmányokkal gazdagítja az 1863–1864-es lengyel felkelés, a Nyecsajev-ügy, a Párizsi Kommün és az I. Internacionálé történetét. Kun Miklós Bakunyinról írt kandidátusi disszertációjának historiográfiai áttekintésében a következőket írja Sztjeklovról: „Bakunyin kutatásának új korszaka kezdődött, amikor Ju. M. Sztjeklov az orosz szociáldemokrácia elődeit kutatva, Csernisevszkij, Herzen, Dobroljubov, a Narodnaja Volja résztvevői életének szakszerű marxista feltérképezése mellett a Bakunyin életrajz megírására vállalkozott. Elődeivel szemben, még a legalaposabb Nettlau-val szemben is megvan az az előnye, hogy nem csak a nyugat-európai munkásmozgalom szögéből – amelynek szintén igen nagy szakértője volt, hiszen például az Anarchista Internacionálénak az ő tollából származó története napjainkban is a legmaradandóbb írás ebből a korszakból – hanem az oroszországi események figyelembevételével rajzolta meg Bakunyin portréját... Sztjeklov munkája nem mentes a leegyszerűsítésektől, Bakunyin bizonyos fokú „modernizásától”. Erre több bíráló, így D.B. Rjazanov is rámutatott. A munka hibái a szociológiai kutató módszer túlzott előtérbe kerülésével... magyarázhatók.”³

A legalaposabb marxista elemzést végző Sztjeklov az 1860-as évek végével Bakunyinnal foglalkozik, a korábbi időszakot, a „gyökereket” csak nagy általánosságban tárja fel. Marxizmus ellenességét és anarchista nézeteinek kialakulását kutatva Bakunyinról kialakított képében több kérdésben eltér Marxtól. Bakunyin ideológiai fejlődésének átmeneti korszakát (az 1860-as évek közepét) megelőző, demokratikus pánszláv, „általános forradalmár” korszakot Sztjeklov a „forradalmi pánszlávizmus” terminológiával jelöli. S ez a terminológia nem véletlen, Bakunyin e korszakának progresszív voltát hangsúlyozza. Ez a sajátos forradalmi pánszlávizmus volt többek között az oka annak a rágalomnak, – írja –, hogy Bakunyin feltételezhetően a cárizmus ügynöke és az orosz önkényuralom malmára hajtja a vizet. Fejtégeit folytatva Sztjeklov viszont megjegyzi, hogy „Bakunyinból forradal-

mi és internacionalista deklarációi ellenére is kiérvődött valamiféle kellemetlen, nacionalista, szlavofil, bizonyos értelemben pánszlávista lelkület. El tudunk-e képzelni manapság olyan orosz szocialistát, aki a szláv népek egyesülését – ha forradalmi szociális alapról is – és a német elnyomás elleni harcot hirdeti, vagy elkezd hinni abban, hogy a német szociáldemokraták népi állama a „pángermanizmus” lelkületét sugározza, célul a szlávok rabságba döntését tűzve ki.” Pedig mindez megtalálható Bakunyinnál, s érthető, ha erre a német szociáldemokraták felháborodással válaszoltak.”⁴ Végső következtetése szerint „természetesen Bakunyin nem volt pánszláv a palacky-i értelemben, és nem nevezhető a cárizmus kiszolgálójának sem. Félt azonban Marx „pángermanizmusától”; forradalmi pánszlávizmusa és németellenessége mindenesetre zavart keltett. Alakjának megértésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni orosz voltát, azt, hogy a szocialista forradalmat a szlávok felszabadítása szempontjából értelmezte. Ez az alapja anarchizmusának is.”⁵ „Izig-vérig orosz ember volt, ... épp ezért keveset értett meg az európai viszonyokból.”⁶

Bakunyin pánszlávizmusát elemezve Szttyeklov tehát rámutat arra, hogy ha e meghatározást kizárólag negatív értelemben használjuk, akkor élete egy jelentős, progresszív korszakát igazságtalanul utasítanánk el. Álláspontja szerint Bakunyin olyan demokrata volt, akinek nézeteiben a szláv mozgalomnak számos eleme és a sajátosan értelmezett forradalmi tartalom egyaránt megtalálható.

Az európai munkásmozgalom fellendülése nem maradhatott hatás nélkül Bakunyin eszméinek formálódására. A munkásmozgalomhoz való viszonya bonyolult és összetett. „Nem azért nem vált az I. Internacionálé aktív tagjává, mert 1864-ben már anarchista volt, – érvel helyesen Nettlauval vitatkozva Ju. M. Szttyeklov, – hanem azért, mert még nem szabadult meg a polgári ideológiától. Igen szoros kapcsolatot tartott még fenn a polgári demokrata körökkel. Nem fogta még fel a modern munkásmozgalom jelentőségét, csupán úton volt a szocialista gondolkodás és tettek felé.”⁷

A Marx és Bakunyin között kialakult kapcsolatot elemezve Szttyeklov arra következtet, hogy Bakunyin elfogadta Marx tanításainak néhány lényeges tételét. Attól viszont, hogy a munkásság a polgárságtól teljesen elhatárolódó önálló szervezetet hozzon létre, amely teljesen eltér a szabadkőműves és republikánus közösségektől, idegenkedett. „Parasztállam szülötte lévén nem a modern proletariátus ideológusa volt, hanem inkább az elmaradott fejlettségű ország kistermelőie, mindvégig a Szttyepan Razin és a Pugacsov felkelés hatása alatt állt, – amelyeket egyébként helytelenül értelmezett.”⁸

A német szociáldemokráciával való szembenállás, továbbá a Marx és Bakunyin között kialakult ideológiai és személyes félreértésekkel tarkított kapcsolat legfőbb okait ezekben látja.

Sztyeklov Bakunyin érett anarchista korszaka ideológiájának három összetevőjét emeli ki: az állam és a politikai harc tagadását, az anarchiát és a felbujtást. Bakunyin elutasítja Marx „nép államát” ugyanúgy, mint az államot általában, ami minden formájában a kizsákmányolás szülője és táptalaja. Sztyeklov ezzel kapcsolatban úgy véli, hogy Bakunyin nem látja át az állam történelmi fejlődését, a fokozatos demokratizálódást, a néptömegek szerepének alakulását. Végletes álláspontot foglal el az állam minden formájának, így a proletárdiktatúra tagadásával és az ebből logikusan következő politikai harc tagadásával. Ez a végletes álláspont elkerülhetetlenül az anarchizmushoz kell, hogy vezessen. Nem látja a politikai elemet az I. Internacionálé azon követelésében sem, hogy a munkásosztályt fel kell szabadítani a gazdasági kizsákmányolás alól, így ez a követelés pusztán gazdasági követeléssé degradálódik számára.” Mindezzel – írja Sztyeklov – Bakunyin a „forradalmi szindikalizmust alapozza meg, – a politikai centralizációt gazdasági centralizációval, a politika világát a szakszervezetek föderációjával váltja fel”.⁹

A legfőbb hibát mindenestre a „perspektívák” megcserélésében látja Sztyeklov; míg Marxnál és Engelsnél az állam megsemmisítése csak eredménye, s nem pedig kezdete a szociális átalakulásnak, addig Bakunyinnál a kép fordított.

„Bakunyin érett anarchista eszmerendszere (1860-as évek végétől) legfontosabb komponense az ún. „forradalmi proudhonizmus”. „Bakunyin és Proudhon kapcsolatának elemzésében a legfejlettebb álláspontot Ju. M. Sztyeklov képviseli, aki (Proudhon – otyec anarchii; Petrograd, 1918 című könyvében) korszakorként és témakörökként vette bonckés alá e relációt.”¹⁰ Ezzel kapcsolatban Sztyeklov kiemeli, hogy Bakunyin a prouhoni anarchizmust annak kispolgári és konzervatív jellegétől akarta megszabadítani, s forradalmi, tisztán proletár jelleggel felruházni. „A szociális likvidáció” kifejezés lényegében a forradalom elméletével válik egyenlővé (Bakunyinnál), míg Proudhonnál ez a forradalmak és a szocialista társadalom felépítése elkerülésére szolgál.”¹¹

Bakunyin tevékenységét az anarchista szervezetek sikertelen működése ellenére is alapvetőnek tartja, hiszen Oroszországban az ő működése fémjelozte a 70-es évek orosz forradalmárainak tevékenységét, a nép közé járást ugyanúgy, mint a lázadókat. A bakunyinista lázadók hozták végül is létre Oroszországban az első munkásszervezeteket, továbbá az első szociáldemok-

raták is közülük kerültek ki. „Ha az orosz szociáldemokrácia egyik megalapítójának Marxot tekintjük, akkor a másoknak, bár kétségtelenül távolabbiak és nem is annyira közvetlennek, igazság szerint Bakunyint kell tekintünk” – írja.¹²

Jelentős művel gazdagította Szttyeklov a nemzetközi munkásmozgalm történetét az I. Internacionálé történetének megírásával, továbbá Blanqui és Lafargue életét és tevékenységét méltató munkáival.

Magáról a narodnyik mozgalomról írt fejtegetései még ma is értékelőak.

A „Megtagadjuk-e örökségünket? Az orosz szociáldemokrácia történelmi előkészítése” című broszúrájában, (amely először külföldön jelent meg 1901-ben, majd 1907-ben Péterváron is napvilágot látott) Szttyeklov az orosz szociáldemokrácia kialakulásának folyamatát elemezve a narodnyik mozgalmat, az anarchistákat, mint a szociáldemokrácia alapítóit, szerves elődeit elemzi. Megvilágítja azt a fejlődési folyamatot, amelynek végeredménye a szociáldemokrácia létrejötte és az esszer párt kialakulása, (amely egyébként közvetlen elődeiként a hetvenes évek forradalmárait nevezi meg). A „nem tagadjuk meg örökségünket” jelszó a múlt felé való nyitottságot, annak reális értékelésére való törekvést jelentette számára.

A narodnyik mozgalmat az 50-es és 60-as évek progresszív hagyományai szerves folytatásának tekinti. A dekabristáktól a proletárforradalmárok fellépéséig terjedő fél évszázadot a történelmi helyzetben beálló különbségek ellenére is egységes korszakként elemzi. A narodnyik elmélet megalapítóiként Herzent és Csernisevszkijt emeli ki, akik a jobbágyreformért vívott harcuk során felismerték a néptömegek történelem formáló erejét. Hangsúlyozza, hogy a jobbágyreform után az új nemzedéknek új helyzetelemzést kellett adnia, erre azonban csak részben volt képes.

A forradalmi narodnyikok a néphez szerettek volna eljutni, a népben megtalálni azt az erőt, amely Oroszországot „paraszt-cársággá” alakítja át egy mindent elsöprő forradalommal, a politikai és gazdasági elnyomást egyaránt megszüntetve. Két úton próbáltak a néphez közelíteni, egyrészt parasztfelkelés szításával, propaganda útján; másrészt a nép nevelésével. Egyesek optimisták hittek a parasztok forradalmiságában, ezek voltak azok, akik a nép közé jártak, tanították őket békés propagandával. Mások, a szkeptikusabbak nem hittek a népben, egy kritikusan gondolkodó értelmiségi kisebbség jogának és kötelességének vélték, hogy helyükben cselekedjenek – terrorista módszereket használtak céljaik elérésére.

Szttyeklov mindezen sajátosságokat Oroszország történelmi fejlődésé-

ből vezeti le, s leszögezi: „Ha Oroszország történelmi fejlődését figyelembe vesszük, világossá válik számunkra, hogy a forradalmi mozgalom csak ebben az általunk ismert formában fejlődhetett”. Elmaradott paraszttömegek, a városi proletariátus teljes hiánya, a városi élet és az ipar fejlődésének kezdeti csirái... egyszóval teljes hiánya azon körülményeknek, amelyek a civilizáltabb országokban a kapitalizmus kialakulásához és fejlődéséhez elvezettek.”¹³ Ezen körülmények között az orosz szocialistáknak tevékenységük megalapozására az orosz körülményeket figyelembe vevő elméletet kellett kidolgozniuk. A parasztkérdés központba állítása, a parasztfelkelés programja – amely az abszolutizmust és a kapitalizmus kezdeteit is egyaránt lerombolja – az objektív körülményekből természetesen adódott.

Az alábbiakban néhány fontos tanulmányából közlünk szemelvényeket.¹⁴

BÓKA ÉVA

JEGYZETEK

1. A gyűjtemény Herzenről, Csernisevszkijről, Dobroljubovról, a narodnyikokról és a szociáldemokrácia kialakulásáról írt munkákat tartalmaz.
2. F. Mehring: Marx Károly életrajza Bp. 1957. 606. p.
3. Kun Miklós: A demokratikus pánszlávizmustól az anarchizmusig. (M. Bakunyin pályaképe és eszmei fejlődése az 1860-as évek közepén.) Kandidátusi disszertáció 1975. XII. – XIV. p.
4. Ju. M. Szttyeklov: Borcü za szocializm I. köt. Moszkva 1923. 180. p.
5. i. m. 181. p.
6. i. m. 186. p.
7. Ju.M. Szttyeklov: Mihail Bakunyin II. köt. 310. p. id. Kun Miklós i. m. 398. p.
8. Ju.M. Szttyeklov: Borcü za szocializm... I. köt. 192. p.
9. i. m. 289. p.
10. Kun Miklós i. m. 404. p.
11. Ju. M. Szttyeklov: Proudhon: Otyec anarhii. Petrográd, 1918. 16. p. id. Kun Miklós i. m.
12. Ju.M. Szttyeklov: i. m. 208. p.
13. i. m. II. köt. 328. p.
14. A szemelvényeket Ju.M. Szttyeklov: Borcü za szocializm című műve II. kötetének „Istorieszskoe podgotovlenie ruszskoj szocialdemokratii” fejezetéből válogattuk.

SZEMELVÉNYEK

Lavrov és Bakunyin

Az orosz népben, mint minden népben megvan a propaganda iránt való fogékonyság, épp azért, mert a közösségi szolidaritás szükséges követelményeinek megfelel. (Vpered” 29. szám)

Az utolsó frázisból kiderül a korai orosz marxizmus, mint ami a lavrovizmus is volt – teoretikus és gyakorlati gyengesége. A szocializmus anyagi és ideológiai előkészítése a kapitalizmus objektív fejlődése által felcserélődik a „munkás szocializmus” kezdeteinek propagandájára a paraszti tömegek szocialista forradalomra való előkészítése során. A szociálforradalmár abból az anyagból kell hogy építkezzék, amelyet a valóság felkínál: a korszak orosz valósága a 70-es évek forradalmárainak a kapitalizmus kezdeteit, a mezőgazdasági települések tömegeit kínálta, – amelyek kezdenek áttérni a pénzgazdálkodásra, de még nem képesek a negyedik rend elismeréséért folytatott harcra. – A proletariátus csíráját képezik, de ugyanakkor mélyen el vannak süllyedve a parasztság szürke tengerében, vagy túlságosan jelentéktelen szerepet játszanak az ország mindennapi életében, hogy sem a forradalmárok ezen osztályok követeléseire és tevékenységére alapozzák programjukat. Ezért van, hogy az Internacionálé marxista tanítása a proletariátus politikai és marxista szervezeteinek szükségességéről, – ami a kommunizmusba való átmenet alapvetően szükséges feltétele –, a lavrovistáknál az öntudatos szociálforradalmár parasztpárt kialakításának utópiájává alakul át, amelynek létrehozása a szocialista doktrina következetes propagandájával érhető el.

Ez a nem-marxista tételek és majdnem marxista következtetés közötti ellentmondás eredménytelenné tette a marxizmust a 70-es években, „szoba – fantáziálgatással” alakította és minden élő, forradalmi erejét letörte. De az adott pillanatban számunkra nem is ez a legfontosabb. Alapvetően fontosnak tartjuk azonban leszögezni, hogy a lavrovizmus népszerűsítette a forradalmárok között a marxizmust, megadta azt a formát, amelynek segítségével gondolkodásuk könnyebben eligazodhatott az élet dolgaiban, és végül közelítette az orosz szociáldemokratákat a német szociáldemokráciához, amitől Bakunyin oly határozottan elszakította őket. Ebben az értelemben a lavrovizmus, amely a narodnyikságot a marxi Internacionálé elveire akarta alapozni, nem maradt hatás nélkül a szociáldemokrácia kialakulására. A tömegek számára a marxizmus még ilyen oroszított formában is, mint amilyen a lavrovizmus volt, idegenül hatott a 70-es években. Az Internacionálében a marxiz-

mus és anarchizmus között folyó harcokban az orosz forradalmárok a világromboló Bakunyin mellé álltak, aki a „szláv szocializmust” képviselte Marx „szektás németiségével” szemben.

Az elmaradott kultúrájú, fejletlen gazdasági és politikai rendszerű román országokkal együtt az orosz forradalmárok a világanarchia hirdetőivé váltak, elutasítván a politikai harcot, mint burzsoá fajzatot és fegyvert és az azonnali felkelés halaszthatatlanságát hirdették, amire a nép minden percben készen áll, hiszen – amint Bakunyin mondja –, „Nincs más hátra, mint fel-lázítani a falut”....

Ezek a bakunyinisták nézetei, amelyeket a lavristák haldokló nézeteivel szembeszegeztek, akik az öntudatos, szocialista párt megszervezését a parasztság körében folytatott békés propaganda útján kívánták elérni. A bakunyinisták szembeszálltak a munkástömegek (elsősorban a parasztság) között a létszükségeik alapján folytatandó propagandával. A tiltakozás e talajáról a népi erőknek a „végső”, mindent elsöprő felkelésre való egyesítését javasolták, ami kiutat jelent a népben felhalmozódott „anarchista” erők számára.

Mindkét szisztéma, mind a lavrovizmus, mind a bakunyinizmus figyelmen kívül hagyta azokat a fokozatokat, amelyeken keresztül a kapitalista társadalom áthaladt. Akszelrod élelemjű megjegyzése szerint közöttük csak abban volt különbség, hogy a lázadó politika számára már nem volt, ugyanakkor a szisztematikus propaganda és a néptömegek közötti széles szervező munka számára még nem volt előkészített talaj a 60-as és 70-es években.

Következésképpen, nem a lavrizmus, hanem a bakunyinizmus bizonyult az akkori orosz körülmények között a legéletképesebb szisztémának és ez adott ösztönzést a mozgalom későbbi formáinak – narodnyik, narodovolec, szociáldemokrata – és azok fejlődésének. A narodovolecek és az orosz szociáldemokrácia alapítói és képviselői a bakunyini – lázadó iskolát járták ki.

(Sztjeklov: Borcū za szocializm II. köt. pp. 106–107; 114–115.)

A narodnyikok

Az Internacionálé elveinek a munkásrétegek közötti terjesztését célul kitűző izolált kísérletek sorozata után megkezdődött a szocialisták keresztes hadjárata, beköszöntött a „lázás nyár” és a nép közé járás (hozsgyenie v narod)

időszaka, amely 1874 és 1875 között két egymást követő hullámban zajlott le.

Egyesek azzal a céllal mentek a nép közé, hogy szemrevételezzék, arra törekedvén, hogy minél előbb kiismerjék ezt a kollektív „titokzatos ismeretlent”, megismerkedjenek helyzetükkel, hangulatukkal, mindezek alapján közvetlen felkelésre lelkesítsék. Mások a népforradalom előttünk álló, közeli kitörésébe vetett hittel, a paraszti tömegek felemelése céljával mentek a nép közé, hittek a népi eszmények elkerülhetetlen győzelmében, ezeket azonban saját eszményeikkel azonosították.

Az 1847 tavaszán kezdődött mozgalom még a következő évben befejeződött, propagandisták százait börtönözték be Oroszország-szerte. Abban, hogy a nép közé járás nem hozta meg a kívánt eredményt, mindannyian egyetértettek. Abban viszont, hogy ki a hibás ezért, a rendőrségi megtorlások-e, vagy a propagandisták felkészületlensége, avagy a parasztságnak a szocialista propagandával szemben megnyilvánuló közömbössége, – megoszoltak a vélemények.

Adott volt viszont egy figyelemre méltó tény. A gyakorlati szükség-szerűség arra készítette a propagandistákat, hogy a néppel a földinségről, az adó terhek nehézségeiről, a növekvő kizsákmányolásról beszéljenek, amit a nép az esetek többségében érdeklődéssel hallgatott. De amint az anarchia és a szocialista eszmék magyarázatába kezdtek, a hallgatók hangulata megváltozott és a továbbiakban úgy viszonyultak ezekhez a beszélgetésekhez, mint ha a legérdekesebb mesét hallgatnák és nem többet. Mindez azt az elvet erősítette meg, hogy az agitációt a néptömegek létszükségleteire alapozzák. Ezekután a propagandisták felismerték a népi életben való járatlanságukat, felkészületlenségüket, és rá kellett, hogy jöjjenek arra is, hogy propagandájuk, felszínes jellege miatt, nem vezet el a kívánt eredményhez. A nép közé járás tendenciája helyett a nép között való letelepedés tendenciája kezdett megerősödni. Végül, (és ez talán a legfontosabb következménye a „lázásnyár”-nak) a rendőrségi megtorlások hatására kezdett kitágulni a forradalmárok nézőpontja, akik eddig fensőbb megvetéssel viszonyultak mindenféle lehetséges politikai formához. Ha azonnal nem is ismerték fel korábbi hibájukat, politikai közömbösségüket most (eleinte észrevétlenül) új politikai nézetek kialakulásának kezdete váltotta fel.

Kifejlődött tehát az ún. „narodnyikság”. A narodnyik mozgalom tulajdonképpen a néphez való könyvszagú és absztrakt viszony elleni tiltakozás volt. A nép közé járás rövid ideig tartó időszaka megmutatta egyfelől a forradalmi értelmiség törekvéseinek doktriner jellegét, másfelől pedig meg-

győzte a propagandistákat arról, hogy „a nép öntudatában rengeteg olyan elem van, amelyre lehet építeni, amelynél érdemes elidőzni”.⁺ Meggyőződésén arról, hogy a jelen körülmények között lehetetlen a népben a szocialista eszményeket teljes egészében kialakítani, a forradalmárok a nép sajátos és tudatosult érdekei alapján való cselekvés mellett határozta. A propagandáról az agitációra való áttérést határozták el, ami viszont már nem teoretikus nézeteken, hanem azokon a tényeken alapult, amelyeket a népi élet tapasztalataiból és a népi élet megfigyeléséből merítettek. Kvjatkovszkij szavaival élve e program alapvetően a következőkből indult ki: „Minden történelmi korszak azokat a feladatokat kell hogy célul tűzze maga elé, amelyek megvalósíthatók, még akkor is, ha nem is lesznek tökéletesek azok a társadalmi formák, amelyeket e feladatok magukban foglalnak. Bármennyire erős is a párt, nem képes megváltoztatni azt a népi világnézetet, amely évszázadokon keresztül kialakult.” ... „Tapszalatból meggyőződünk arról, hogy a parasztság kevés olyan elemet tartalmaz, akik olyan szocialistákka tudnak válni, amilyeneket mi szeretnénk” – írja Sztefanovics az oly sok port felkavart cikkében, amelyet a profession de foi „narodnyikok” sajátos szerepéről írt.⁺⁺

„A szocialista célok mielőbbi megvalósítása – írja a továbbiakban – a nép kívánságainak és eszményeinek megvalósításával, a nép szabad és semmilyen elnyomás által nem korlátozott további életének megvalósításával lehetséges.” Ily módon, a szocialista-forradalmi feladatok általunk való felvetése alapján úgy gondoljuk, szemmel látható, hogy nem marad más számkra, *mint népünkkel – ahogyan van* – (Sztyeklov kiemelése), közös erővel valósítsuk meg azt. A forradalmárok feladata – „legyenek a népi erők megszervezésének kezdeményezői”, és „elsődleges célul magának a népi élet eszményeinek alapján létrehozandó szervezet kialakítását tűzzék ki”, s ennek programjául ezen kívánságok gyakorlati megvalósítását jelöljék meg.

Éppen ezért a narodnyikok olyan törekvések megvalósítását tűzik ki célul maguk elé, amelyek már élnek a népben; a párt tagjainak egy ismert helyen le kell telepedniük, és a nép bizalmát megszerezve saját követeléseik és szükségleteik aktív kinyilatkoztatására kell felszólítaniuk a népet, – legális és illegális úton egyaránt. A békés szó helyett, – ahogy Zseljabov mondja – át kell térni a tényleges harcra.

Láthatjuk tehát a narodnyikoknál, lázadóknál ily módon felmerül az

⁺Zseljabov szavai

⁺⁺Nasi zadacsi v szele „Obscsina” No. 8–9, pp. 33–48.

a gondolat is, hogy az eljövendő népi felkelés lehet nem közvetlenül szocialista forradalom jellegű is. A narodnyikok e prakticzizmusának megvolt a maga jó oldala abból a szempontból, hogy mivel elválasztotta a népforradalom pillanatát a szocialista forradalom pillanatától, az így keletkező köztes időben lehetővé tette új, a korábbi program által nem látott pontok, minimális gazdasági és politikai követelések egész sorozatának felvetését. Igaz, hogy minderre nem került sor azonnal, de az ilyesfajta újdonságokra a forradalmárok tudatában kedvező pszichológiai talajt készített elő.

Először tehát fel sem merülhetett sem a politikai program, sem a minimális program kérdése; mihez is kezdenének, ha közvetlenül várható lenne a forradalom, amelynek meg kellene döntenie a gazdasági és politikai elnyomást egyaránt. Most tehát a megelőző programon rés ütődött, amely résen át az új eszmék – amelyeket a gyakorlati cselekvésből merített tapasztalatok siettetnek –, feltartóztathatatlan erővel (igaz nem ellenállás nélkül) rohamozzák meg a „régí hitűeket”.

A narodnyik lázadók, mint láthatjuk, átmenetet jelentettek a szocialista eszmék propagandájáról a forradalmi agitációra, a dolgozó tömegek halaszthatatlan, életbevágó követelése alapján. Ebből a szempontból a bakuninizmusuk véglegesen kiszorította a lavrovizmus híveit, a másik oldalról pedig átmenetet jelentettek az 1847–75-ös évek nyári agitációjáról a tartós és állandó agitációra. Bár kételyek merültek fel, hogy a parasztság vajon képes-e egyáltalán a nemzetközi szocializmus eszméinek elsajátítására, a parasztság között folytatandó munkától ennek ellenére sem fordultak el. S nemcsak hogy nem fordultak el a parasztságtól, de toeretikusan is elismerték: a fő erőket ebbe a közegbe kell csoportosítani. A szocialista eszmék még embrionális állapotban lévő hordozóiként tekintettek rájuk. Mindezen felül a megelőző kísérletek tapasztalatai a forradalmároknak azt sugallták, hogy a forradalmi erők ziláltságának megszüntetésére feltétlenül létre kell hozniuk egy központosított szervezetet. Így született meg a (második) Föld és Szabadság szervezet, amely – ha résztvevői számára nem is tudatosan –, de „szervezett csoport” volta miatt már magában foglalta a politikai elemet; célja, ha nem is a nyílt, de a közvetlen kormány ellenes és annak megbízottaival szemben folytatott harc volt, a letartóztatott elvtársak kiszabadítása, az élesedő rendőrségi megtorlással szembeni védekezés, a kémek és az árulók megölése stb. Ezzel, mint láthatjuk, megnyílt az út a politikai program kialakulása felé.

Erre az eredményre vezettek a „letelepdések” tapasztalatai is, amelyek a maguk részéről nem késleltették a forradalmárok csalódását. A letelepül-

tek nagy része csak néhány hónapig tudott kitartani. Ráadásul a rendőrségi üldözések szinte lehetetlenné tették a narodnyikoknak a parasztsághoz való közeledését. A sikertelenség okát legalábbis ennek tulajdonították.

Szükségszerűvé vált, hogy a forradalmi munka kulturális munkává alakuljon át, sőt, rövidesen ez is nehézkessé és veszélyessé vált. Mindezen felül a leteleplülők számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a falu jelenlegi állapotában nem képez kedvező talajt a szocialista propaganda számára. A létfontosságú követelések talaján folytatott propaganda sem hozta meg a várt eredményt. A narodnyik korszak egyetlen jelentős eseménye a csigirini felkelés, bár az agitáció alapját a parasztság két csoportjának a föld újrafelosztásáért folytatott küzdelme és e viszálynak az adminisztratív hatalom általi akadályoztatása képezte.

Megkezdődött a városba való visszavonulás, ahol egyébként a zemlevolecek jelentős része ott is maradt; hozzáláttak a munkások és az ifjúság körében folytatott propagandához.

Ju. M. Sztjeklov: Borcü za szocializm
II. köt. pp. 121–125.

A fekete újrafelosztás (Csornüj Peregyel)

Mint Akszelrod mondja, az orosz szociáldemokrácia nem magában Oroszországban, nem a forradalmi pártnak a kormánnyal folytatott harcában, hanem az emigránsok kis csoportjai között született, akik a végzettől a sors akaratából menekültek meg, míg barátaik, elvtársaik nagy része elpusztult.” Az emigránsok e kis csoportja alakította meg később a „Munka Felszabadítása” csoportot, amelynek tagsága a csemoperegyelecekből tevődött össze. Ez arra készítet bennünket, hogy átnézzük a Cseronüj Peregyel eszmerendszerét, ami az orosz szociáldemokrácia számára a forradalmi párt szocialista és politikai nézeteinek megalapozója volt. Ezen az úton meggyőződhetünk arról, hogy az orosz szociáldemokrácia programja a Csornüj Peregyel filozófiai-történelmi és taktikai nézeteinek, valamint a politikai harc és politikai szabadság szükségességét, jelentőségét, mint a szocializmushoz vezető elkerülhetetlen átmenetet hangsúlyozó narodnyik nézetek egyesüléséből keletkezett. Ez a program annak ellenére, hogy külföldön jött létre, az orosz valóság által feltett kérdésekre válaszolt.

A Csornüj Peregyel a „Föld és Szabadság” azon részét képezte, amely hű maradt, illetve hű akart maradni az ortodox narodnyikok tradícióihoz.

Ily módon, a Csornúj Peregyel tagjai a narodnyik periódus tevékeny résztvevői voltak. Minthogy az élet azonban állandóan újabb és újabb kérdéseket állított eléjük, másfelől gyakran egészen váratlan válaszokat adtak a feltett kérdésekre, meghallották az élet kihívását, s így maguk számára is észrevétlenül nagy fejlődésen mentek keresztül. Végeredményben ez utóbbi magának az életnek a fejlődése volt...

Érthető, hogy azok az emberek, akik a szocialista forradalomban az objektív gazdasági fejlődés természetes, és logikailag elkerülhetetlen következményét látták, és akik a tulajdon szocializálását a termelés szocializálásához vezető „egyedül lehetséges” útnak vélték – az orosz valóságban is azokat az objektív gazdasági előfeltételeket kellett, hogy keressék, amelyek az orosz népi élet szocialista irányba való fejlődését lehetővé teszik. Amint számunkra ismeretes, ezt az előfeltételt az obscsinák létezésében vélték felfedezni; azt gondolták, hogy annak természetes fejlődése (az államhatalmat nem létezőnek tekintve) a szocializmushoz vezet majd, nem pedig az individualizmus kialakulásához. Igaz, előttük állt még a kérdés: hogyan semmisítsék meg az államhatalmat? Az abszolutizmust és a kapitalizmus kezdeményeit egyaránt elsöprő erős népmozgalomban reménykedtek, amelynek élén forradalmi párt áll. A kulák és az uzsurás kapitalizmusra fordítva figyelmüket, (ami könyörtelenül szétzúza a szocialista forradalom azon legrealisabbnak vélt előfeltételeit, amelyekre a csornoperegyelecek programjukat alapozták) megfigyeléseiket elvonatkoztatva hajlamosak voltak arra, hogy az orosz kapitalizmusnak csak negatív oldalát lássák, és ne ismerjék fel alkotó, pozitív szerepét. Ezenkívül, mennyiségileg jelentéktelennek vélték szerepét, ami akkor részben így is volt. „Jelenleg (1880-ban írják) az ipar fejlődése Oroszországban jelentéktelen, a „munkástömegek” kifejezés egyenértékű a „parasztság” jelentésével.” Az obscsina idealizálása arra kényszerítette a csornoperegyeleceket, hogy szemet hunyjanak az orosz élet kapitalista faktorának jelentősége felett, de az út, amelyen álltak, előbb vagy utóbb a helyes nézőpont kialakításához kellett, hogy vezessen. Mindaddig hihettek az obscsinában; s hitről kell beszélnem ez esetben, mert rövidesen látni fogjuk, hogy marxista elemző módszerük végül is letörte ezirányú illúziójukat.

A narodnyikoknak mindig két különböző mércéjük volt; egy Európa és egy másik Oroszország számára. A fentiekben láthattuk, milyen egészségesen nyilatkozik a csernoperegyelec a kapitalizmus szerepéről, mint a szocializmus előkészítőjéről. Hallgassuk csak tovább őket: „Nem meglepő ezért, hogy a szocialista propaganda legkedvezőbb fogadtatásban a kapitalista termelési folyamat által áthatott területeken részesül, míg a kistulajdonosok,

parasztoK eléggé ellenségesen viszonyulnak hozzá és reakciós pártok reményteljes bázisát alkotják... Így tehát a kapitalizmus a szocializmushoz vezető utat készíti elő, s annak szükségszerű előzményeiként értékelhető.” Egészen másképp áll a dolog az olyan szerencsés népeknél, ahol megőrződött az obszcina általi földbirtoklás, mint pl. a mi hazánk esetében.

Vajon az obszcina megakadályozza-e, hogy a parasztság reakciós pártok bázisává váljék, vajon a jelen körülmények között, ellenkezőleg, nem erősíti-e a parasztság politikai konzervativizmusát és közömbösségét. Ime a kérdések, amelyek elkerülhetetlenül fel kellett, hogy merüljenek a Csornüj Peregyel tagjaiban. A paraszttömegekkel és a narodnyik belletrisztrikával való megismerkedés ezt a kételyt csak megerősítette bennük. Sőt, megértették, hogy a termelőerők jelenlegi fejlettségi szintjén a parasztagazdaságban kialakult az individuális, elszigetelt munka, amely már semmilyen alapot nem nyújthat a kommunizmus számára: így a birtoklás szférájából a kérdés áttevődött a termelésre, és a jogi forma helyébe a gazdasági szükségszerűség lépett. Földművelésünk jelenlegi állapota, az extenzív földművelési kultúra uralma nem kedvez az obszcina általi földművelési földhasználati módnak. Ilyen jellegű művelés mellett a leghasznosabb földművelési eszköz az eke, amellyel, mint ismeretes kényelmesen megbirkózhat egy ember is. A munka megosztása az egyes dolgozók között a földművelési eszközök ilyen állapota mellett nem lehetséges, következésképpen a közösségi földek artel-jellegű megművelése nem lenne képes annak jövedelmezőségét növelni.... A földműves munka szocializálása mint az obszcina-földművelés természetes következménye, csak a mezőgazdasági kultúra adott színvonalán jelenhet meg.” stb.

Így tehát, ha a termelőeszközök jelenlegi fejlettségi szintje nem kedvez az artel-szerű földművelésnek, akkor az egyéni gazdaságot és az individualizmus kialakulását szolgálja. Ilyen körülmények között az obszcina természetes fejlődési tendenciája nem a magasabb formára való áttérés, hanem a széthullás lesz. A csornoperegyelecek nem tudtak ilyen világosan kiigazodni ebben a következtetésben, mindenesetre „népi-harcos szervezet” létrehozása végett a parasztságon kívüli elemek kereséséhez kellett hozzáfogniuk. A szocializmus megvalósításának kérdését pedig a távoli jövőbe kellett áthelyezniük.

A csornoperegyeleceknek keresniük kellett azt a „hidat, amely átvezet a nagy távolságon, amely az értelmiséget a néptől elválasztja”. Ezt a hidat egy olyan osztályban találták meg, amely életkörülményeit és szellemi fejlettségét illetően közeputat foglal el az értelmiség és a parasztság között, s

így az összekötő láncszem szerepét tölti be. Maga az élet kényszerítette őket programjuk észrevétlen és fokozatos megváltoztatására, a munkásosztály jelentőségének felismerésére.

Sztyeklov: Borcü za szocializm 2. köt.
pp. 140; 158–161.

BIBLIOGRÁFIA*

(Ju. M. Sztyeklov legfontosabb könyvei 1902–1930)

1905

Politiceszkie partii (ih organizacija, szosztav, szila i dejatelnoszt') Szpb. „Molot” 1905

1906

Isztoriceszkie podgotovlenie ruszskoj szocial-demokratii (Sztranciska iz isztorii ruszskoj szocialiszticeszkoj müszli) Szpb. „Szvobodnij trud” 1906.

Mescsanszkij Internacional. (mezdunarodnaja organizacija melkoj burzsuazii) Szpt. „Molot” 1906.

Revolucija 1848 g. vo Francii. Szpb. „Molot” 1906.

1908

Szovremennij literaturnij raspad. Ego harakter i pricsinü. Szpb. „Zerno” 1908.

1909

N. G. Csernüevszkij. Ego zszizn' i dejatelnoszt'. Szpb. „Obszesztvennaja pol'za” 1909.

1913

Rabocsee dvizsenie vo Francii. Szpb. „Priboj” 1913–14.

1917

Mezdunarodnaja politika rabocsego klassza. Pg. „Zszizn' i znanie” politiceszskaja policija i provokacija vo Francii. Pg. Szevernoe izdatel'sztvo, 1917.

Sztepan Halturin (1857–1882). Pg. Szovdcl, 1917.

1918

Borcü za szocializm. Ocserki iz isztorii obszesztvennüh i revoljucionnüh dvizsenij v Roszszii. M. „Dennica”, 1918.

2-e izd. iszpr. i dop., cs. 1–2. M–L., Szovdep. 1918.

Internacional (1864–1914), cs. 1–2. Pg. Szovdep., 1918.

Karl Marks. Ego zszizn' i dejatelnoszt' (1818–1883). Pg. „Zszizn' i znanie”, 1918.

P. Zs. Lafarg, boec revoljucionnogo kommunizma (1842–1883). Pg. 1918.

Prudon – otec anarhii. Pg. Szovdep, o. g.

1919

M. A. Bakunin. Kratkaja populjarnaja biografija. M., Moszszovet, 1919.

God bor'bü za szocial'nuju revoljuciju, cs. 1–2. M., VCIK, 1919.

Konsztitucija szovetszkoj reszpubliki. M., VCIK, 1919.

Karl Marks – ucshitel' narodov. M., otdel pecsati Moszszoveta, 1919.

Raszszüpannaja hramina. Szocial'no-politicseszkie ocserki. M., „Dennica”, 1919.

1920

Mihail Alekszandrovics Bakunin. Ego zszizn'i dejatel'noszt' (1814–1876) v 3–h cs., M., T-vo Szütina, 1920. cs. 1 (1814–1861).

Junoszt'. – Molodüje godü. – Gegelianszkij period. – Ucsasztie v revoljucii 1848–49 gg. – Szud, tjurma i Szsziülka. – Pobeg iz Szibiri.

A. I. Gercen (Iszkander) 1812–1870. M., Goszizdat.

1921

Isztorija rabocsego dvizsenija (Tri Internacionala). Cs. 1. Period I Internacionala. M., Goszizdat, 1921.

1922

Partija szocialisztov- revoljucionerov. M., Goszizdat, 1922.

1924

Mogila vozsa (Leninszkaja biblioteka). M. Goszizdat, 1924.

1926

Za kuliszami szovremennoj peccsati. M., „Moszkovszkij rabocsij”, 1926.

1928

N.G. Csernüevszkij, M., Vszeszozuznoe obsceszstvo politkatorzsan i szszül'noposzelenecv, 1928.

1930

Oguszt Blanki (Ocserk o zszizni i dejatel'noszt'). L., „Krasznaja gazeta” 1930.

Escse o N. G. Csernüevszkom. Szbornik sztat'ej. M.–L., „Zemlja i fabrika”, 1930.

Zszizn' i dejatel'noszt' Dobroljubova (1836–1861). L., „Krasznaja gazeta” 1930.

Zszizn' i dejatel'noszt' Dobroljubova (1836–1861). L., „Krasznaja gazeta” 1930.

* A bibliográfia Ju. M. Sztjeklov: Voszpominanija i publicisztika (Moszkva 1965) c. könyv alapján készült. pp. 241–243.

ERNEST LABROUSSE

GEORGES HAUPT, A NEMZETKÖZI SZOCIALIZMUS FRANCIA TÖRTÉNETÍRÓJA

A sokk, amit e barbár halál kiváltott bennünk, még semmit sem veszített brutalitásából. Mélységesen átjárja a napi történelem. Az asztalon, melyen e gyors sorokat rovom, itt fekszenek mellettem a Bulletin de la Fondation Maison des Sciences de l'Homme (MSH Informations) és Eric Hobsbawm cikkének oldalai; a Mouvement Social, amely címdoldalán bekeretezve közli az eseményeket; a Bulletin de la Société d'études jauréziennes utolsó száma. A véletlen, a szünidei posta kénye-kedve hordta kezem alá mind e publikációkat. Ám úgy jelennek meg, mint egy nagy kollektív megrendülés tanúi.

A sokkot elsősorban egy ifjú ember halála váltja ki: Georges Haupt 50 éves volt, intellektuális fiatalsága teljében. Szelleme még ifjabb volt: a kamasz lelke, amely – ez Auschwitz-ban történt – képes volt a minden áron való túlélésre. Csaknem azt mondanám, egy gyermek lelke volt, mely ön maga maradt a túlélésben mindvégig: a gyermekkor üdeségével és szimpátia-készségével.

Szőrnyű órák ellenére Georges Hauptnál a szerencse és a gazdagság nagy változata játszott szerepet mindezen adottságok szolgálatában.

Elhivatottságánál és lényénél fogva nemzetközi volt. A természet bőkezűen ellátta anyanyelvekkel: anyai részen a magyarral, apain a némettel, az ősök révén a jiddissel, és az erdélyi szülőföld keblén a környezet román nyelvvel. S kulturális nyelvei, amelyeket később, az élet sodrában szerzett meg? Kiterjedtek az összes európai és amerikai nyelvekre, az Uraltól a Csendes-Óceánig. Tanult és tanított a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban. Vizsgázott szerb és bulgár nyelvből: a szocializmus valamennyi történésze közül ő volt leginkább a Balkánra predesztinálva. (Remélem, hogy román barátaim e bekebelezést megbocsátják nekem!) Végül is nem merem összeszámolni a nyelveket, amelyeket Georges Haupt olvasott, beszélt, írt. Vagy álmodott: mert a Mouvement social nekrológja álombeli magyarjáról is beszél nekünk.

Az olyan életben, mint az övé – és hány más kutatással és szenvedélyvel teli életben – egyszerre fedezni fel a szakadást és az egységet.

Szakadás. Két szakasz, egy román és egy francia, amit ideiglenesen, s nagyon is kényelmes kritériumok alapján, saját felelősségemre jelölök meg, azzal a segítséggel, amit a Mmea A. Ter Minassian által a Bulletin de la Fondation Maison des Sciences de l'Homme-ban publikált értékes és körültekintő Bibliográfia nyújt. A román szakasz a kora ifjúságé és az első produkcióké, amikor a szerző főként Romániában élt és csaknem kizárólag román nyelven publikált. Ezt követi a francia periódus, amely hosszabb, következőképpen hosszabban és másként volt produktív; ez már az érettség és kibontakozás ideje, amikor is a szerző Franciaországban honos, beilleszkedik a francia történészek közé és a leggyakrabban franciául fejezi ki magát. És, természetesen, francia állampolgár lesz. A két periódus között – s ezt soha nem lehet elfelejteni – marad a szakadás időszaka, amely egyúttal a nem-ontologikus választás ideje is.

A „román” periódus egy évtizedre terjed, 1949-től 1958-ig. A szerző 21 éves, amikor magyar nyelven (talán) első ismertető cikkét megjelenteti. A Bibliográfiában felsorolt 22 címből azonban 20 románul közzétett munkákra vonatkozik, s leggyakrabban a bukaresti Studii-ban közölt cikkekre. A szerző ekkoriban hivatalos történészként jelenik meg. Román publikációi sorában foglal helyet 1955-ben kandidátusi disszertációja is, amelyet a Leningrádi Egyetemen védett meg. A román periódus utolsó cikke 1958-ban Moszkvában jelent meg.

1958, ez a szakadás éve: emigráció, megérkezés Franciaországba. Ekkor létesültek a testvéri kapcsolatok Georges Haupt és közöttünk. Az én testvéri és kartársi kapcsolataim vele. Még mindig magam előtt látom, amint ez év folyamán valamikor irodámba lép. Történészt látok magam előtt. Egyetlen polemikus szó sem sesik. Mme A. Ter Minassian egyébként elmondja nekünk, mily kevésbé szerette az ilyesfajta gyakorlatokat. Én is elkerülöm a kényes témákat, nem akarom vendégemet zavarba hozni. Felesleges aggodalom. Georges Hauptot semmi más nem érdekli, mint a történelem. Mindazonáltal hazáját nem súlyos ok nélkül hagyta el. Miért választotta Franciaországot? Talán a hagyományos franciabarát előítéletek miatt, amelyek Romániában még mindig elevenek, s amelyekkel magam is oly gyakran találkoztam? Szerepet játszhatott ebben emellett az a tény is, hogy Franciaországban a munkás- és szocialista mozgalom története régen helyet kapott az egyetemi kutatásban – ne feledjük el Bourgin és Dolléans úttörő szerepét – és e tárgyakat a szakma régi jó szabályai szerint taglalták. Egyéb in-

tézmények is segítséget nyújtottak ehhez. Voltak folyóiratok és iskolák. Ilyeténképpen nálunk a társadalom-történész számára készen állt a szerkezet a befogadásra. A munkásosztály és hősei története azonban a szocialista országokban is hasonlóképpen széles teret kapott.

Elsődleges szempontja azonban másutt található. Georges Haupt legmélyebb aspirációja egy autonóm történettudományra irányult. Franciaországban megtalálja a történelem és az állam szétválását.

Tegyük hozzá ehhez, hogy sosem mond le szocializmusáról. Eric Hobsbawm joggal írja ma róla: „Mint a szocializmus történésze, Georges Haupt maga szocialista, sőt marxista volt; s az maradt haláláig.”

A halál választotta el tőlünk és vetett véget e húsz éves francia periódusnak, amelyet mintegy 60 publikáció tesz nevezetessé, kétharmad részében francia nyelven. És éppen a Cahiers du Monde russe et soviétique volt az, amely Ouvrage bibliographiques concernant l'histoire de l'U.R.S.S. címen első cikkét megjelentette.

Nála azonban minden nemzetközi marad. Georges Haupt, néhány munkatársa segítségével minden nyelvet besorol a nemzetközi szocializmus történetírásának szolgálatába; nagy mértékben a németet és az olaszt, az angolt is, a szerbet, sőt a törököt ... s el ne feledjem a flamandot.

Mit nyújt nekünk végül is ez a mű?

Mindenekelőtt elsőrangú hozzájárulást a nemzetközi szocializmus leíró történetéhez. Egy Bevezetőben, amit La Deuxième Internationale c. tézise alkalmából, mintegy 15 évvel ezelőtt írtam munkájához, többek között ez áll: „egy bizonyos időszakra és bizonyos országokra vonatkozóan legalább a szocializmus eseménytörténetét meg kell csinálni. Elbeszélő történetüket még meg kell csinálni. S botrány: harci történetüket még meg kell csinálni. A proletariátusnak joga van hősi történetére. S e teljes elbeszélést a források teljességére kell építeni.” Ami a források feltárását illeti, senki sem tett többet érte, mint barátunk. Ebben a vonatkozásban elsősorban a Második Internacionálé keretében a nemzetközi kongresszusok által kiadott anyagok kritikai és analitikus gyűjteményéről van szó. A második Internacionálé egyébként, intézményeivel és vezetőivel egyetemben, kimagasló helyet foglal el szerzőnk egész életművében. Jelentkezik ez szövegpublikációkban, mint amilyenek a gyűlések jegyzőkönyvei, a Nemzetközi Szocialista Iroda manifesztumai és körlevelei; s jelentkezik feldolgozásokban, mint amilyen a felkavaró Congrès manqué, amit 1914 nyarára vettek tervbe, amikor is azonban már a halál jelent meg a randevún. Visszalépve a másodiktól az elsőhöz, 1888-ból 1877-be, itt van azután egy Essai bibliographique, amely

a nemzetközi méretű kongresszusok egy teljes egységét osztályozza. A Répertoire international des sources pour l'étude des mouvements sociaux aux XIXe et XXe siècles – amely repertórium Georges Bourgin elsődleges ösztönzésének hatása alatt született, de amelyben Georges Haupt közreműködött –, végeredményben szoros kapcsolatot teremt az Első Internacionáléval, és minde publikációk többé-kevésbé sorozatot alkotnak, bármi legyen is a dátum, amely megjelenésüket jelzi.

Georges Haupt elgondolásában a szocializmus intézményes története nem homályosíthatja el a személyiségek történetét. Jauréz, Vaillant, Lenin, Huysmans nyerik el igazi arcukat. És a forrásokkal kapcsolatos gond kedvezményezett szerepbe juttatja itt azt a valamennyi között különösen reveláló forrást, amit a levelezés jelent. E téren Rosa Luxemburg levelezésének két kötete 1891-től 1919-ig a szocializmus egy egész korszakáról és egy rendkívüli szellemről nyújt nekünk képet.

Kétségtelenül kevésbé mélyen, de sokkal reprezentatívabb módon állít össze kollégánk egy olyan életrajzi gyűjteményt, amely egy egész politikai és társadalmi áramlatot, másként szólva az osztálypártot fejezi ki, amely – a mi régi guèdista szimplifikátoraink nyelvezetét utánozva – arra tart igényt, hogy ő legyen a munkásosztály „feje és szeme”. S ami igazán értékes, az a Jean-Jacques Marie-val együttműködve kiadott „Les Bolchéviques par eux-mêmes.” Újszerű munka. Önéletrajz gyűjtemény, olyan életrajzoké, amelyeket a nagyok írtak vagy „engedélyeztek” írni hozzájuk közelállóknak – hacsak nem éppen ellenségük műve (de egy fecske nem csinál nyarat). A munkát, amint illik, kritikai apparátus kíséri. „Helyettesíthetetlen források”, vagy inkább helyettesíthetetlen dokumentumok ezek, amelyek 1921 és 1926 között keletkeztek, és természetesen egy rostán mentek át, amelyet Georges Haupt már a Bevezetéstől kezdve működésbe léptet. Ami a szerzőket illeti, eredeti társadalmi környezetükben találjuk őket, abban az osztályban, amelyben elhelyezkedtek, a cári Oroszország történetén át a XIX. század utolsó évtizedeiben vagy a XX. század kezdetén, vagy az 1917-es lobogó tűzben és felfordulásban vagy az ezt követő alkotásban. Tudomásom szerint semmi ehhez foghatóval nem rendelkezünk egyetlen európai forradalom esetében sem.

További életrajzi gyűjtemények, s még ennél is reprezentatívabbak megjelentetéséhez is lényeges hozzájárulást adott barátunk. A közelmúlt bosevikjai mint mondtuk, a „nagyok” voltak, vagy olyanok, akik végül is beléptek a „történelembe”. A Groupes dirigeants internationaux du mouvement ouvrier c. oly eredeti tanulmány sok tekintetben még mindig mint a

„nagyokról” szóló munka jelenik meg. A Jean Maitron által szerkesztett Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier international masszív személyi anyaga ezzel szemben a névtelenek végtelenje. A híressé vált „Maitron” egy új típusú emberi személyiséggel állít bennünket szembe. A sorkatona, az Ismeretlen életrajzi szótárával. Csodálatosan egyénítve és színezve. S ami – talán – ennél is több, csodálatosan szociális és szociológiai szemlélettel: s ez az, ami extra minőségű alapanyagot szolgáltat a munkás-harc és a munkástudat által felfogott tőke történetéhez. Az Ausztriáról szóló kötet Maitron és Haupt irányítása alatt készült.

E néhány sor elején visszaidéztem a Második Internacionáléhoz írt Előszavam néhány sorát a folyamatban lévő, de még megírandó szocialista eseménytörténet szükségességéről. Ugyanebben az előszóban megemlékeztem arról a botrányos dologról is, amit a szocializmus története a szocializmus szociális története nélkül jelent, vagyis például az emberi összetétel, a beilleszkedés, a propagálás vizsgálata nélkül. Haupt érintette ezt a társadalmi történetet az Ecole des Hautes Etudes-ön tartott előadásai és szemináriumai során. Az 1880–1930-as évek felé tekintett, amelyek oly jelentősek voltak a szociáldemokrácia, az anarchisták, mind pedig a francia munkásmozgalom szempontjából. De tekintett a mai ipari civilizációk módosulásai felé is. Figyelmet szentelt a marxizmus geográfiájának, behatolási, expanziós zónáinak és formáinak; terjedése dinamizmusának és fokának; tanulmányai és propagandája témáinak; specifikumainak és változatosságának. És, mint mindig, megfigyelési területe nemzetközi méretekben a szocializmus régi területeiről a perifériák felé terjeszkedtek: Portugáliára, Magyarországra, Iránra, Vietnámra. Lett légyen szó Európáról vagy Ázsiáról, szociális, vagy nemzeti kérdésekről, nála mindig a szocializmus szociológiája kezdett kirajzolódni, s ez egy olyan problematikából táplálkozott, amelyet az elmúlt évszázad tapasztalatai éppúgy alátámasztottak, mint saját korunk megfigyelései és sugallatai.

Ez a mű sokrétű, spontán, eredeti, mély. Az érdektelen építészt szeretjük benne. Ez az ember semmit sem köszönt másnak, mint saját gazdagságának, választásai szigorúságának és örömeinek. Azért siratjuk annyira, mert az igaztalan halál, a képtelen halál felragyogásában csapott le rá, anélkül, hogy ideje lett volna a kiteljesedésre.

HERBERT STEINER:

**GEORGES HAUPT ÉS A MUNKÁSMOZGALOM-TÖRTÉNÉSZEK
NEMZETKÖZI ÜLÉSE
(Részlet)**

...

A munkásmozgalom történészek nemzetközi ülésének (Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung -ITH) VIII. kongresszusát 1972. szeptember 12–16 között Linzben tartották (ITH Tagungsberichte Nr. 6, Europa Verlag 1974).

...

1971 és 1972 folyamán Georges Haupt-ot többször felkértem személyesen és levélben egyaránt, hogy referátumát küldje el. Tudtam, hogy erre a konferenciára szándékában áll eljönni, jöllehet elmulasztott időben jelentkezni – és, természetesen, a megígért írásos referátumot sem küldte el. Amikor azután szóra jelentkezett, felszólalását mulasztásának „teoretikus” igazolásával kezdte. „Szintézist” akart készíteni, – de hogy ezen mit is értett, már aligha tudjuk meg. Kijelentése szerint ebben az akadályozta meg, hogy „a felszólalások túlságosan későn érkeztek meg és referátumaikban a szerzők különböző kérdéseket taglaltak”. Alig szólt erről néhány szót és spontán módon máris kedvenc témájáról kezdett beszélni – a munkásmozgalom historiográfiájában a fogalmak eltérő értelmezéséről.

Mint mindig, amikor az ITH üléseken felszólalt, amelyek vitáinak ő maga is sokat köszönhetett, bölcs gondolatok és javaslatok széles spektrumát terjesztette elő. A hallgatók számára ez minden alkalommal egyedülálló színjáték volt, ami egy tűzijátékra emlékeztetett. Mint világítógömbök és rakéták röppentek a gondolatok, eredetiek és okosak, bár nem mindig szerves összefüggésben. Az ITH konferenciáin Georges németül beszélt – ha a megfelelő kifejezést nem találta, francia vagy orosz szavakat használt, s az utóbbi években angolokat is. Mégis mindig elbűvölő volt hallgatni őt, s az ember nem tudta kivonni magát az alól a benyomás alól, hogy spontán fejtegetései gyakran őt magát is meglepték és hatásuk alá kerítették. Minden alkalommal értékes gondolati kezdeményezésekkel lépett fel, és nem kevés kutatás köszönhette elindulását Georges ilyenén javaslatainak.

A munkásmozgalom fogalmával kapcsolatban megjegyezte: „van, aki

a munkásmozgalmat a pártvezetésre korlátozza, egy másik számára a munkásmozgalom a szervezett munkásság tagjait jelenti, míg egy további szerint magába foglalja az egész munkásközösséget és akcióit.” Fellepett továbbá azellen, hogy a problémákat egyedül „német” szempontból vizsgáljuk, még ha az SzDP fontos szerepet játszott is. Javasolta, hogy feltétlenül vonjuk be a kutatásokba a Balkánt és Spanyolországot, és kiindulópontként az „akciót” válasszuk. Georges a történelmet sajátmaga és hallgatói számára mindig kérdésessé tette. Hogyan történhetett, hogy Németországban ebben a periódusban nagy tömegdemonstrációk zajlottak le, anélkül, hogy a pártvezetés erre felszólított volna, – s miért nem került sor ilyenekre Franciaországban? Feltette Georges azt a kérdést is, hogy vajon a munkások, a szociáldemokrata pártok tagjai – és nem vezetőik – miként gondolkodtak a háborúról.

A további vita során Georges a „nacionalizmus és internacionalizmus” problémáját taglalta. A szóban forgó referátumokkal ismét csak elégedetlen volt és új kérdéseket állított fel. Az Internacionálé különböző áramlatai közötti ellentétek konkrét kutatását kívánta, s ezekhez sorolta a generációs problémákat, a mentalitást, a pártok és a szakszervezetek közötti ellentéteket. Alighogy felállította azonban Georges e kérdéseket, máris új problémára tért át ebben az összefüggésben, arra, hogy „miként kerül ellentétbe az eurocentrizmus és a „monografikus szemlélet” „azokkal az alproblémákkal, amelyekkel a munkásmozgalom konfrontálódik.”

P.N. Stearns, a tehetséges fiatal amerikai történész (időközben hirtelen ő is meghalt) referátuma után, Georges újból fontos kérdéseket vetett fel. „Kapcsolatban vannak-e a sztrájkhullámok konkrét módon egy általános társadalmi-gazdasági helyzettel?” „Hogyan lehet definiálni a különbséget gazdasági és politikai sztrájk között?” „Hogyan állapíthatjuk meg, hogy egy sztrájk radikális, vagy védekező okokból szerveződött-e?” Georges-ot minden egyes kérdés visszavezette a fő kérdéshez, amely foglalkoztatta, nevezetesen ahhoz, hogy „lehetséges-e vagy lehetetlen társadalomtörténet írni”. Rendkívüli benyomást tett rá, hogy a középkori parasztságról már születtek különböző társadalomtörténeti ábrázolások, a 19. századi munkásokról azonban semmi. Úgy gondolta, hogy ez „a munka unalmas és egyáltalán nem látványos, a fogalmi meghatározások dilemmájából azonban egyedül ez húzhat ki bennünket.”

G. HAUPT:

MILYEN MUNKÁSMOZGALOM-TÖRTÉNETRE VAN SZÜKSÉG? (Részlet)

Alig két évtizede a munkásmozgalom történetének kutatói alapvető változás szemtanúi lettek. Korunk társadalmi realitásai és erői kikényszerítették az addig semmibe vett és mellőzött, vagy megtagadott munkásmozgalom-történet elismerését. A munkásmozgalom története még az egyetem hermetikusan elzárt bástyáit is áttörte. Az Első Internacionálé centenáriumát most már nemzetközi konferencián ünnepelték, melyen az egyetemi intézetek megfigyelői is részt vettek. A munkásmozgalom történészei ezt az elismerés jelének tekintették, avagy a munkásmozgalom-történet tudományos felszentesítésének. „Azért ünnepeljük a Nemzetközi Munkásság Szövetségét, mert 100 év után ... története elérte az érettség fokát.”

Hivatalosan elismerték és garantálták a tudományos történeti kutatás kiválasztott körébe való bevételeit. A kutatók egy csoportja, — legnagyobb-részt fiatalok —, feladatul tűzte ki magának, hogy új munkamódszereket alakítson ki, feltérképezze a forrásokat, bibliográfiákat állítson össze, dokumentumokat adjon ki, s monográfiákat írjon. Szakosodott intézeteket állítanak fel és sokasodnak a konferenciák. A kutatás területe egyre jobban kiterjedt.

Az 1960-as évek óta a módszertani viták megkérdőjelezték a munkásmozgalom történetéhez való közeledés tradicionális és konvencionális módját. E.P. Thompson, Eric Hobsbawm, Rolande Treppe és Michelle Perrot főbb munkái, hogy csak a legfontosabb szerzőket említsük, kiszabadította az addig a politika- és ideológia-történet szűk keretei közé zárt munkásmozgalom-történetet. Új orientációt szabtak a munkásmozgalom történetének, arra kényszerítve, hogy új történeti horizontokat nyisson meg és tágabb elméleti témáknak adjon teret. Hangsúlyeltolódás következett be. Maga a problematika is változott. Most már a munkásmozgalom története és a társadalomtörténet közti kapcsolattal büszkélkedhetünk. Röviden: a munkásmozgalom-történet teljes átalakulás közepette megfiatalodott és újjáéledt.

Mindazonáltal a könyvek, cikkek, folyóiratok és egyetemi doktorátu-

sok virágzása ellenére, tagadhatatlanul gyengeség is érzékelhető. A következtetés világos: bár a munkásmozgalom története most már elméleti szaktárgy lett, helyzete mégis marginális. Az elméleti írásoknak emellett csak kis számú olvasója van a szervezett munkásság körében. Miközben tiszteletet vívott ki magának, elvesztette volna azokra gyakorolt vonzását, akiknek, épp tárgya folytán, szentelték? Avagy talán a munkásmozgalom lett közömbös saját múltjával szemben? Ha az ember Franciaország példája után ítél, a munkásmozgalom történetét tárgyaló munkák gyér terjesztése és korlátozott befogadásuk azok részéről, akiknek direkt érdekeltségük fűződne hozzá (mint pl. a munkás-szervezetek, aktivisták, a fiatalság) kétségkívül jelzi a problémát, – de ezek a jelzések nem elégségesek a kérdés megoldásához. A munkásmozgalom történetével szembeni érdektelenség, az azzal való megismerkedés hiánya, mind a szocialista, mind a kommunista aktivisták fiatal generációja részéről észlelhető, akik vagy tudatlanok mozgalmuk, valamint annak tradíciói és múltja vonatkozásában, vagy belefáradtak a szokásos ünnepi beszédekbe, s ez számos okból sajnálatra méltó. Gyakori annak hajthatatlan hangoztatása, hogy mennyire szükséges a gazdag múlt teljes élményanyagának (tapasztalatának) megértése, mivel az asszimilálja azokat, akik a munkásság szervezeteinek bátyái közé jutnak. De ezt a „múltba merülést” még mindig abszolút szükségesnek tartják vajon az aktivisták? Még mindig a „megélt és feljegyzett eseményekben” találják meg biztonságuk (bizonyosságuk?) alapjait?, – mint az előttük járó generáció, több, mint egy évszázadon keresztül?

A történész nem hagyhatja figyelmen kívül ezt a realitást. Ez teszi szükségessé a munkásmozgalom történetének új koncepcióját kialakító vitatott kérdések feltevését s azt, hogy új szempontok figyelembevételével közelítsék meg, annak érdekében, hogy a munkásmozgalom történetét a történelem egészébe integrálhassák; – ahogyan arra Lucien Febvre szavai utalnak: „a keresztutaknál, ahol az összes hatás egyesül és egymásba keveredik..., a társadalomban együttélő emberek tudatában”. Kinek írják ezt a történelmet? Mi a célja? Kit és mit szolgál a munkásmozgalommal kapcsolatban?

Kétféle válasz létezik, melyek teljességgel ellentmondanak egymásnak. Az első megkérdőjelezi a tradicionális munkásmozgalom-történetnek tudományos, elméleti, s ebből következő politikai korlátait; úgy, ahogy évtizedekig alkalmazták már, nem felel meg sem a – teljes újjászületés állapotában lévő – történettudomány követelményeinek, sem pedig az aktivisták új generációja érdeklődésének és orientációjának. Propagandaként még használható, de semmiképpen sem a valóság tudományaként. Az ilyen történelmi

feldolgozás elhalványult képeket továbbít csupán s a valódi problémákat elrejt; ezáltal semmiféle elméleti érdeklődés – bármelyik fajtájáról is szólnunk – nem tölt be többé agitáló funkciót. Szűkíti a munkások világának dimenzióit és merev keretek közé zárja azt. Figyelmét nem magára a munkásosztályra, hanem annak szervezeti és ideológiai képviselői szerveire, s elsősorban a párt vezető szervére irányítja.

A munkásmozgalom történetének ez a konvencionális koncepciója még mindig vezető helyet foglal el. Eddig még csak javították, de nem vizsgálták fölül, – s ez csupán kozmetikai sebészeti beavatkozásnak tekinthető. Ez a történelem, akár az aktivisták írják más aktivisták számára, vagy akadémikusok a kollégáik részére, mindkét esetben folyamatosan a „történelemnek ezoterikus változatát” produkálja. Bár visszautasítják, hogy ez a történelem csupán „felülről nézett” történelem legyen, még mindig a különböző – gyakran periférikus – szervezetek, vagy csoportok tanulmányozásának szentelik munkájukat, s olyan figyelmet s jelentőséget szentelnek ezeknek a részleteknek, ami csak a téma egészének jár ki. A munkásmozgalom történetének múltja ily módon pedáns részlet-tanulmányokban miniatürizálva nélkülöz minden fajta általános szemléletet, és elszigetelődik az összefüggésektől, s ezért csak igen mérsékelt érdeklődést tud felkelteni. Ezek a tanulmányok, többnyire a munkásmozgalom ügye híveinek igen kis körét, vagy a történelmi részletek kedvelőit érintik csupán.

A válaszok második fajtája ezzel szemben az elméleti történetírást s annak iskolás jellegét blamálják azáltal, hogy az aktivistákat elégedetlenné teszik a munkásmozgalom múltjával s tradícióival szemben. Így tehát a hivatásos történész jegyét hordozó minden fajta történetírást teljességében elvetnek, s elvárják, hogy a harcosok mondáihoz s a hősi, idealizált múlt régi öreg meséihez térjünk vissza. „Történelem? De mi a történelem? Bizonyára nem az a történelem, mely sterilizált, óvatosan mérlegelő, türelmesen vizsgálódó, milliméterre kicentizett s a magával, valamint forrásaival való szembeállítás miatt élettelené vált; semmiképpen sem az a történelem, ami azt követően maradt belőle, hogy a történészek „végeztek vele”. Nem! Olyan történelmet akarunk, mely az élet színeitől gazdag, melynek széles freskói a szenvedély tüzével égnek, s köztársasági (liberális?) szellemű, – élő képek kiáltó albumát akarjuk megírni, melyben vér, verejték, könnyek és puder mind összekeveredik. Ez már nem lehet többé problémák nélküli, nagybetűkkel írt történelem, annál inkább az általunk s az emberek sok generációja által átélt múlt története, akiknek reménye csupán illúzió volt, s akik mára csak

csalódást találtak álmaik végén. Ilyen szempontból nézve, a történelem az aktivisták napi társa marad.”

Ez a nem minden ésszerűséget nélkülöző szemlélet leleplezi mind az illúziókat, mind pedig a félreértéseket, vagy bizonyos alapvető kérdések csökönyös mellőzését. – Mindkét jelenség abból a funkcióból ered, melyet a munkásosztály szervezetei a történelemnek általában, s különösen a munkásmozgalomnak tulajdonítanak. A „hivatásos” történészek nyilván nem naívak. Írásaik ritkán érik el az aktivisták írásainak érzelmi hőfokát. Gyakran és kétségbeesetten utasítják vissza a népszerűsítést, de semmiképpen sem bűnösök a kutatásuk tárgya iránti határtalan szimpátia hiányában; valójában a népszerűsítéssel szembeni ellenérzésük miatt azonban gyakran nyílt ellenségeskedésre is sor kerül. A hivatásos történészek egyetemen tanult mesterségük tárgyát sokkal inkább azokkal az eszközökkel közelítik meg, amelyeket magukhoz illőnek tartanak, ahelyett, hogy közönséget keresnének a népszerűsítéssel, avagy az aktivisták közül. Van-e jogunk arra, hogy vádoljuk őket, vagy bűnbakká tegyük őket azzal az ürüggyel, hogy műveik nem felelnek meg az aktivisták történelmi érzékének? Nem azt kell-e inkább kérdeznünk, hogy mik is a történelmi tudatosság akadályai, hogyan hatnak, s hogyan küzdhetők le ezek az akadályok? – annak érdekében, hogy egy új fajta tudatosság s a múlt problémái iránti újszerű fogékonyság szülessen meg.

Az olyan kritikai elemzés, amely sem nem retorikus, sem az érzelmeknek nincs alávetve, hanem amely ehelyett a jelenségek eredetének megragadására törekszik, kettős kapcsolatot teremt. Mind a történetírást, mind pedig a kollektív emlékezetet össze kell kapcsolnia azzal a móddal, ahogyan a munkásmozgalom – illetve inkább azok a szervezetek, melyek képviselőtét igénylik – saját történetére utal, össze kell kapcsolnia azzal, hogy hogyan használták fel múltjukat s milyen politikai s ideológiai funkciót tulajdonítottak neki.

Annál is inkább ezt kell tennie, mert nem csak a munkásmozgalom történetéhez való közvetítés, hanem annak terjesztése és elfogadása is historiográfiai eredetétől és tradícióitól függ, de a munkásmozgalom történetének a mozgalomban betöltött szerepétől, ennek belső harcaitól, s változó céljainak realizálásától is. Így tehát szükséges, hogy a munkásosztály mozgalmanak történelmi reflexiói matrixát újrazsgáljuk annak érdekében, hogy megértsük korlátai mélyenfekvő okait, vagyis azt, hogy miért redukálták ideológiatörténetre, intézménytörténetre s a vezetők történetére, egy olyan hősi korszakot formálva így, amelyet állandóan az ideológiai „bajvívás” szükségletei szerint alakítottak.

Ebben a vonatkozásban a munkásmozgalom történetének viszontagságai gazdag jelentésűek. Olyan történelem ez, amit még ezután kell megírni. Önmagában is a mozgalom történetének szemléletét nyújtja, ami nem csak a múlt ideológiai harcai vagy az alapvető politikai határozatok megértésében nélkülözhetetlen, hanem mindenekelőtt azért kell ismerni, hogy a szocialista mozgalmak történelmének komplex dimenzióját megértsük, – ezekre utalunk a történelem által közvetített képekről ill. az általuk elrejtett valóságról szólva. A pártoknak és az Internacionálé történetének szentelt számos munka jóvoltából – amelyek közül néhány a hivatalos történelem pecsétjét viseli magán – egy bizonyos képet örökítettek meg, amelyet vég nélkül újra-restaurálnak, de ami mégis a harcoló munkások képéhez kötődik és a szociáldemokraták, kommunisták, anarchisták és szindikalisták önértékelése nehezen megharcolt vitáiból született meg. Ez a kép, másrésztől, a tudományos történetírás és viták segítségével, a zavaró valóság kiküszöbölésével, és a közös emlékezet lassú, de alapos megváltoztatásával jött létre, – fények és árnyékok lágy játéka révén a tények és szövegek manipulációjával alakították ki.

El kell ismerni ugyanis, hogy az elhallgatás és elrejtés – a „hatalom kedvelt módszere” –, mint a múlt kontrolljának mechanizmusa, nem volt és most sem tartozik az uralkodó osztályok monopóliumai közé. Csak az elhallgatás módszerei és a pártok által követett eszközök, amellyel úgymond a munkásosztály érdekeit képviselik, különböznek. Ezek a pártok – egymást követően – a társadalmi emlékezet szervezői lettek és gyakran a múlt tudata felett is egységes ellenőrzést gyakorolnak.

DOKUMENTUMOK AZ I. INTERNACIONÁLÉ KORÁBÓL A BELGA MUNKÁSMOZGALOM ÉS AZ I. INTERNACIONÁLÉ KAPCSOLATAIHOZ

Entre Marx et Bakounine. César de Paepe. Correspondance. Paris, 1974
(Maspero.)

César de Paepe a korai belga munkásmozgalom egyik, ha nem a legjelentősebb alakja. Szerepet játszott az I. Internacionálé belga szocialista szekciójának megteremtésében, majd a belgiumi szekciók Főtanácsának ő lett egyik legfontosabb szervezője és teoretikusa, ő tartotta a kapcsolatokat a londoni Főtanáccsal, ő maga részt vett az I. Internacionálé több nemzetközi kongresszusán, ahol kollektivista-szocialista, de bizonyos fokig a későbbi szindikalistákéra emlékeztető felfogásban lépett fel. Ismerte Marxot, Jungot, Bakunyint személyesen is, elítélte a bakunyini Alliance tevékenységét, de ellenezte a kizárásokat, általában az I. Internacionálénak széles alapokon történő kiépítését szorgalmazta.

De Paepe maga paraszti szülőktől származott, iskoláit meg kellett szakitania, nyomdász lett, autodidaktaként széles műveltségre tett szert. Az 1841-ben született De Paepe már 1857-ben egy brüsszeli radikális szocialista szervezet tagja. Olvasmányait, az őt érő eszmei hatásokat itt nem elemezhetjük, tény, hogy az 1860-as években már nemcsak szervező, hanem különféle lapokban a szocialista eszméknek propagandistája, publicistája is – miközben arra is van ereje, hogy az orvosi egyetemet elvégezzék, s 1872 után már különféle szakszervezetek, munkásegyletek orvosaként is tevékenykedik – egyúttal új rálátással vélekedve a munkások helyzetéről.

1871–1872-ben De Paepe Frankelhez, Junghoz és sokakhoz hasonlóan ellenzi, hogy az Internacionálé Főtanácsát New Yorkba menekítsék, szerepet játszik az 1870-es évek második felének szocialisztikus mozgalmaiban, a nemzetközi konferenciák, kongresszusok előkészítésében, miként később 1879–1885 között a belga szocialisták újjászervezésében, végül a Belga Munkáspárt 1885 évi megalakításában. Emellett kapcsolatban maradt a francia szocialistákkal, rendszeresen írt B.Malon Revue Socialiste lapjában, életrajzot írt Csernisevszkijről és Lassalle-ról – s munkásságának még több érdekes és értékes oldaláról lehetne megemlékezni. Ehelyett most megjelent levelezéséből idézünk csak fel néhány részletet, amely úgy hisszük, tanuságos

fényt vet arra, hogy milyen volt az I. Internacionálé élvonalában szereplő munkásvezetők gondolkodásmódja.

César de Paepe levele Hermann Junghoz

Bruxelles 1869 január 7

Jung polgártárs

Az ön múlt év december 28-i levelére válaszolva a belga szekciók Főtanácsa felhatalmazott engem, hogy kijelentsem önnek, hogy az teljes egészében helyesli a londoni Főtanács magatartását a nemzetközi demokratikus Alliance-szal szemben.

Mielőtt még megkaptuk volna az önök következtetéseit, az új szövetségről ugyanolyan véleményre jutottunk, mint önök; nemcsak előnytelennek, hanem kifejezetten ártalmasnak is tartjuk, mivel az nem hozhat mást, csak belső megosztódást az Internacionálé soraiba, amelynek pontosan az a célja, hogy a proletariátus minden erejét összefogja.

Mostanáig brüsszeli szekciója volt Belgiumban az ideiglenes központi szekció. Karácsonykor Belgium összes szekcióinak képviselői kongresszust tartottak, s ezen a kongresszuson megalakult az a 17 tagú Főtanács, amelyet azért választottak, hogy a belga munkások federációinak ügyeit vezesse. Melékelten ön megtalálja azt a körlevelet, amelyet valamennyi megbízónknak megküldünk. A legutóbbi időben az Internacionáléhoz tartozó munkások három sztrájkot folytattak: egyet a Charleroi medencében a Grand Brodia aknában (lásd a La Tribune du Peuple decemberi számait), egyet Gand-ban és egyet Anvers-ben. Az első kettő a mi javunkra végződött, a harmadikat elveszítettük. Az anvers-i szövők, mintegy hatvanan, úgy tűnik, hogy részben elveszítik majd állásukat, mert holland munkásokat hoznak helyükbe, bár negyvenen újra jelentkeztek munkáltatóiknál, hogy vállalják a munkát a korábbi munkafeltételek alapján, de huszan nem tudtak munkát találni, mert ezek helyére már holland munkásokat vettek fel. Ez a húsz munkás – s ez a rosszban a jó – az Internacionálé szekcióival összhangban, amely szekciók kölcsönt adtak nekik, most az ellenállási alap költségén dolgoznak, amiből beszerezték a nélkülözhetetlen felszerelést, s így termelő szervezetet hoztak létre fonalak és hajókötelek előállítására. Most éppen új sztrájk robbant ki Verviers szövői között. A tőkésék a munkásokat rá akarták szorítani, hogy

adják fel saját segélyalapjukat, s teremtsék meg az üzemi segélyalapot, amit a szövők visszautasítottak, s azt felelték, hogy nekik már megvan a maguk segélyalapja az Internacionáléban, s maguk kívánnak dönteni saját ügyeikben; innen a munkások elbocsájtása és a sztrájkok. Sajnálatos módon rendzavarásokra került sor, a lovasrendőrség beavatkozott, néhány sebesülés történt, s katonai egységeket vezényeltek át Liège-ből Verviers-be. A sztrájk folytatódik, mi 300 frank segélyt küldünk nekik. Brüsszelben a nyomdászok kezdenek sztrájtot béremelésért; a nyomdák többsége már elfogadta a követeléseket; ez egybeesik a párizsi nyomdászok sztrájkjával, akikkel a mieink kapcsolatban állnak. A nyomdászok közül igen sokan ilyen alapon is tagjai a mi brüsszeli szervezetünknek, azt várva, hogy a nyomdászok szervezete testületileg is csatlakozzon ahhoz, amely szervezet egyébként már hivatalosan is kérte az Internacionálé morális támogatását, amit készséggel megadtunk. A nyomdász szakszervezet Brüsszelben mintegy 500 tagot számlál, s a belga nyomdász szakszervezet legfontosabb szekcióját képezi — ezért csatlakozása számunkra nagy nyereség lenne.

Két másik munkásszervezet is csatlakozott a brüsszeli szekcióhoz: a bőrfestőké és az öntőmunkásoké.

Bernard levelezőtítkárnak a kongresszus határozata értelmében három-hetenként beszámoló jelentéseket fogunk küldeni... Jelenleg Mons (Borinage) szénmedencéjében érjük el a legnagyobb sikereket; itt ezrével csatlakoznak a munkások az Internacionáléhoz és alakítják meg ellenállási alapjukat, folytatjuk agitációnkat Charleroi, Namur és Liège szénmedencevidékén, miként Brugen, Gand, Anvers, Verviers és a vallon Brabant munkásai körében is. Nemsokára Belgium egész munkássága szervezett lesz, s ugyanakkor arra is neveljük őket, hogy milyen szociális reformokat kell majd bevezetniük. Ha valamennyi ország ugyanúgy megmozdul, mint ahogyan mi haladunk itt, akkor nem kell félnünk majd, amikor bekövetkezik a burzsoá társadalom nagy csődje, a mozgalom nem lesz szétaprózva a formalista köztársaság ügyvédjei és frázishősei révén.”

Itt jegyezzük meg, De Paepe már 1864–65-től igen aktív szerepet játszott az Internacionálé életében. E vonatkozásban az érdeklődők haszonnal forgathatják mind az I. Internacionálé kongresszusainak, mind pedig az Internacionálé Főtanácsának jegyzőkönyveit, amelyek öt kötetben angol és orosz nyelven az 1960-as években jelentek meg. A csak magyarul olvasók Marx hozzá írt leveleiben olvashatnak róla. Marx ugyanis az 1860-as évek végén szorosabb kapcsolatokat épített ki vele éppen a kollektivista gondola-

tok érvényesítésére, majd Bakunyin és az Alliance tevékenységének ellensúlyozására. (32–33. köt.) Később ezek a közvetlen kapcsolatok elhaltak, az 1870-es évek második felében torzulnak, de Marx és Engels levelezésében ekkoriban is sűrűn előfordul De Paepe neve. Az 1880-as évek e téren is újabb fordulatot hoznak.

C. De Paepe levele az Alliance-hoz

Bruxelles, 1869 január 16

Polgártársak (citoyens)

Nagy fájdalommal éppen most értesültünk csoportjuk megalakulásáról. Nem azért, mintha – sietünk aláhúzni – helytelenítenénk az önök programját, amelynek legtöbb gondolatával, ahogy önök megformulálták, egyetértünk, s ezek azonosak a Nemzetközi Munkás Szövetség (Az I. Internacionálé –JJ) programjával is. Mint önök, mi is azt akarjuk, hogy a földet és a tőkét csak a dolgozók használhassák, vagyis az ipari és agrárszövetségek (bár igaz, hogy a belga szekciók tagjai valószínűleg nincsenek egy véleményen atekintetben, hogy a magántulajdonos és tőkés kapitalista kizsákmányolás megszüntetése megköveteli e szükségszerűen – mint önök hiszik – mindenféle örökjog felszámolását), mint önök, mi is azt követeljük, hogy a vallás uralmának helyébe a tudományt állítsuk, mi is az emberi igazságosság uralmát kívánjuk; mégis bár nagyon sok tagunk személy szerint ugyanúgy gondolkodik, mint önök az isten-kérdésben, meg kell önöknek mondanunk, hogy az Internacionálé belga szekciónak Főtanácsa, mint testület, nem tekinti magát sem deistának, sem atheistának, szövetségünk nem foglalkozik a metafizika és a vallás kérdéseivel, és sokkal bölcsebbnek tartja, hogy a természetfölötti kérdéseket félretegye és a mi itteni földi kérdéseinkkel foglalkozzék, vagyis a politikai, gazdasági és ipari kérdésekkel, ami a dolgozókat foglalkoztatja... Mint önök, mi is ellenségei vagyunk mindenféle despotizusnak, s elutasítunk minden olyan akciót, amely nem a dolgozóknak a tőkével szembeni azonnali és direkt győzelmét célozza, s mi is abban hiszünk, hogy minden herének el kell tűnnie. A termelőkből álló szövetségeket akarjuk: nincs szükség semmiféle parazitára; sem a nyilvános ügyek intézésében, sem a kereskedelemben, sem az iparban... Mint önök, mi is azt valljuk, hogy valamennyi mai politikai és autoritatív államnak a közügyek adminisztratív intézésének funkciójára

kell szorítkoznia, s ezeknek végül is a mezőgazdasági és ipari szabad szövetségek nagy nemzetközi szövetségének rendszerében kell feloldódniuk. Mi is, mint önök, azt valljuk, hogy a szociális kérdést csak a nemzetközi szolidaritás talaján lehet ténylegesen megoldani...”

OTRUBA GUSZTAV:

A KÉZMŰIPAR ÉS A CÉH HISTORIOGRÁFIÁJÁHOZ A MAI AUSZTRIA TERÜLETÉN

Az osztrák történetírás hozzájárulása a kézműipar és a céh kérdéseihez nemzetközi összehasonlításban nagyon szerény. Ezzel kapcsolatban sok tanulmány jelent meg honismereti folyóiratokban, ezek azonban mindig csak egy szövetségi államra, vagy éppen csak egy városra, illetve iparágra vonatkoznak. Az alábbi bibliográfia első ízben ad áttekintést ezekről a közelményekről, a teljesség igénye nélkül.

a) 1914 előtti kutatások

A XVIII. századból már számos, az osztrák könyvtárakban fellelhető forrásgyűjtemény létezik a céhek jogairól és szokásairól (pl. Frisius), és szórványosan másolatokat is találunk (Weckebröd). Az osztrák kamentalizmus értekezéseiben – Bechertől Sonnenfelsig – irányadó szerepet játszik a céhek hasznosságának és ártalmasságának kérdése, és a XIX. század elején már feltűnnek az első idevágó törvénygyűjtemények is (Kropatschek, Bart-Bartenheim, korábban a Codex Austriacusban szétszórva). A XIX. század második felében Fournier e kutatási ág felé fordult. Az 1859-ben megszüntetett céhek ismét feltámadtak az 1883-as ipari novellában a céh és a mesterlevél ismételt bevezetésével, amelyet a történész Reschauer vívott ki liberalizmusért küzdő kutatásaival. K. Pribram sajnos nem tudta befejezni nagyszabású történeti művét a merkantilizmus korabeli osztrák iparpolitikáról. O. Stabernak a bécsi egyetemen írt disszertációt „VI. Károly céhpolitikájá”-ról. V. Thiel kiemelte I. Ferdinánd kézművesrendtartásának (1527) jelentőségét az öt alsó-ausztriai tartományra nézve. Bécsben, még a századforduló előtt jelent meg Bécs város történetének nagyszabású műve, K. Uhlirznak a kézműiparról (1526-ig) és V. Thielnek a kézműiparról és iparról (1527–1750) szóló cikkeivel. Az 1700 és 1850 közötti időszak bécsi kézművességét és nagyiparát S. Mayer vizsgálta. Alsó-Ausztriában 1860-ban először J. Zahn adta ki az

osztrák történeti kutatás levéltárában a „céhes alapszabályzatokat”. A Horowitz írta „Az alsó-ausztriai céhek történetéhez” c. művet. E. Friess a kovács- és kaszaüzemek fejlődését tanulmányozta a XVII. század közepéig Waidhofenben (az Ybbsnél); különösen a vasmunkások társadalomtörténetét vette figyelembe. Stájerországban A. Mell dolgozta fel a stájer iparügyet az 1908-as gráci jubileumi kiállítás alkalmából. M. Stolz Tirolban már 1870-ben jelentetett meg könyvet: „A művészetnek a kézművességhez és az iparhoz fűződő viszonyáról”.

b) *A kutatás a két világháború közötti időszakban*

A két világháború között viszonylag nagy számban jelentek meg közlemények témakörünkben. A kutatás súlypontja – különösen az értekezésekben – eltolódott a korai újkor irányába. A tekintélyuralmi rendi állam által (1934–1938) napi politikai jelentőségűvé vált a céh. 1924-ben hozta nyilvánosságra J. Leisching „A művészet az osztrák kézművességben” c. könyvét. Chr. W. Bechstadt „Mesterlegény korom” (1805–1810) c. művét Ausztrián keresztül Bécsig forgatták. R. Fried értekezést írt: „A céhrendszer felbomlása Ausztriában 1527–1732”; J. Kallbrunner az ausztriai barchentszövessel foglalkozott a XV. és XVI. században; P. Hollnsteiner a XV. századi ausztriai inas- és céhlegényszervezetet kutatta; H. Schüller történelmi bevezetéssel adta ki az ausztriai lakatosok törzskönyvét. Bécsben két disszertáció készült, az egyik C. Piepes: „A bécsi kézművesek történetéhez a középkor végén”, a másik Theodor Westermayer: „A bécsi céhlegényszervezet történetéhez”. H. Lentze cikke, „A középkori céhrendszer jogi struktúrája Bécsben és az ausztriai városokban” alapvető jelentőségű. Alsó-Ausztriáról R. Lacroix írt tanulmányt: „A céhek fejlődéséről a középkori alsó-ausztriai városokban”. Burgenlandról O. Aull jelentetett meg Budapesten dolgozatot, „A céhrendszer fejlődéséhez Burgenlandban és Nyugat-Magyarországon” címmel. Felső-Ausztriában E. Gartner adta ki az ország céheinek és kereskedőinek kataszterét. Stájerországban A. V. Pantz írta „A céhek a stíriai érc-hegység hatókörében” c. munkát. F. Popelka a felsőstájer kézművesség történetét 1527-ig dolgozta fel. K. Kaser könyvet jelentetett meg a „Vasfeldolgozás és vaskereskedelem”-ről. H. Pirchegger háromkötetes művet szentelt a stíriai vasművességnek. Az első kötet már 1937-ben megjelent és tartalmazta Karintiát is. A. Kolmayr a bőriparról írt disszertációt.

c) *Közlemények a második világháború idején*

A második világháború alatt csak kevés publikáció született: V. Thiel-től „A papírgyártás története a Duna-medencében”, Bécsben E. Heyrowsky államtudományi disszertációja „A bécsi kereskedő- és kézművesrend fejlődése a középkorban és helyzetük a bécsi városi jogban”, Burgenlandban szöveges résszel jelent meg a tájatlazban (Regionalatlas) O. Aulltól „A céhszervezet 1600-ban”; Felső-Ausztriában K. Zeitlinger cikke a „Kaszák, kaszakovácsok és technikájuk”, Stájerországban H. Pirchegger: „Stíriai vasművesség 1564-től 1625-ig”.

d) *1945 utáni kutatások*

1945 után lassan növekvő érdeklődés mutatkozott meg az egyetemen a gazdaság- és társadalomtörténet iránt, s ebből a kézművesség története is hasznot húzott. Miután az 50-es években Stadelmann és Fishcer kutatásai világossá tették, hogy az érdeklődés a manufaktúra-korszak és az ipari forradalom előrehaladásának átmeneti időszakára tolódott el, Ausztriában is tétovázva követték ezeket a kezdeményezéseket. Éppígy erősen aktuálisak váltak Proesler és Blaich könyvei által a birodalmi kézműves törvényhozás kérdései. Stájerországról (Popelka) és Alsó-Ausztriáról (Otruba) forráskiadványok kezdtek megjelenni. Az alsó-ausztriai (Otruba) és stíriai (Tremel, Pirchegger) tájatlazok tekintetbe vették a területi megoszlást. Egyes kézműves ágakról, mint pl. aranyművesek, tímárok, összkimutatások jelentek meg a Köztársaság területére (Otruba). Karintia ipartörténetének teljes monográfiáját kapta meg (Dinklage). Stájerország 1970-ben Grácban rendezte meg első történelmi kiállítását a tartomány kézművességéről.

Az első közlemények még alig mutatják nyomát ennek a szellemi változásnak, így F. Windisch disszertációja „A középkor kézművesszervezete” és H. Kühnel tartományok szerint tagolt gyűjteményes műve: „A kézművesség krónikája Ausztriában”. A gráci K. Hoffmann államtudományi értekezése: „A céhek fejlődése és jelentősége a középkori városi gazdaságban”, U. Kröpertől a „Céh és szövetség. Alapgondolatok és célok összehasonlítása”, az insbrucki W. Linnemann gazdaságtudományi dolgozata a „Középkori céhgazdaság és modern kartellprobléma”. G. Otruba és A. Sagoschen két könyvet szentelt az ausztriai tímárcéheknek és a tímárlegények szociális problémáinak és szokásainak. Egyedül Otruba folytatott hasonló vizsgálato-

kat az aranyművességről. H. Lentze könyvet jelentetett meg „A császár és a céhszerződés a birodalmi városokban IV. Károly haláláig” címmel. A gráci E. Biedermann államtudományi értekezése „A kézműipar strukturális változásai az iparosítási folyamatban” témakörét kutatja, egy másik I. Holzhey-től pedig „A céhek harca az uralkodóval 1527-től 1832-ig”. A Notring Évkönyvet 1964-ben „A művészet az osztrák kézműiparban” témakörének szentelték. G. Otruba tanulmánya a kézműves rendtartások és a gyári privilégiumok közötti szoros formális összefüggéseket hangsúlyozza: „A XVII. és XVIII. századi ‚gyári privilégiumoktól’ az 1838-as ‚osztrák gyári jogig’”. H. Sinz kézikönyve: „A kézműipar. Történelem, jelentőség és jövő.”, nemcsak a legújabb áttekintés az idevágó kutatásokról, hanem általános természetű, széles körű irodalommutatót is közöl.

Bécsről a „Blätter für Technikgeschichte” (Technikatörténeti Lapok)-ban több utalást találunk a modern iparnak a kézművesüzemekből történt keletkezésére. A bécsi kereskedelem történetének legátfogóbb kutatását azonban H. Zatscheknek köszönhetjük, aki mindenekelőtt ezen kívül az asztalosiparral és az aranyművesekkel is foglalkozott. K. Marholz mint mesterlegény írja le élményeit a bécsi kongresszus idején. F. Baltzarek egyik tanulmányában a következő témáról írt: „Gazdasági és jogi problémák az új bécsi céhláda körül a XVII. század végén”. M. Menzel könyvet jelentetett meg „A barokk kor bécsi könyvkötői”-ről. Egyik tanulmányában G. Veverka kapcsolatokat próbált meg felállítani az „ipari forradalom” és a középkori céhszervezet között. Alsó-Ausztriában G. Otruba jelentetett meg könyvet 1952-ben „Foglalkozási struktúra és szakmai pályafutás” címmel, amely tartalmazza a kézműves rendtartások átfogó kiadását is. Az alsó-ausztriai atlasz számára térképet tervezett: „Az alsó-ausztriai kézművesség céhszervezete 1237–1780”, amihez hasonló címmel magyarázatok is megjelentek. Felső-Ausztriában F. Posch tanulmánya jelent meg: „A felső-ausztriai kaszkovácok és vas- és acéllátásuk Stájerországból”. H. Uhl könyvét a következő címen jelentette meg: „Kézműipar és céhek Eferdingben. Anyagok a földesúri céhtípushoz”. F. Kodener innsbrucki disszertációja: „Wels város kézműipara a XVI. és XVII. században”. G. Grüll egyik tanulmányában a szabad városok 1502-es kaszkovács szabályzatáról számolt be, egy másikban pedig a XVIII. század eleji linzi céhekről. F. Fischer adta ki a következő könyvet: „A kék kaszák. A kirchdorf-micheldorf-i kaszkovácscéh társadalom- és gazdaságtörténete a XVIII. század közepéig”. W. Pfaffensteller értekezése „A kézművesség Felső-Ausztriában” inkább földrajzi-gazdaságtudományi áttekintést ad, míg J. Schwarzmüller gazdaságtudományi dolgozata: „Szak-

mai pályafutás a felső-ausztriai kézművescéhekben (inas – céhlegény-mester)” magas történelmi forrásértékű. Stájerországban keletkeztek F. Tremel átfogó munkái a vasművesség és a kaszakovácscéhek fejlődésének kérdéséhez. F. Popelka könyvként adta ki a stíriai kézművesség 1600-ig keletkezett írott emlékeit. O. Haberleitner könyvének címe: „A kézművesség Stájerországban és Karintiában a középkortól 1850-ig”. O. Pickl több stíriai kézműves iparágat tanulmányozott, többek között a papírgyártást és foglalkozott „Peter Hofkirchner. Stíriai fegyverkovács”-csal is. Az 1970-es gráci tartományi kiállítás átfogó tudományos katalógust jelentetett meg: „A stájer kézművesség. A mesterség, mint a tartomány kultúrájának és gazdaságának hordozója”. Paul W. Roth műve: „Az üveggyártás Stájerországban a kezdetektől 1913-ig” egy iparág példaszerű monográfiáját mutatja. K. Dinklage és A. Wankolbinger terjedelmes kötetben állított emléket a karintiai kézműves gazdaságnak az őskortól a jelenkorig. Salzburgról H. Klein írt tanulmányt „A posztókészítés az alsó Inn-nél és az alsó Salzachnál a XV. és a XVI. században, salzburgi források alapján”. F. Mathis könyve „Az osztrák városok népességének struktúrájához a XVII. században” a salzburgi kézművességgel is foglalkozott (Innsbruck és Hall mellett Tirolban). Az innsbrucki egyetem kezdeményezésének és az élénk honismereti kutatásnak köszönhetően értékes idevágó közlemények találhatók Tirolban. A. Günther „A tiroli ipar a XIX. század küszöbén”-ről írt, V. Vlk pedig a „Papírról, papírárukról, papírmalmokról és vízjelekről Tirolban”. M. Keul könyve az „Állami iparpolitika Tirolban (1648-tól 1740-ig)” címmel jelent meg. Vorarlbergről létezik egy gazdaságtudományi disszertáció, amelyet az innsbrucki J. Lerchenmueller írt: „A céhszervezés Vorarlbergben és eredete az 1859-es ipartörvényig”.

Igy tehát örömdetesesen megállapíthatjuk, hogy a XVII., XVIII. és XIX. századi kézműipar- és céhtörténet problémáival fokozottan foglalkoznak az egyetemeken és a honismereti kutatásban is, tágas és összehasonlító szemléletmóddal, amely a mennyiségi szempontokat is figyelembe veszi. Egyedül jogtörténeti szempontok és illusztratív példák aligha ismertetik, illetve értezik meg a nagy változásokat a kézműipartól a modern iparig.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- A) *Ausztria általában* (a kézműipari ügyekre vonatkozó német birodalmi törvényhozás figyelembevételével)
- 1793 Weckebrodt (Hrsg.), *Vollständige Sammlung aller seit dem Jahr 1729 bis gegenwärtig erschienenen Generalien für sämtliche Innungen und Zünfte*, Brünn
- 1804 Kropatschek J., *Kaiserl. königl. österr. Gesetze, welche den Kommerzialgewerben und den Gewerbsleuten insbesondere vorgeschrieben worden sind*, Wien
- 1819–1824 Bart-Bartenheim L. E., *Allgemeine österreichische Gewerbs- und Handelsgesetzkunde mit vorzüglicher Rücksicht auf das Erzherzogthum Österreich unter der Enns*, Wien
- 1881 Fournier A., *Die historische Bedeutung des Zunftwesens*, Wien
- 1882 Reschauer H., *Geschichte des Kampfes der Handwerkerzünfte ... mit der oesterr. Bureaokratie vom Ende des 17. Jahrhunderts bis 1860*, Wien
- 1907 Pffibram K., *Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860* (nur Bd. 1: 1740 bis 1798 erschienen), Leipzig
- 1910 Thiel V., *Die Handwerksordnung Ferdinand I. für die fünf Niederösterr. Lande* (1527) (in: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 8), Wien
- 1911 Stabernak O., *Die Zunftpolitik Karls VI.*, phil. Diss., Wien
- 1924 Leisching J., *Die Kunst im Handwerk Österreichs*, Wien
- 1925 Bechstadt Chr. W., *Meine Handwerksburschenzeit 1805–1810*, Köln
- 1926 Prediger Chr. E., *Aus den Handwerksgebräuchen der Buchbinder*, Wien
- 1928 Fried R., *Die Auflösung des Zunftsystems in Österreich 1527–1752*, phil. Diss., Wien
- 1930 Kallbrunner J., *Die Barchentweberei in Österreich im 15. und 16. Jahrhundert* (in: *VSWG Bd. 23*)
- 1937 Hollnsteiner P., *Das Lehrlings- und Gesellenwesen Österreichs im 15. Jahrhundert*, phil. Diss., Wien
- 1937 Schüller H. (Hrsg.), *Standesbuch der Schlosser Österreichs*, hrsg. vom Bundesverband der Schlossergenossenschaft Österreichs, Wien
- 1940 Thiel V., *Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum, Biberach*
- 1950 Windisch F., *Die Handwerksorganisation des Mittelalters*, Diss. Welth., Wien
- 1953/59 Kühnel H., *Chronik des Handwerks in Österreich*, Wien
- 1954 Proesler H., *Das gesamtdeutsche Handwerk im Spiegel der Reichsgesetzgebung von 1530 bis 1806*, Berlin
- 1955 Stadelmann R., *Die Bildungswelt des deutschen Handwerkers um 1800*, Berlin
- 1955 Fischer W., *Handwerksrecht und Handwerkswirtschaft um 1800. Studien zur Sozial- und Wirtschaftsverfassung vor der industriellen Revolution*, Berlin 1955
- 1957 Fischer W., *Quellen zur Geschichte des deutschen Handwerks. Selbstzeugnisse seit der Reformationszeit*, Göttingen
- 1956 Hoffmann K., *Entwicklung und Bedeutung der Zünfte in der mittelalterlichen Stadtwirtschaft*, staatswiss. Diss. Graz
- 1962 Kröper U., *Zunft und Genossenschaft. Ein Vergleich von Grundgedanken und Zielen*, staatswiss. Diss., Graz 1962

- 1963 Linnemann W., Mittelalterliche Zunftwirtschaft und modernes Kartellproblem – ein Vergleich, wirtschaftswiss. Diss., Innsbruck
- 1957 Otruba G., Sagoschen J. A., Sage mit Gunst. 5 Jahrhunderte Geschichte österr. Gerbergesellen in Dokumenten und Bildern, Wien, VÖLT
- 1964 ders., Gerberzünfte in Österreich. Organisation und Verbreitung, Recht und Brauchtum in sieben Jahrhunderten, Wien
- 1964 Lentze H., Der Kaiser und die Zunftverfassung in den Reichsstädten bis zum Tode Karls IV., Aalen
- 1964 Biedermann E., Strukturelle Änderungen des Handwerks im Rahmen des Industrialisierungsprozesses, staatswiss. Diss., Graz
- 1964 Kunst im Handwerk Österreichs (Notring-Jahrbuch), Wien
- 1965 Holzhey I., Die Zünfte im Kampf mit den Landesfürsten 1527–1832, staatswiss. Diss., Graz
- 1966 Kirnbauer F., Christoph Weigels „Alabasterer“ 1968, (Leobner grüne Hefte), Wien
- 1967 Otruba G., Alter, Verbreitung und Zunftorganisation des Goldschmiedehandwerks in Österreich (in: 600 Jahre Wiener Gold- und Silberschmiede), Wien
- 1969 ders., Des Goldschmiedehandwerks Recht und Gewohnheit (in: Uhren und Juwelen, 10 Folgen), Wien
- 1976 ders., Von den „Fabriksprivilegien“ des 17. und 18. Jahrhunderts zum „Österreichischen Fabrikenrecht“ 1838 (in: Scripta mercaturae Jg. 10, H. 2), München, 75–108
- 1977 Sinz H., Das Handwerk. Geschichte, Bedeutung und Zukunft, Düsseldorf–Wien, Econ

B) WIEN:

- 1889 Mayer S., Handwerk und Grossindustrie in Wien 1700–1850, Wien
- 1897 Uhlirz K., Das Gewerbe (bis 1526) (in: Geschichte der Stadt Wien II/12), Wien
- 1899 Thiel V., Gewerbe und Industrie (1527–1750) (in: Geschichte der Stadt Wien Bd. 4), Wien
- 1929 Piepes C., Zur Geschichte der Handwerker in Wien am Ausgang des Mittelalters, phil. Diss., Wien
- 1932 Westermayer T., Beiträge zur Geschichte des Gesellenvereins in Wien, phil. Diss., Wien
- 1932 Westermayer T., Beiträge zur Geschichte des Gesellenvereins in Wien, phil. Diss., Wien
- 1935 Lentze H., Die rechtliche Struktur des mittelalterlichen Zunftwesens in Wien und den österreichischen Städten (in: Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien Bd. 15), Wien, 15–41
- 1944 Heyrowsky E., Die Entwicklung des Wiener Kaufmanns- und Handwerkerstandes im Mittelalter und deren Stellung im Wiener Stadtrecht, staatswiss. Diss., Wien
- 1949 Zatschek H., Handwerk und Gewerbe in Wien. Von den Anfängen bis zur Erteilung der Gewerbefreiheit im Jahre 1859, Wien

- 1950 ders., Die Ordnung der Wiener Goldschmiedezsche aus dem Jahre 1367 (in: Anzeiger der phil. hist. Kl. der österr. Akademie der Wiss.), Wien
- 1958 ders., 550 Jahre juny sein. Die Geschichte eines Handwerks. Nach einem Ms. über das Wiener Tischlerhandwerk, Wien
- 1962 Marholz K., Ein Handwerksbursche zur Kongresszeit in Wien. Reisebericht aus der Biedermeierzeit (1811–1819), Wien
- 1970 Baltzarek F., Wirtschafts- und Rechtsprobleme um eine neue Wiener Zunftlade am Ausgang des 17. Jahrhunderts (in: Wiener Geschichtsblätter Bd. 25), Wien, 18–22
- 1972 Menzel M., Wiener Buchbinder der Barockzeit, Graz
- 1976 Veverka G., Die „Industrielle Revolution“ und das mittelalterliche Zunftwesen (in: Wiener Geschichtsblätter Bd. 31), Wien, 32–36

C) NIEDERÖSTERREICH:

- 1860 Zahn J., Niederösterr. Banntaidinge und zünftliche Satzungen (in: AFÖG Bd. 15), Wien, 1–156
- 1876 Horawitz A., Zur Geschichte des Zunftwesens in Niederösterreich (in: Blätter des Vereines für Landeskunde von NÖ Jg. 10), Wien
- 1910 Friess E., Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Eisenarbeiter in Waidhofen a. d. Ybbs, Waidhofen
- 1912 ders., Geschichte der Hammer- und Sensengewerke in Waidhofen a. d. Ybbs (in: Jb. des Vereines für Landeskunde von NÖ. NF 10), Wien
- 1928 Lacroix R., Die Entwicklung der Zünfte in den niederösterr. Städten im Mittelalter, phil. Diss., Wien
- 1952 Otruba G., Berufsstruktur und Berufslaufbahn vor der industriellen Revolution (in: Untersuchungen über Berufsprobleme der niederösterreichischen Arbeiterschaft in Gegenwart und Vergangenheit Teil 2), Wien
- 1955 Otruba G., Die Zunftorganisation des niederösterreichischen Handwerks 1237 bis 1780 (Karte im Atlas von Niederösterreich, 5. Doppellieferung, Blatt 16), Wien
- 1956 ders., Text zur Karte (in: Unsere Heimat Jg. 27, Nr. 8 bis 10), Wien

D) BURGENLAND:

- Aull O., Zunftwesen um 1600, Bgld. Atlas, Karte Nr. 85, 2 ders., Zunftwesen um 1600, Bgld. Atlas, Text S. 39
- 1937 ders., Zur Entwicklung des Zunftwesens im Burgenland und Westungern (in: Neue Heimatblätter II, S. 114 ff.), Budapest
- 1959 Vgl. Litschauer G. F., Allgem. Bibliographie des Burgenlandes, Eisenstadt

E) OBERÖSTERREICH:

- 1935 Gartner E., Kataster der Zünfte und der Kaufmannschaft von Oberösterreich mit alphabetisch geordnetem Verzeichnis der einzelnen Gewerbe, Wels 1935
- 1944 Zeitlinger K., Sensen, Sensenschmiede und ihre Technik (in: Jahrbuch des OÖ. Musealvereines Bd. 91), Linz
- 1948 Kolneder F., Das Handwerk der Stadt Wels im 16. und 17. Jahrhundert, phil. Diss., Innsbruck 1948
- 1949 Grill G., Die Freistädter Sensenschmiedordnung vom Jahre 1502 (in: OÖ. Heimatblätter Bd. 3), Linz
- 1964 Posch F., Die oberösterreichischen Sensenschmiede und ihre Eisen- und Stahlversorgung aus der Steiermark (in: Mitteilungen des OÖ. Landesarchivs Bd. 8), Linz
- 1966 Fischer F., Die blauen Sensen. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Sensenschmiedezunft zu Kirchdorf-Micheldorf bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts, Graz
- 1967 Pfaffenzeller W., Das Handwerk in Oberösterreich, Diss. Welth., Wien
- 1973 Uhl H., Handwerk und Zünfte in Eferding. Materialien zum grundherrschaftlichen Zunfttypus, FRA ABt. 3/3, Wien
- 1977 Schwarzmüller J., Die Berufslaufbahn in den Handwerkszünften Oberösterreichs (Lehrling, Geselle Meister), wirtschaftswiss. Diss., Linz

F) STEIERMARK:

- 1908 Mell A., Geschichte des steirischen Gewerbewesens (in: Amtliches Handbuch zur Jubiläumsausstellung), Graz
- 1918 Pantz A. v., Die Gewerken im Bannkreis des Steirischen Erzbergs, Wien
- 1927 Popelka F., Geschichte des Handwerks in Obersteiermark bis zum Jahre 1527 (in: VSWG Bd. 19)
- 1932 Kaser K., Eisenverarbeitung und Eisenhandel. Die staatlichen und wirtschaftlichen Grundlagen des innerösterreichischen Eisenwesens, Wien-Düsseldorf
- 1932 Kolmayr A., Das Ledererhandwerk in der Steiermark, phil. Diss., Graz
- 1939 Pirchegger H., Das steirische Eisenwesen bis 1564 (mit einem Überblick über das Kärntner Eisenwesen), Graz
- 1946 Tremel F., Die Rottenmanner Sensenschmiedezunft (in: Blätter für Heimatkunde 20), Graz
- 1947 Pirchegger H., Die Eisenwerke der Steiermark 1564 (Text und Karte) (in: Heimatblätter der Steiermark), Graz
- 1948 Tremel F., Die Eisenwerke der Steiermark 1782 (in: Heimatblätter der Steiermark, Text und Karte), Graz
- 1950 Popelka F., Schriftdenkmäler des steirischen Gewerbes Bd. 1 (bis 1600), Graz
- 1953 Tremel F., Steirische Sensen (in: Blätter für Heimatkunde 27), Graz
- 1954 ders., Grundzüge des steirischen Eisenwesens vor 1800 (in: Veröffentlichung österr. Geschichtsvereine 4), Wien
- 1962 Haberleitner O., Handwerk in Steiermark und Kärnten vom Mittelalter bis 1850, Graz

- 1962 Pickl O., Peter Hofkirchner, ein steirischer Waffenschmied zur Zeit des Frühkapitalismus (in: Zeitschrift des histor. Vereines für Steiermark Bd. 53), Graz
- 1963 ders., Geschichte der Papiererzeugung in der Steiermark, Graz
- 1963 Tremel F., Die Entwicklung des Eisenwesens im Raume Leoben (in: Blätter für Heimatkunde 37), Graz
- 1970 Das steirische Handwerk. Meisterschaft als Träger der Kultur und Wirtschaftsdes Landes. Landesausstellung veranstaltet vom Kulturreferat der Steiermärk. Landesregierung, Graz
- 1976 Roth P. W., Die Glaserzeugung in der Steiermark von den Anfängen bis 1913, Graz

G) KÄRNTEN:

- 1953 Dinklage K., Wakolbinger A., Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Urzeit bis zur Gegenwart, Klagenfurt

H) SALZBURG:

- 1966 Klein H., Die Tuchweberei am unteren Inn und der unteren Salzach im 15. und 16. Jahrhundert nach Salzburger Quellen (in: Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde Bd. 106), Salzburg 1966
- 1972 Mathis F., Zur Bevölkerungsstruktur österr. Städte im 17. Jahrhundert (Innsbruck, Hall, Salzburg), München

I) TIROL:

- 1870 Stolz M., Über das Verhältnis der Kunst zum Handwerk und zur Industrie, Innsbruck
- 1951 Günther A., Tirols Gewerbe an der Schwelle des 19. Jahrhunderts (in: Schlern-Schriften 77), Innsbruck
- 1951 Vlk V., Von Papier, Papierern, Papiermühlen und Wasserzeichen in Tirol (in: Schlern-Schriften 77), Innsbruck
- 1960 Keul M., Staatliche Gewerbepolitik in Tirol (1648–1740) (in: Tiroler Wirtschaftsstudium Bd. 8), Innsbruck

K) VORARLBERG:

- 1959 Lerchenmueller J., Das Zunftwesen in Vorarlberg von seinem Ursprung bis zur Gewerbeordnung von 1859, wirtschaftswiss. Diss., Innsbruck
- 1968 Köhlmeier W., Das Handwerk und seine Zünfte (Heimat Rankweil 417–424)

SPIRA, LEOPOLD:

OTTO BAUER RENESZÁNSZA
(Otto–Bauer–Renaissance)

WIENER TAGEBUCH 1979/1.

1978 november közepén Bécsben három napos szimpóziumot tartottak Otto Bauerről, amelyet az Osztrák Szocialista Párt ifjúsági szervezeteinek csúciszervezete, a Szocialista Ifjúsági Tanács rendezett. A megnyitón felszólalt Josef Hindels mellett Firnberg tudományos miniszter is.

Az utóbbi években a fiatal baloldaliak a két világháború közötti marxista teoretikusok egész sorához nyúltak vissza, nem utolsósorban azért, mert a munkásmozgalom jelenleg az elméletet tekintve kevésbé bizonyul produktívnak, s ez éppúgy érvényes a szociáldemokráciára, mint a Moszkvára orientált kommunista pártokra. Érthető tehát, ha a baloldali szocialisták Otto Bauerra emlékeznek; az azonban annál inkább meglepő, hogy a fent említett tanácskozáson referensként résztvett két olasz kommunista is, Lombardo Radice és Giacomo Marramo. Részt vett még Detlev Albers, a korábbi Juso-vezető, jelenleg a brémai egyetem professzora. Ők is megindokolták, miért kezdenek érdeklődni Otto Bauer iránt bizonyos idő óta külföldön.

Giacomo Marramo ezt így magyarázta: „Az elmúlt két évben Olaszországban növekvő érdeklődés alakult ki a Weimari Köztársaság és az első osztrák köztársaság tragikus példája iránt. Ez nemcsak kulturális divatjelenység és nem is a katasztrófa diszkrét (vagy perverz) charmja. Valóban, a figyelem eredete e bonyolult fejlődés iránt – amely a két legerősebb közép-európai munkásmozgalom leveréséhez vezetett –, az olasz társadalmi és politikai válság jelenlegi dinamikájával összefüggő analógiákban keresendő (eltekintve természetesen a lényeges társadalmi különbségektől). Meg vagyok győződve arról – és ezt megkíséreltem kikutatni a két világháború közötti ausztro-marxizmusról írott munkámban –, hogy a hasonlóságok különösen az osztrák szociáldemokrácia tapasztalataira állanak, mindenekelőtt, ha a demokrácia és a szocializmus közötti viszonyok kérdéskörét vesszük szemügyre. Úgy hiszem, nem követek el erőszakot a történelmi valóságon, ha kijelentem, hogy sok, az ausztro-marxizmus óta, a háborús- és forradalmi években kidolgozott fel fogás – és ez különösen Otto Bauerra érvényes – sok kérdésben nagyon erő-

sen emlékeztet az olasz kommunisták eredeti elméleti-stratégiai beállítottságára, gyakran a megfogalmazásig. Ezzel semmi esetre sem akarom egyik-másik tapasztalat apologetikus nézetét nyújtani.

Detlev Albers kifejtette: „Negyven évvel Otto Bauer halála után sokadsodnak a jelek, amelyek arra mutatnak, hogy az ausztro-marxizmusról mondott minden elhamarkodott búcsúbeszéd és végérvényesen meghíúsult nyilatkozat ellenére előbb csak elméletileg, de később a munkáinak gyakorlati-politikai „újralfedezése” során legfontosabb képviselővé válik.”

Ennek az újonnan felébredt érdeklődésnek a bizonyítására utalni lehet az újabb olasz kiadványokra: a Lelio Basso által kiadott „Problemi del Socialismo” c. folyóirat szerkesztőségi körében, ill. a „Mondoperaio” c. szocialista elméleti folyóiratban megjelent cikkekre. Jean-Pierre Chevènement, a Francia Szocialista Párt CERES-csoportjának egyik legfontosabb reprezentánsa, azáltal is utal arra a rangra, amelyet Otto Bauer munkáinak tulajdonít, hogy saját könyvében az első helyre teszi Otto Bauer lényeges kijelentéseit késői „Két világháború között?” c. munkájából. A szociáldemokrata baloldal Nyugat-Németországban először a „Herfordi tézisek a marxisták munkájához a Német Szociáldemokrata Pártban” c. kiadványban hivatkozik kifejezetten Otto Bauerre, mint a szocializmushoz vezető demokratikus út teoretikusa.” (Az utóbbi időben Spanyolországban is érdeklődést mutattak a kommunisták és szocialisták Otto Bauer iránt.)

Albers aláhúzza, hogy a nemzetközi szocialista és szociáldemokrata mozgalom baloldali, marxista szárnya foglalkozik Otto Bauerral, ami azonban nehézkes kissé, mert munkái alig kaphatóak. Van ugyan egy kiadás, amely tartalmazza a „Két világháború között?” c. művet is, azonban minden kötet kereken ezer schillingbe kerül! Az, hogy manapság úgyszólván újra fel kell fedezni Otto Bauert, azzal függ össze, hogy 1945 után az Osztrák Szocialista Párt feledésre ítélte. Az Osztrák Szocialista Párt újjáalakítása a köztársaság létrejötte után kettős szakítást jelentett: szakítást egyrészt a fasiszta, másrészt a saját ausztro-marxista múlttal. Azok, akik 1945-ben az Osztrák Szocialista Párt élén álltak, Renner, Schärf, Helmer, már 1934 februárja előtt párton belüli ellenségei voltak Otto Bauernak és az általa képviselt irányzatnak, s ők nem engedték, hogy az Osztrák Szocialista Párt 1945 utáni politikai irányvonalának alapjaként Bauert felhasználják. Julius Deutschnak akkori-ban nem ajánlottak fel politikai funkciót és Otto Leichert rávették, hogy másodsor is az USA-ba emigráljon. A hidegháborús években az Osztrák Szocialista Párt baloldalának hangja nagyon halk volt, s ehhez az is hozzájárult, hogy Erwin Schärf, az Osztrák Szocialista Párt főtitkára átváltott a

kommunistákhoz, akik között nagyon sok korábbi ausztro-marxista munkás- és intellektuális káder volt, az ő számukra a szociáldemokráciával való szakítás az Otto Bauerral való szakítást is jelentette. Amikor Kreisky néhány évvel ezelőtt az Osztrák Szocialista Párt „reideologizálásának” szükségességéről beszélt, nem hivatkozott Otto Bauerra. Ha tehát a Második Köztársaságban Karl Renner messze ismert, de Otto Bauer messzemenően ismeretlen, ezt nem lehet csupán arra visszavezetni, hogy egyikük minden különösebb nehézség nélkül élte át a fasizmust Ausztriában, míg másikuk emigrációban halt meg, hanem mindenekelőtt arra kell utalni, hogy Renner alkalmazkodó opportunizmusa uralta a mezőnyt.

Demokrácia és szocializmus

A demokrácia és a szocializmus közötti kapcsolat korunk munkásmozgalmá számára kétségtelenül az egyik központi kérdésvetetés. A szocialista perspektívák nélküli demokrácia annál problematikusabb, minél erősebben hatják át a monopolkapitalista csoportosulások a gazdaságot és az államot. A demokrácia nélküli szocializmus viszont degenerálja a rendszert, amely ugyan nem kapitalista, de nem is felel meg a szocialista társadalomról alkotott alapvető elképzeléseknek. Nem kevés a kapcsolódási pont a szocializmus nélküli demokrácia és az ilyen, demokrácia nélküli szocializmus között. A demokrácia és a szocializmus szintézise között pedig kevés érintkezési pont van. Ez magyarázza a jelenlegi érdeklődést Otto Bauer iránt.

Utalhatunk arra, hogy Otto Bauer politikai tevékenysége nem a demokratikus szocializmushoz, hanem a fasizmus győzelméhez vezetett, amit egyébként a nem-demokratikus szocialista áramlatok sem tudtak volna megakadályozni. Otto Bauernak azonban sikerült, hogy a mindennapi harcot ezrek tudatában összekösse a szocialista látomással, és hogy egy tömegpártnak marxista arculatot adjon. A Vörös Bécs biztosan tartalmazott szocialista elemeket, és a harcoló schutzbundisták a demokráciát védtek, mint a szocializmusért folytatott harc alapját. Otto Bauer pártpolitikus is, de egyidejűleg jelentős teoretikus is volt. Az utóbbi évtizedekben csak keveseket lehet találni, akik eleget tesznek ennek a kettős szerepnek, amely tulajdonképpen a vezető szocialistáról alkotott elképzeléseknek megfelel.

Otto Bauer működése természetesen kemény politikai és gazdasági viták idejére esett, de ez érvényes volt Európa más országaira is. Ennek ellenére az osztrák szociáldemokráciában érezhetően különbözött a légkör a többi

pártokban dolgozókéttől, s ez éppen az „ausztro-marxizmus” fogalomban fejeződött ki, amit nem kevésbé éppen Otto Bauer formált, aki az akkori magas szellemi és morális szinten álló osztrák munkásmozgalom legfontosabb képviselője volt. Ha Dehmel neve jutott az eszébe, ő a munkásköltőre gondolt, Leopold Gratz előtt ebben az esetben az udvari cukrász jelent meg.

Az eddig elmondottak talán elegendőek annak indoklására, hogy miért foglalkozunk Otto Bauer személyével és gondolatvilágával. De ha egy nagy szocialista eszmével foglalkozunk – évtizedekkel halála után –, fennáll bizonyos oldalak túlhangsúlyozásának és a korhoz kötött nézetek általánosításának veszélye.

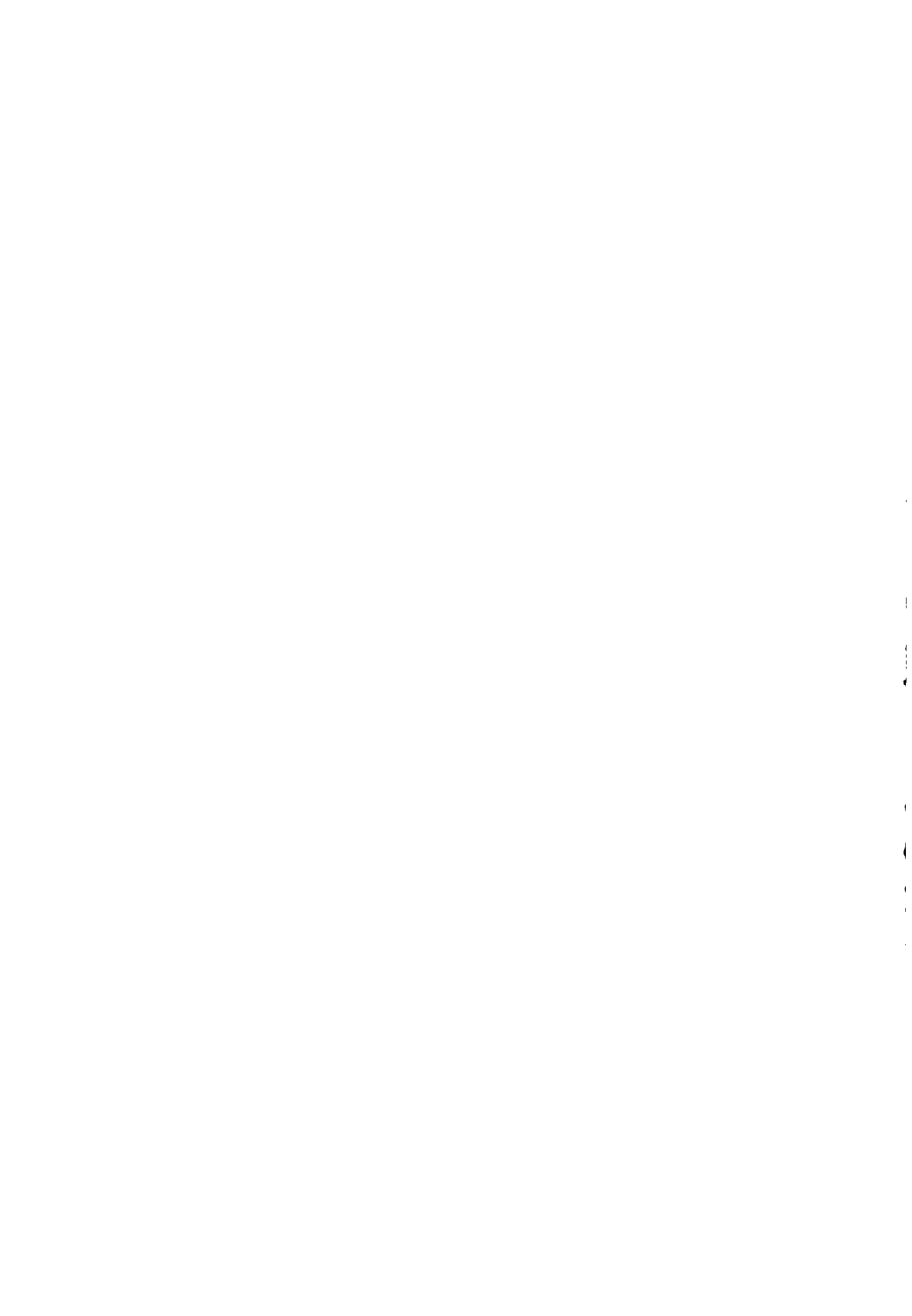
Giacomo Marramo például úgy vélekedett, hogy az ausztro-marxizmus számos ingadozása és ellentmondása ellenére kitört a „szükségyszerűség” és a „társadalmi mozgástörvény” naturalis-mechanikus fogalmából, – amelyek Kautsky történelemfelfogásának sajátjai – és „behozta a ’lehetőség’ fogalmát az elméleti-politikai vitába”. A valóságban éppen Otto Bauer volt az, aki a munkásmozgalom minden kudarcát és vereségét – és ilyen volt nem kevés – „objektív” okokra vezette vissza, s ezeket fel is használta annak bizonyítására, hogy nem lehet tovább előrenyomulni, nem szabad a harcot minden pillanatban felvenni.

Már utaltunk arra, hogy Otto Bauer jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy tízezrekben kifejlesszen egy szocialista, harcoss öntudatot, a fasizmus támadásával szemben folytatott visszavonuló taktikája azonban egyidejűleg demoralizálóan hatott. Ezeknek az egymással ellentétes tendenciáknak volt az eredménye az 1934-es élethalálharc.

Nem véletlen, hogy Hindels, Albers és Marramo is Otto Bauer 1936-ban megjelent könyvére, a „Két világháború között?”-re utalnak. Ebben a könyvében dolgozta ki az „integrális szocializmus” eszméjét, amely túllépett a munkásmozgalom szakadásán. Ehhez szükséges volt, hogy a kommunisták a demokrácia értékét, a szociáldemokraták pedig a szocializmus lehetőségét akceptálják. Otto Bauer feltevése a két Internacionálé közeledésében rejtett. A Népfront megalakulása Franciaországban és Spanyolországban egy ilyen fejlődés kezdetét mutatta.

Az „integrális szocializmus” eszméjéhez való kötődés pozitív magatartást jelentett a Szovjetunióval kapcsolatban, amely akkoriban valóban az egyetlen támasz volt a fasizmus elleni harcban, s érdekében állt minden demokratának, hogy a Szovjetuniót ebben a harcban támogassa. Ezenkívül Otto Bauer meg volt győződve arról, hogy Sztálin önkényuralma Oroszország gazdasági elmaradottságának volt a kifejeződése, aminek az iparosítással el kell tűnnie.

Otto Bauernak a proletárdiktatúrával kapcsolatos elképzelését – ami mellett ebben a könyvében kiállt –, a sztálinizmus formálta; ezt a diktatúrát a fasizmus miatt tekintette rettenetes szükségszerűségnek, ahogyan az Osztrák Szocialista Párt linzi programjában is a puccsszervező burzsoáziának adandó válasza gondolt, amely burzsoázia számára nemkívánatos választási eredményt nem respektálja. Ez messze távol állt Gramscinak a munkásosztály hegemoniájáról szóló fogalmától.

FOLYÓIRATREPERTÓRIUM 1976/II.

AESC	= Annales ESC (Paris)
AHRF	= Annales Historiques de la Revolution Française (Paris)
CEH	= Central European History (Atlanta, Georgia, Emory Univ.)
ČČH	= Československý Časopis Historický (Praha)
ČMM	= Časopis Matice Moravska (Brno)
ES	= Era Socialista (Bucureşti)
GWU	= Geschichte in Wissenschaft und Unterricht (Stuttgart)
HČ	= Historický Časopis (Bratislava)
HŠ	= Historické Študie (Bratislava)
HZ	= Historische Zeitschrift (München–Berlin)
ISzSzSzR	= Isztorija SzSzSzR (Moszkva)
JG	= Jahrbuch für Geschichte (Berlin)
JGO	= Jahrbucher für Geschichte Osteuropas (München)
JGSLE	= Jahrbuch für Geschichte der Sozialistischen Länder Europas (Berlin)
JW	= Jahrbuch für Wissenschaftsgeschichte (Berlin)
JCH	= Journal of Contemporary History (London)
MA	= Le Moyen Age (Bruxelles)
MI	= Magazin Istoric (Bucureşti)
MS	= Le Mouvement Social (Paris)
NNI	= Novaja i Novejsaja Isztorija (Moszkva)
NRS	= Nouva Revista Storica (Roma)
RA	= Revista Archivelor (Bucureşti)
RI	= Revista de Istoric (Bucureşti)
RHES	= Revue d'Histoire Economique et Sociale (Paris)
RHMC	= Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine (Paris)
RSI	= Revista Storica Italiana (Napoli)
SCo	= Storia Contemporanea (Bologna)
SH	= Sbornik Historický (Praha)
SM	= Südosteuropa – Mitteilungen (München)
SSb	= Slezsky Sbornik (Opara)
SSt	= Studii Storici (Bologna)
Sü	= Südost-Forschungen (München)
VI	= Voproszű Isztorii (Moszkva)
VMU	= Vesztnik Moszkovszkogo Universziteteta (Moszkva)
VSW	= Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte (Wiesbaden)

- VZ = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (München)
- ZAA = Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie (Frankfurt M)
- ZG = Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)
- ZO = Zeitschrift für Ostforschung (Mahrburg ad Lahn)

KONFERENCIÁK

- OEHMIG, S.: Bürgertum und frühbürgerliche Revolution.
(Polgárság és korai polgári forradalom.)
ZG, 24. 1976 : 10. 1168–1171.
Az NDK Történelmi Társulatának nemzeti konferenciája, Berlin, 1975. nov. 25.
- KÖNIGER, H.: Tagung der Kommission der Historiker der CSSR und der DDR.
(A CSSZK és az NDK történész bizottságainak tudományos ülésszaka.)
ZG, 24. 1976 : 10. 796–797.
Cikhaj (Csehszlovákia) 1975. okt. 21–22.
- RÖSSLING, U.: Symposium über Ernst Thälmanns Kampf gegen den Faschismus.
(Szimpozion Ernst Thälmann fasizmus elleni harcáról.)
ZG, 24. 1976 : 8. 928–930.
Tudományos ülésszak Berlinben, 1976. április 6-án, Ernst Thälmann születésének 90. évfordulója alkalmából.
- SCHMIED, R.-F.: 200 Jahrestag des böhmischen Bauernaufstandes von 1775.
(Az 1775. évi cseh parasztfelkelés 200. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszak.)
ZG, 24. 1976 : 7. 799.
Mesto nad Metuji, 1975. szeptember 10–11.
- BEHRENDT, A.: Tagung der Kommission der Historiker der UdSSR und der DDR.
(A Szovjetunió és az NDK Történelmi Társulatainak tudományos ülésszaka.)
ZG, 24. 1976 : 7. 795–796.
Moszkva, 1975. dec. 8–9. Tudományos ülésszak Wilhelm Pieck születésének 100. évfordulója alkalmából.

ELMÉLET, MÓDSZERTAN

- BOTZ, G.: Austro-marxist interpretation of fascism.
(A fasizmus ausztró-marxista értelmezése.)
JCH, 11. 1976 : 4. 129–156.
Hogyan vélekedtek a már szétbomlott ausztró-marxista iskola vezető képviselői a két világháború között a fasizmus megjelenéséről, okairól, és főleg a várható végkifejletéről.
- CATERINA, R.: Il problema del ritorno a Freud.
(A Freudhoz való visszatérés problémája.)
NRS, 40. köt. 1976 : 5–6. 648–659.
A pszichoanalízis alapjai, szerepe a történelemben.

DIAZ, F.: La morte della libertà?

(A szabadság halála?)

RSI, 1976 : 3. 498–508.

A felvilágosodás természetfilozófiája és a modern társadalomtudomány összevetése.

DÜLFFER, J.: Bonapartism, fascism and national socialism.

(Bonapartizmus, fasizmus és nemzeti szocializmus.)

JCH, 11. 1976 : 4. 109–128.

A bonapartizmust sokan a faszizmus modelljeként tartják számon, a cikk viszont elkülöníti a fogalmakat időben és tartalmilag, társadalmi bázis és belpolitika szempontjából is.

GALL, L.: Bismarck und der Bonapartismus.

(Bismarck és a bonapartizmus.)

HZ, 223. 1976 : 3. 618–637.

A neoabszolutizmus és a parlamentarizmus kapcsolata kérdésének elemzése.

KUCZINSKY, J.: Die Position der Wirtschaftsgeschichte im System der Wissenschaften.

Ein Versuch. Zum zwangsjährigen Jubiläum dem Institut für Wirtschaftsgeschichte gewidmet.

(A gazdaságtörténet helye a tudományok rendszerében. Egy kísérlet. A gazdaságtörténeti intézet huszadik évfordulójára.)

JW, 1976 : II. rész. 11–31.

Kísérlet tesz a gazdaságtörténet marxista meghatározására: a gazdaságtörténet szaktudomány, amelynek módszere a történeti materializmus egyrészlől, és a közgazdaságtudomány (a politikai gazdaságtan és gazdaságtörténet).

LUNDGREEN, P.: Quantifizierung in der Sozialgeschichte der Bildung.

(Kvantifikálás a képzés társadalomtörténetében.)

VSW, 4. 1976 : 63. 433–453.

DE LUCA, P.: La scienza della cultura e la storia: premesse ed ipotesi per un nuovo rapporto.

(A kultúra tudománya és a történelem – feltételezések és hipotézisek egy új kapcsolatáról.)

NRS, 40. 1976 : 5–6. 628–647.

Antropológia és történelem – metodológiai megközelítés.

MEYERS, P.: Neue Strömungen in der Geschichtsdidaktik.

(Új áramlatok a történeti didaktikában.)

GWU, 27. 1976 : 8. 490–501.

A szerző Schörcken 1970-ben kiadott munkájára reagál. Boncolja a pszichológiai fáziselmélet és a történelem kapcsolatát, ill. a személyközpontú történelemoktatás problémáit. Befejezésül leszögezi, hogy az a kultúra, amely nem képes történetének identifikációjára, nem rendelkezik fennmaradási eséllyel.

- MLÝNSKÝ, J.: Kriticky k západoněmecké historiografii o dějinách KSČ.
(Kritikai megjegyzések a nyugatnémet történetírásnak a CsKP történetére vonatkozó nézeteiről.)
ČCH, 1976 : 6. 801–820.
- NOVÁK, M.: K využitelnosti diplomatických relací jako historického pramene.
(A diplomáciai kapcsolatoknak forrásanyagként való felhasználása.)
ČCH, 24. 1976 : 5. 669–692.
A berlini amerikai nagykövetség példáján (1940–1941) a „Foreign Relations of the United States” c. kiadvány néhány problémájához fűz megjegyzést.
- SELGE, K.-V.: Das Autoritätengefüge der westlichen Christenheit im Lutherkonflikt 1517 bis 1521.
(Az autoritás-szisztéma a nyugati kereszténységben a Luther-konfliktusban 1517-től 1521-ig.)
HZ, 223. 1976 : 3. 591–617.
- ŠINDELÁŘ, B.: Třídne politické aspekty absolutní monarchie v 16–18. století.
(A 16–18. századi abszolút monarchia osztály-politikai aspektusai.)
ČCH, 1976 : 4. 564–599.
- SZMOLENSZKIJ, N. I.: K voproszu o prirode isztoricseszkih ponjatij.
(A történelmi fogalmak természetéről.)
NNI, 1976 : 4. 33–45.
A cikk a történelmi fogalom és a történelmi valóság összefüggésének néhány aspektusát vizsgálja. Ezzel kapcsolatban bírálat tárgyává teszi néhány kortárs polgári történész nézetét.
- USZTINOV, V. – KUZISCSIN, V. – PAVLOVSZKIJ, Ju. – GUSZEJNOVA, A.:
Opüt imitacionnogo modelirovanija isztoriko-szocialnogo proceszsza.
(A történelmi-társadalmi folyamat imitációs modellezésének tapasztalatai.)
VI, 1976 : 11. 91–108.
A szerzők beszámolnak egy nagyjelentőségű munkájukról, amely az ókori görög társadalom modelljének elkészítése volt. Erre a célra a legalkalmasabb a rabszolgatartó társadalom virágkorában lezajlott Peloponnészoszi háborúk kora, az i. e. V. század második fele. – Bizonyítható, hogy a gépi feldolgozás sem lehet közböbs a történész világnézete, pártállása iránt.
- VALIANI, L.: Osservazioni sul fascismo e sul nazismo.
(Észrevételek a faszizmusról és náciizmusról.)
RSI, 1976 : 3. 509–530.
A két totalitáris diktatúra elemzése, analógiák és eltéréseik, összevetésük a sztálini diktatúrával.

ZAPPONI, N.: G. L. Mosse e il problema delle origini culturali del fascismo: significato di una svolta.

(G. L. M. és a fasizmus kulturális gyökereinek problémája: egy elkanyarodás jelentősége.)

SCo, VII. t. 1976 : 3. 461–480.

Strukturális kapcsolatok ideológiai rendszerek és kulturális modellek között.

ZORN, W.: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte in historisch-biographischen Handbüchern.

(Társadalom- és gazdaságtörténet történeti-életrajzi kézikönyvekben.)

VSW, 63. 1976 : 4. 468–475.

Neue Deutsche Biographie (1–10. köt. Berlin–München, 1953–1975);

Biographisches Wörterbuch zur deutschen Geschichte (1–3. köt. 1973–1975.)

c. könyvekről részletes ismertetés.

WISTRICH, R. S.: Leon Trotsky's theory of fascism.

(Leon Trockij fasizmuselmélete.)

JCH, 11. 1976 : 4. 157–184.

Az 1930-as évek marxista irodalmában egyedülálló Trockij analízise mint az egyik legkövetkezetesebb leírása és megsejtése a fasizmus következményeinek a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából. – írja a cikk. Túlértékelté azonban az európai munkásmozgalom forradalmi erejét és helytelenül értelmezte a fasizmust a kapitalizmus haláltusájaként.

HISTORIOGRÁFIA

DONNERT, E.: Das religiöse und philosophische Weltbild Johann Georg Eisens (1717–1779).

(Johann Georg Eisen (1717–1779) vallásos és filozófiai világgépe.)

JGSLE, 20. 1976 : 2. 61–75.

A litvániai pap és társadalmi gondolkodó antifeudális nézetei, harcai.

DURANTON, H.: Le métier d'historien au XVIIIe siècle.

(A történész mesterség a XVIII. században.)

RHMC, 23. 1976 : 3. 481–500.

A hivatásos történészek nem éltek anyagi bőségben, de tisztos források álltak rendelkezésükre. Gyakran kénytelenek voltak főúri családok pártfogásába helyezni magukat, persze ez nyilvánvalóan kihatott a vélemény szabadságra is.

ERDMANN, K. D.: Nationalismus- Faschismus- Totalitarismus.

ÖWU, 27. 1976 : 8. 457–469.

A fasizmus három elméletét ismerteti: a marxista, a liberális és a „fenomenológus” felfogást. Szerinte ebben a háromszögben az azonosságok és különbségek nem konstruáltak, hanem megfelelnek a 20. sz. társadalmi formációinak.

HAUBELT, J.: František Palacký és Gelasius Dobner.

ČCH, 24. 1976 : 6. 885–916.

LEHMANN, H.: Zum Einfluss des „Wealth of Nations“ auf die Ökonomen des deutschen Bürgertums. Die ökonomischen Auffassungen des Christian Jacob Kraus.

(A „Wealth of Nations“ befolyása a német polgárság közgazdászaira. Christian Jacob Kraus gazdasági felfogása.)

JW, 1976 : II. rész. 109–135.

Kraus haladó német közgazdász (1753–1807) felfogása az objektív törvényekről, a klasszikus értékeléletről, és részvétele az antifeduális reformokban.

MANGONI, L.: Cesarismo, bonapartismo, fascismo.

(Cézarizmus, bonapartizmus, fasizmus.)

SSt 1976 : 3. 17. köt. 41–61.

A Max Weber-féle kategóriák elemzése, kritikája, továbbvitele Gramsci koncepciójáig.

PETERSEN, S.: Bürgerliche „Politische Wissenschaft“ und Zeitgeschichtsschreibung.

Zur bürgerlichen Parteilehre und – darstellung in der BDR.

(Polgári „politikai tudomány” és kortörténetírás. Polgári párttanítás és pártábrázolás az NSZK-ban.)

ZG, 24. 1976 : 7. 749–760.

A „politikai tudomány” az NSZK-ban két társadalompolitikai feladatot tölt be:

1. a „politológia” mint „demokraciatudomány” döntő szerepet játszik a széles néptömegek nevelésében az uralkodóosztályok érdekeinek megfelelően; 2. kormányzati tudomány: az állammonopolista uralom mechanizmusának koncepciója.

RHODE, G.: Drei polnische Historiker – drei Persönlichkeiten der Zeitgeschichte. Zum Tode von Marian Kukiel (15. August 1973), Oskar Halecki (17. September 1973), und Stanislaw Kot (26. Dezember 1975.).

(Három lengyel történész – a kortörténet három egyénisége. Marian Kukiel (1973. aug. 15.), Oskar Halecki (1973. szept. 17.) és Stanislaw Kot (1975. dec. 26.) halálára.)

JGO, 24. 1976 : 4. 526–546.

Három emigrációban élő lengyel történész életének és munkásságának ismertetése.

SCHMITT, J.-C.: „Religion populaire” et culture folklorique.

(„Népi vallás” és folklor-kultúra.)

AESC, 31. 1976 : 5. 941–953.

Étienne Delaruelle kanonok nemrég bekövetkezett halála alkalmából a cikk írója méltatja fő gondolatait. Delaruelle jelentősége abban áll, hogy a középkori egyház története kutatóinak figyelmét felhívta a vallásos tömegek jelentőségére, s szakított az addig művelt, zárt, elitista egyház és vallástörténettel.

STOECKER, E.: A. S. Erusalimskij. Der Entwicklungsweg eines sowjetischen Historikers (1901–1965).

(A. S. Erusalimskij. Egy szovjet történész fejlődésútja. (1901–1965).)

JG, 1976 : 14. 325–372.

Főleg az 1930–1948 közötti munkásságának értékelése: társadalompolitikai és publicisztikai tevékenysége a militarizmus és fasizmus elleni harcban.

TENENTI, A.: Architettura, urbanistica e storia.

(Építész, urbanisztika és történelem.)

NRS, 1976 : 3–4. t. LX, 401–407.

A Renaissance korával foglalkozó historiográfia legújabb eredményei.

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

WIDERA, B.: Die politischen Beziehungen zwischen Byzanz, Deutschland und der Rus' bis zur Mitte des 11. Jh.

(Politikai kapcsolatok Bizánc, Németország és Rus között a 11. század közepéig.)

JGSLE, 20. 1976 : 2. 9–24.

STARY, G.: Der russisch-mongolische Vertrag von 1689.

(Az orosz–mongol szerződés 1689-ből.)

JGO, 24. 1976 : 4. 547–560.

Leírja a szerződés keletkezését, helyét Oroszország történetében, amellyel tulajdonképpen betagolta a cárizmus a mongolokat is az országba. Közlétesíti a szerződés teljes szövegét.

MÜLLER, H.: Die Krise des Interventionsprinzips der Heiligen Allianz. Zur Aussenpolitik Österreichs und Preussens nach der Julirevolution von 1830.

(A Szent Szövetség intervenció elvének válsága. Ausztria és Poroszország külpolitikája az 1830. évi júliusi forradalom után.)

JG, 1976 : 14. 9–56.

Az európai forradalmi mozgalmak hatása a címben jelzett politika gyengülésére. Metternich erőfeszítései Poroszország és Oroszország politikájának biztosítására.

WALLER, B.: Bismarck, the Dual Alliance and Economic Central Europe, 1877–1885.

(Bismarck a kettősszövetség és gazdaság Közép-Európában, 1877–1885.)

VSW, 23. 1976 : 4. 457–467.

Az 1879-ben kötött osztrák–német szövetség jelentősége a nemzetközi kapcsolatok alakulásában.

BILLINGER, R. D.: The war scare of 1831 and Prussian – South German plans for the end of Austrian dominance in Germany.

(Az 1831-es háborús fenyegetés és a porosz–délnémet tervek Ausztria németországi befolyásának megszüntetésére.)

CEH, 9. 1976 : 3. 203–219.

- ROSENFELD, G.: Zur Aussenpolitik des deutschen Imperialismus gegenüber der Sowjetunion im Jahre 1927.
(A német imperializmus külpolitikája a Szovjetunióval szemben 1927-ben.)
JGSLE, 20. 1976 : 2. 185–196.
1927-ben tértek le a Rapallo-politikáról. Akkor még azt tervezték: Angliával és az USA-val együtt indítanak háborút a Szovjetunió ellen. A Vatikán szovjet-ellenes politikáját is be akarta Németország vonni a szövetségbe. E tervek meghiúsulása után 1932-ig a német kormányzat a békés együttműködés és jószomszédi kapcsolatok elvén maradt szovjet külpolitikájában.
- HARTL, H.: Die Idee des „einigen Balkan“. Zur Geschichte der Balkankonferenz 1930–1933 und der Balkan-Entente.
(Az „egységes Balkán” gondolata. A balkánkonferenciák története 1930–1933, és a Balkán-Antant.
SM, 16. 1976 : 3. 62–71.
- DREIFORT, J. E.: The French Popular Front and the Franco-Soviet pact, 1936–37: a dilemma in foreign policy.
(A Francia néppront és a francia–szovjet egyezmény 1936–37. Egy külpolitikai dilemma.)
JCH, 11. 1976 : 2–3. 217–236.
- FERRETTI, V.: La politica estera giapponese e i rapporti con l'Italia e la Germania (1935–1939.)
(A japán külpolitika és kapcsolatai Olaszországgal és Németországgal. 1935–1939.)
SCo, 7. köt. 1976 : 4. 783–824.
A korábbi angol, népszövetségi orientációról a német vonalra való áttérés okai.
- CANNISTRARO, P.-V.: Gli Italo-Americani di fronte all'ingresso dell'Italia nella Seconda Guerra Mondiale.
(Az olasz-amerikai és Olaszország belépése a második világháborúba.)
SCo, 7. köt. 1976 : 4. 855–864.
Az Amerikában élő olaszok reagálása a fasizmusra – szociológiai megközelítés.
- SCHRÖDER, J.: La Germania e i suoi Alleati nella Seconda Guerra Mondiale. Un contributo sulla politica degli obiettivi bellici di Hitler.
(Németország és szövetségesei a második világháborúban. Adalék Hitler háborús céljai politikájához.)
SCo, 7. köt. 1976 : 4. 751–781.
Útközés Hitler világhatalmi pozícióra való törekvése és szövetségesei katonai céljai között.

- MILLER, J. E.: Carlo Sforza e l'evoluzione della politica americana verso l'Italia. 1940–1943.
(C. S. és az amerikai politika Olaszország felé való fordulása. 1940–1943.)
SCo, 7. köt. 1976 : 4. 825–853.
Az antifasiszta olasz emigráció hatása az amerikai politika alakulására – Sforza programja, diplomáciai tevékenysége.
- QUARTARARO, R.: Inghilterra e Italia. Dal Patto di Pasqua a Monaco.
(Anglia és Olaszország. A müncheni hűsvéti szerződéstől.)
SCo, 7. köt. 1976 : 4. 607–716.
1938. ápr. 16. – 1940. máj. A függelékben új adatok az angol–olasz titkos „csatorna” tevékenységéről, A. Dingli kiadatlan emlékiratai alapján.
- KEIDERLING, G.: Der Mythos von der „sowjetischen Gefahr” und die Gründung der NATO.
(A „szovjet veszély” mítosza és a NATO létrehozása.)
ZG, 1976 : 10. 1093–1109.
- GATTEI, G.: La storiografia sulle origini della guerra fredda.
(A történetírás a hidegháború kezdeteiről.)
SSt, t. 17. 1976 : 4. 185–210.
Yalta és a post-yaltai korszak diplomáciája – a hiroshimai bomba politikai háttere.
- KRIKAVOVÁ, A.: Anglo-irácky konflikt v roce 1941 (Studie k událostem).
(Az 1941-es angol-iraki konfliktus. (Eseménytanulmány)).
SH, 1976 : 23. köt. 201–232.
A szerző a brit birodalom megmentésére tett angol erőfeszítéseket, ill. ezen belül különleges szerepet játszó Irak (iraki olajmezők), Irán és Perzsa-öböl problémáit elemzi a 2. világháború elején.
- GRAML, H.: Zwischen Jalta und Potsdam. Zur amerikanischen Deutschlandplanung im Frühjahr 1945.
(Jalta és Potsdam között. Amerikai Németország-tervezés 1945 tavaszán.)
VZ, 24. 1976 : 3. 308–323.
A Dokumentáció rovatban: közzétesz az amerikai külügyi hivatal irataiból néhányat, amelyekből kiderül, hogy a nyugati hatalmak eleinte nem óhajtották a nyugati megszállási övezeteket egyesíteni, ez csupán a későbbi fejlődés eredménye. A kézirat 1945 márciusából származik.
- NEUMANN, G.: Der Marshallplan und die Ost–West-Beziehungen. Zur Vorgeschichte des Rates für Gegenseitige Wirtschaftshilfe. (II)
(A Marshall-terv és a Nyugat-keleti kapcsolatok. A KGST előtörténete. II.)
JW, 1976 : II. rész. 53–67.
Az 1976.I. részben megkezdett cikk folytatása.

EURÓPA

- FORABOSCHI, D.:** Fattori economici nella transizione dall'antichità al feudalesimo. (Az antikvitásból a feudalizmusba való átmenet gazdasági tényezői.) SSt, t. 17. 1976 : 4. 65–100.
A római birodalom gazdasági életének túlnyomóan mezőgazdasági bázisai – a birtok- és termelési viszonyok struktúrájának válsága – az állami intézmények és társadalmi viszonyok III–VI. század közötti átalakulása.
- ALBERIGO, G.:** Ecumenismo cristiano nel XIII secolo? (Keresztény ökumenia a XIII. században?) NRS, 1976 : 1–2. 25–44.
A latin és görög kereszténység kapcsolatai, kölcsönös befolyása, ellentmondásai – Bizánc és Róma a keresztény egység gondolatánál fontosabb politikai érdekei.
- BANKS, R.:** The intellectual encounter between Christianity and Marxism: a contribution to the pre-history of a dialogue. (A kereszténység és a marxizmus szellemi párbaja. Adalékok a dialógus előtörténetéhez.) JCH, 11. 1976 : 2–3. 309–331.
Szakaszokra osztva tárgyalja a témát a cikk a Kommunista Kiáltványtól az 1960-as évekig.
- LESCSILOVSKAJA, I. I.:** Konceptii szlavjanszkoj obcsnosztyi v konce XVIII.-pervoj polovine XIX. w. (A szláv közösségi koncepció a 18. század végén – a 19. század első felében.) VI, 1976 : 12. 75–92.
A szerző összehasonlító módszerrel jellemzi a különböző szláv nemzeti és osztályfelfogásban jelentkező egyesítési koncepciókat a jelzett periódusban.
- DANKELAMM, O.:** Zur Politik der Sozialistischen Arbeiter-Internationale und der britischen Labour Party 1939/40. (A Szocialista Munkás-Internacionálé politikája és a brit Labour Party 1939/40.) ZG, 24. 1976 : 9. 992–1005.
A szociáldemokrata internacionálé megalakulásakor a fasizmus tudományos analízisét tűzte ki célul. Munkássága felemás volt, majd Brüsszel német megszállása után feloszlott, vezetői nyugatra emigráltak.
- SCHÖLFELD, R.:** Deutsche Rohstoffsicherungspolitik in Jugoslawien 1934–1944. (Német nyersanyagbiztosítási politika Jugoszláviában 1934–1933.) VZ, 24. 1976 : 3. 215–258.
„Nemzeti gazdaságunkat függetlenné tenni a külföldtől” – volt Hitler egyik alapvetése 1936-ban. E cél érdekében a hiányzó nyersanyagokban gazdag országokkal, így Délkelet-Európa országaival folytattak megfelelő gazdaságpolitikát. A német tőke beáramlása Jugoszláviába)1934-ben: 6,2 milliárd dinár), a Bor-i rézbánya megvásárlása, a Krupp művek Macedóniában, majd a háború végén kezdődő nehézségek.

BAIROCH, P.: Population urbaine et taille des villes en Europe de 1600– à 1970.
(Városi népesség és a városok adózása Európában 1600–1970-ig.)
RHES, 54. 1976 : 3. 304–335.
A tanulmányt pontos forrásmegjelölés és metodológiai útmutató kíséri.

KÖZÉP–KELET-EURÓPA

ZESSIN, H.: Deutsch-polnisch-teschechische revolutionäre Kooperation im Frühjahr 1849 in Sachsen. Ihre Initiatoren und Hauptakteure sowie erste Ergebnisse am Vorabend der Maierhebung.
(Német–lengyel–cseh forradalmi kooperáció 1849 tavaszán Szászországban. Kezdeményezői, főszereplői és első eredményei a májusi felkelés előestéjén.)
JG, 1976 : 14. 57–83.

MACZAK, A.: L'Europa Centro-Orientale nei secoli XVI–XVII.

(Közép–Kelet-Európa a XVI–XVII. században.)

SSt, t. 17. 1974 : 4. 225–236.

I. Wallerstein: The Modern World System, ... és P. Anderson, Lineages of the Absolutist State... c. munkájához.

FREJDZON, V. I.: Hnutí slovanských národu v habsburské říši do dualismu.
(A szláv nemzeti mozgalmak a Habsburg Monarchiában a dualizmusig.)
ČČH, 24. 1976 : 5. 693–705.

DÉL–KELET-EURÓPA

ALTHAMMER, W.: Südosteuropäische Entwicklungsperspektiven. Fünf hypothetische Zukunftsmodelle.

(Délkelet-európai fejlődési perspektívák. Öt hipotétikus jövőmodell.)

SM, 16. 1976 : 4. 36–41.

I. Model: A status quo továbbra is megmarad; II. model: a Szovjetunió egyedüli uralma a Balkán térségében; III. model: egy délkelet-európai föderáció; IV. model: a Balkán-országok egy egyesített Európában; V. model: Délkelet-Európa szétesik egyes országokra.

ALBÁNIA

TÖNNES, B.: Albanien – aussenpolitische und innenpolitisch. Es bleibt bei Selbstisolation und orthodoxem Zentralismus.

(Albánia – külpolitikai és belpolitikai szempontból. Az önzoláció és ortodox centralizmus.)

SM, 1976 : 16. 4. sz. 42–49.

Az 1976. novemberi kongresszus elemzése.

ANGLIA

PRYNN, D.: The Clarion Clubs, rambling and the holiday associations in Britain since the 1890s.

(A Clarion klubok, természetjárás és üdülőtársaságok Angliában az 1890-es évek után.)

JCH, 11. 1976 : 2–3. 65–77.

Az 1890-es években alakult politikai szervezetek mellett létrejöttek a munkásmozgalomnak olyan szervei is, melyek a politikai nevelést kikapcsolódás formájában hajtották végre. Céljuk a társadalmi értékrend, az emberi gondolkodás átalakítása volt, és ebben nagy szerepet tulajdonítottak a közösségi tevékenységi formáknak.

LAYTON-HENRY, Z.: Labour' lost youth.

(A Labour elvesztett ifjúsága.)

JCH, 11. 1976 : 2–3. 275–308.

Miért nem sikerült a Labour pártnak sikeres ifjúsági mozgalmat létrehozni? Mi a Labour vezetőség álláspontja a fiatalok politikai szerepével kapcsolatban az 1920-as évektől napjainkig?

AUSZTRIA

STEITZ, W.: Die Grundsteuerregulierung in der österreichischen Monarchie im 18. und 19. Jahrhundert. Das Verhältnis von Staatssteuersystem und Feudalordnung.

(A földadó-szabályozása az osztrák monarchiában a 18. és 19. században. Kapcsolat az állami adórendszer és a feudális rend között.)

ZAA, 24. 1976 : 2. 180–201.

II. József és 1848 közötti reformok Alsó-Ausztriára, Karintiára, Morvaországra, Sziléziára, és Galiciára vonatkozóan.

DANGL, V.: Národnostná problematika v rakusko-uhorskej armáde a Slováci.

(Nemzetiségi problematika az osztrák-hadseregben és a szlovákok.)

ČCH, 24. 1976 : 6. 851–884.

A cikk a hadseregben és az uralkodó rétegek politikájában megnyilvánuló nemzetiségi elnyomás bizonyos konkrét kérdéseire, ill. ennek az első világháború előtti szlovák politikára gyakorolt visszahatására keres magyarázatot.

BERNARDELLO, A.: Burocrazia, borghesia e contadini nel Veneto austriaco.

(Bürokrácia, polgárság és parasztság az osztrák Venetóban.)

SSt, t. 17. 1976 : 4. 127–152.

Az osztrák közigazgatási és katonai rendszer hatása a velencei köztársaság százados tradícióira, befolyása gazdaságpolitikájára, kultúrájára a XIX. sz. első felében.

CSEHSZLOVÁKIA

- MÍKA, A.: K národnostním poměrům v Čechách po třicetileté válce.
(A csehországi nemzetiségi viszonyok a harmincéves háború után.)
ČČH, 24. 1976 : 4. 535–563.
A 18. századdal bezárólag.
- ŠINDELÁŘ, B.: K třídímu pozadí severomoravských a slezských „honu na č arodě-
nice“ po třicetileté válce.
(Az északmorvaországi és sziléziai „boszorkány-üldözések” osztályháttere a
harmincéves háború után.)
ČMM, 95. 1976 : 3–4. 265–283.
- MÍKA, A.: Sociálně ekonomická struktura českých zemí před třicetiletou válkou (druhá
část.)
[A cseh országrészek szociális-gazdasági struktúrája a harmincéves háború előtt.
(második rész)].
SH, 1976 : 23. köt. 38–70.
- ŠIMEČEK, Z.: Tisková politika v českých zemích do roku 1848.
(Sajtópolitika a cseh országrészeken 1848-ig.)
ČMM, 94. 1975 : 3–4. 242–252.
- PRESS, V.: Böhmische Aristokrat und Kaiserlicher General. Zwei Biographien Albrecht
von Wallensteins.
(Cseh arisztokrata és császári tábornok. Albrecht von Wallensteins két életrajza.)
HZ, 1976 : 3. 626–638.
Az „új történeti irodalom” rovatban két, Nyugat-Németországban megjelent
Wallenstein biográfiát ismertet és elemez.
- ZEIL, W.: Das Russlandbild der böhmischen Aufklärung im letzten Drittel des 18. Jh.
(A cseh felvilágosodás Oroszország-képe a 18. sz. utolsó harmadában.)
JGSLE, 1976 : 20/2. 97–115.
A cseh felvilágosult abszolutisták felismerése: a szláv egység kérdése.
- GROBELNÝ, A. – PALLAS, L.: Studium národnostních poměru v průmyslových
oblastech.
(Az ipari területek nemzetiségi viszonyainak tanulmányozása.)
SSb, 74. 1976 : 4. 264–269.
A 19. sz. 40-es éveitől a 20. sz. 40-es éveinek elejéig.
- KAMENEC, I.: Historiografia a historické vedomie slovenskej spoločnosti v období
budovania socializmu.
(A történetírás és a szlovák társadalom történelmi tudata a szocializmus építé-
sének időszakában.)
HČ, 24. 1976 : 4. 481–495.

LACINA, V.: Problémy odvětvové struktury československého průmyslu v letech 1918–1930.

(A Csehszlovák ipar ágazati struktúrájának problémái 1918–1930-ban.)

ČCH, 24. 1976 : 6. 821–850.

VAUGHAN THOMAS, T.: Bohumil Smeral and the Czech question 1904–14.

(Bohumil Smeral és a cseh kérdés 1904–1914.)

JCH, 11. 1976 : 2–3. 79–98.

A Csehszlovák Kommunista Párt alapító tagjának ideológiai fejlődése a szociáldemokrata párt keretein belül, a háború alatti viselkedésének háttére, nézeteinek kialakulása.

HUBENÁK, L.: Postoj Československej sociálnodemokratickej strany k Slovenskej republike rád.

(A Csehszlovák Szociáldemokrata Párt viszonya a Szlovák Tanácsköztársasághoz.)

HŠ, 1976 : 20. köt. 203–224.

Elsősorban a pártvezetőség jobboldali, reformista és opportunistáknak a magatartását és szerepét vizsgálja.

LACINA, V.: K dynamice hospodářského vývoje v předmnichovské ČSR.

(A gazdasági fejlődés dinamikája München előtti Csehszlovák Köztársaságban.)

SH, 1976 : 23. köt. 119–168.

FRANCIAORSZÁG

ROUSSELLE, A.: Du sanctuaire au thaumaturge: la guérison en Gaule au VIe siècle.

(A szentélytől a csodatevőig: a gyógyulás Galliában a VI. sz.-ban.)

AESC, 31. 1976 : 6. 1085–1105.

A cikk jelentős része Tours-i Szent Márton gyógyító tevékenységével foglalkozik. A gyógyításban alapvetően két módszert alkalmaz: a legklasszikusabb orvosi módszert, a test kiürítését, ami gyakorlatilag a hánytatást jelenti, valamint az amulettek hordását és bizonyos formulák elmondását.

KAISER, R.: Münzprivilegien und bischöfliche Münzprägung in Frankreich, Deutschland und Burgund im 9.–12. Jahrhundert.

(Pénzprivilegium és püspöki pénzverés Franciaországban, Németországban és Burgundiában a 9–12. században.)

VSW, 1976 : 3. 289–338.

Azoknak a püspököknek sikerült átmenetileg pénzverési jogot szerezni, akik uralmukat ki tudták terjeszteni a városokra is. Így városokban többféle pénzügyi közigazgatási hivatalt is létre tudtak hozni. A 12. századtól azonban a központi hatalom erősödésével a püspökök pénzverési joga kisebb lett.

- BOUTET, D.:** La politique et l'histoire dans la chanson de Geste.
(Politika és történelem a históriás énekekben.)
AESC, 31. 1976 : 6. 1119–1129.
A szerző elsősorban a Chevalerie Ogier és a Girard de Rousillon c. műveket elemzi keletkezésük a 11–12. századra tehető. Mindegyikben a kereszties hadjáratok témája kötődik a Császár-mitoszhoz és a kereszténység egységének gondolatához.
- LECLERCO, P.:** Délits et répressions dans un village de Provence (fin XVe- début du XVI e siècle).
(Büntények és visszaszorításuk egy Provence-i faluban a XV. sz. végén és a XVI. sz. elején.)
MA, 82. 1976 : 3–4. 539–556.
- BONNICHON, P.:** Missions de la marine militaire au temps de Louis XVI (1778–1790).
(A haditengerészet feladatai XVI. Lajos idején (1778–1790).)
RHÉS, 54. 1976 : 4. 525–559.
- POISSON, J.-P.:** L'activité notariale comme indicateur socio-économique: l'exemple de la Fronde.
(A jegyzői tevékenység, mint szocio-ekonomiai mutató: A Fronde példája.)
AESC, 31. 1976 : 5. 996–1009.
A XVII. és XVIII. sz. folyamán a jegyzők tevékenysége nemcsak családi jellegű ügyletekre terjed ki, hanem nagyon fontos szerepük van a különböző hitelügyletek bonyolításával kapcsolatos szerződések készítésében. A jegyzői Gyakorlat érzékenyen mutatja a gazd. és politika szférájában bekövetkezett változásokat.
- BONNET, J.-C.:** Le réseau culinaire dans l'Encyclopédie.
(A konyhai fogalmak rendszere az Encyklopédiában.)
AESC, 31. 1976 : 5. 891–914.
Az Encyklopédia a szerző szerint pré-gastronomikus mű. Fontos felvilágosításokat nyerhetünk belőle a táplálkozási szokásokra, normákra, a táplálék elkészítésének módjaira. Az Encyklopédia a feltörekvő burzsoázia optimizmusát tükrözi, éhségről, inségről nem esik szó benne.
- WARDMAN, H. W.:** Enthusiasm: The Enlightenment, the Revolution and After.
(Elkesedés: felvilágosodás, forradalom és ami utána következik.)
ESR, 1976 : 1. 45–60.
Azt vizsgálja, hogyan változik a „elkesedés”-hez való viszony a felvilágosodástól a 19. századig. Viszonya a forradalmi mozgalmakhoz, szerepe a kor – főleg francia – íróinál, filozófusainál, és a francia forradalomban.
- DURAND, G.:** Présence, cohésion, hiérarchie sociales á Lyon en 1789.
(Társadalmi elcsőség, kohézió és hierarchia Lyon-ban 1789-ben.)
RHMC, 23. 1976 : 3. 442–459.
A szerző bebizonyítja, hogy egy adott renden belül, sőt ezen kívül is a pénz volt a döntő tényező, amely meghatározta a társadalmi rangot.

CHASSAGNE, S.: L'enquête dite de Champagne, sur la situation de l'industrie cotonnière française au début de l'Empire (1805–1806).

(Az úgynevezett Champagne vizsgálat a francia pamutiparról a császárság elején.)

RHES, 54. 1976 : 3. 336–370.

A szerző levéltári források alapján dolgozik. A Champagne-féle felmérés jelzi a francia ipari forr. során létrejött új körülményeket.

GLOOR, P.-A. – HOUDAILLE, J.: La couleur des yeux à l'époque du premier Empire. Quelques commentaires sur l'évolution de ce caractère durant 238 ans.

(A szemszíne az első császárság idején. Néhány magyarázat ennek a jellemzőnek a fejlődéséről 238 év alatt.)

AESC, 31. 1976 : 4. 667–700.

A szemszín több geográfiai választóvonal szerint oszlik meg. Ezek a vonalak nemcsak etnográfiai, hanem kulturális különbségeket mutató területeket választanak el. A kutatáshoz a Császárság alatt behívott katonák szemszínét elemezték.

BACH, I. A.: Das Programm der I. Internationale und die Pariser Kommune. Die Verbreitung des Marxismus in den 60-er Jahren des 19. Jahrhunderts.

(Az I. Internacionale programja és a Párizsi Kommun. A marxizmus elterjedése a 19. század 60-as éveiben.)

JG, 1976 : 14. 199–233.

A párizsi kommun tanulsága: a munkásosztály csak úgy győzhet, ha pártja van, és az vezeti a harcot.

CITRON, S.: Enseignement secondaire et idéologie élitiste entre 1880 et 1941.

(Középfokú oktatás és elitista ideológia a középfokú oktatásban 1880 és 1941 között.)

MS, 1976 : 3. 81–102.

Az 1902-es reform bemutatása alapján a szerző leírja, hogy a köztársasági baloldal hogyan tartotta fenn az elitista ideológiát a középfokú oktatásban. A klaszszikus kultúra képviselői a szellemi elithez tartoztak, akik megvédték a burzsoázia társadalmi és kulturális vezető szerepét.

MAYEUR, F.: L'enseignement secondaire des jeunes filles, 1867–1924.

(A lányok középfokú oktatása 1867 és 1924 között.)

MS, 1976 : 3. 103–111.

A szerző az 1880-as törvényt elemzi, amely a lányok középfokú oktatását kodifikálja. Bemutatja ennek az oktatásnak az eredetét politikai, vallási és társadalmi tartalmát és az alkalmazott pedagógiai módszereket.

BOBRIE, F.: Finances publiques et conquete coloniale: le cout budgétaire de l'expansion française entre 1850 et 1913.

(Közköltségek és gyarmati hódítás: a francia terjeszkedés költségei 1850 és 1913 között.)

AESC, 31. 1976 : 6. 1225–1244.

A gyarmati költségek nagy része katonai jellegű. A gyarmati költségek kisebbek,

mint például a hajózásra vagy a vasúthálózat kiépítésére fordított költségek. Persze számolni kell azzal is, hogy a francia adófizető azért is érezhette kisebbnek a gyarmati terheket, mert ezeknek nagyobb részét a bennszülöttek fizették.

MELUCCI, A.: Action patronale, pouvoir, organisation. Reglements d usine et controle de la main-d oeuvre au XIX siecle.

(A tulajdonosi tevékenység, hatalom, és szervezettség. Üzemi rendtartás és a munkások ellenőrzése a XIX. sz.-ban.)

MS, 97. 1976 : 4. 139–159.

A cikk szociológiai elemzést mutat be, a tulajdonosi akciókat és ideológiákat írja le a XIX. sz.-i Franciaországban. Erre az üzemi rendtartások szolgálnak eszközül, amelyek a hatalomnak és ideológiai magyarázatuknak konkrét formái.

TOUDESQ, A.-J. – CAZENAVE, E.: Radiodiffusion et politique: les élections radio-phoniques de 1937 en France.

(Rádió és politika: az 1937-es rádióválasztások Franciaországban.)

RHMC, 23. 1976 : 3. 529–555.

MÜLLER, K.-J.: French fascism and modernization.

(A francia fasiszmus és a modernizálás.)

JCH, 11. 1976 : 4. 75–107.

Az eddig fasisztának nevezett szélsőjobb mozgalmak egy gazdasági nehézségekkel küzdő ország érthető megnyilvánulásai voltak. Csak politikai és társadalmi környezetük döntő hatására értelmezhetők a fasiszmus keretén belül.

JUDT, T.: The French socialist and the Cartel des Gauches of 1924.

(A francia szocialisták és az 1924-es Cartel des Gauches.)

JCH, 11. 1976 : 2–3. 199–215.

Miért nem léptek be a radikális kormányokba a választási szövetségben 1924-ben tömörült és győzött pártok, hogyan vélekedtek 1924–36-ban? Hogyan értékelték félre saját helyzetüket a szocialisták?

NASAW, D.: From inquiétude to revolution.

(A mozgolódástól a forradalomig.)

JCH, 11. 1976 : 2–3. 149–172.

A két világháború közötti fiatal francia értelmiség útját kíséri végig a cikk a 20-as, 30-as évek fordulóján tanúsított zaklatott visszahúzódtól a forradalom iránti elkötelezettségig.

FINNORSZÁG

KIRBY, D.: The Finnish Social Democratic Party and the bolsheviks.

(A Finn Szociáldemokrata Párt és a bolsevikok.)

JCH, 11. 1976 : 2–3. 99–113.

A finn nagyhercegség területe több szempontból volt fontos az orosz forradalmá-

roknak a század elején, több konferenciát tartottak ott, és a személyes kapcsolatokat később az 1. világháború alatt újra felhasználták, a finnektől menedéket és anyagi támogatást kaptak.

GÖRÖGORSZÁG

ZÜRRER, W.: Die „Griechische Frage“ auf den Friedenskonferenz von 1919/20.
(A „görög kérdés“ az 1919/20. évi békekonferencián.)
Sü, 1976 : XXXV. 183–246.

MOMIGLIANO, A.: Ebrei e Greci.

(Zsidók és görögök.)

RSI, 1976 : 3. 425–443.

A két nép közötti kapcsolatok Nagy Sándor korára datálható kezdetei – egymásról kialakított képük irodalmukban.

HOLLANDIA

HANSEN, E.: Crisis in the Party: De Tribune faction and the origins of the Dutch Communist Party 1907–9.

(Válság a pártban: a De Tribune frakció és a Holland Kommunista Párt kezdetei 1907–9.)

JCH, 11. 1976 : 2–3. 43–64.

Sok más kommunista párttal ellentétben a holland egy meglévő marxista, szociáldemokrata párton alapult, amely a II. Internacionálé holland szociáldemokrata frakciójának ellenfele volt, ebből jött létre 1919-ben a Holland Kommunista Párt. Az ezt megelőző pártharcokat, kongresszusokat, vitákat írja le a cikk.

LENGYELORSZÁG

KORZEC, P.: Streitfragen zur Geschichte der Gesellschaft in der Republik Polen 1918–1939.

(A lengyel köztársaság 1918–1939 társadalmi történetének vitakérdései.)

ZO, 1976 : 25. 3. sz. 479–485.

Zarnowski, Janusz: A második köztársaság társadalmi 1918–1939 (Varsó, 1973. 535 p.) c. könyvének kritikája egyoldalú, marxista ellenes megközelítésből.

KARP, H. J.: Zur Kirchengeschichtsforschung in Volkspolen. Bernhard Stasiewski zum 70. Geburtstag am 14. November 1975.

(Egyháztörténeti kutatás a népi Lengyelországban. Bernhard Stasiewski 70. születésnapjára, 1975. november 14.)

ZO, 1976 : 1. 1–36.

Összefoglalja az egyház- és vallástörténettel foglalkozó egyházi és állami szerve-

zetek munkásságát, majd szól az akadémia Történettudományi Intézetében képződő marxista szintézisről is.

NÉMETORSZÁG

KITTELSON, J. M.: Humanism and the reformation in Germany.

(A humanizmus és a reformáció Németországban.)

CEH, 9.11976 : 4. 303–322.

A 16. századi Németország vallási, kulturális viszonyai, a humanizmus és a reformáció összefüggései nem-kulturális szinteken a reformátorok későbbi generációinál.

VETTER, K.: Die Stände im absolutistischen Preussen. Ein Beitrag zur Absolutismus-Diskussion.

(Rendek az abszolutista Poroszországban. Adalék az abszolutizmus-vitához.)

ZG, 1976 : 11. 1290–1306.

Állásfoglalás egy nemzetközi vitában. 1. Kérdésem, hogy a rendek érdekképviselete nagyobb szerepet játszott, mint addig. 2. A francia modellt nem szabad úgy értelmezni, mint az abszolutizmust. 3. Az uralkodó kül- és belpolitikáját a nemesek befolyása nélkül vezette.

BLACK, J.: Deutscher Konservativismus und französische Revolution.

(Német konzervativizmus és francia forradalom.)

GWU, 27. 1976 : 12. 729–750.

A cikk ismerteti a német konzervativizmus hannoveri képviselőinek a francia nemzetgyűlés 1789–91 között lezajlott üléseivel kapcsolatos nézeteit. Részletesen tárgyalja a jogalkotmány, a szükségszerűség vagy önkény ill. a nemzetgyűlés szervezeti kérdéseinek problematikáját.

ZEISE, R.: Zur Rolle der kapitalistischen Interessenverbände beim Abschluss der bürgerlichen Umwälzung in den deutschen Staaten.

(A kapitalista érdekszövetségek szerepe a polgári átalakulás befejezése után a német államokban.)

IG, 1976 : 14. 125–175.

Az 1850–60-as évek fordulóján kialakult német kereskedelmi, ipari és bankburzoá szervezeti központok a tulajdonképpeni hordozói a német országokban a kapitalista termelési viszonyoknak.

BÖRNER, K.-H.: Voraussetzungen, Inhalt und Ergebnis der Neuer Aera in Preussen.

(Az új éra feltételei, tartalma és eredményei Poroszországban.)

JG, 1976 : 14. 85–123.

1858 után az új éra politikája Poroszország osztályviszonyainak helytelen megítélésén alapult. A gazdasági fellendülés periódusában a burzsoázia megerősödött, így nem vetette alá magát a Hohenzollern-monarchiának. A junkerek olyan erős pozíciót töltöttek be, hogy nem mondtak le hatalmukról. Közben, erősödött az ipari munkásosztály is.

VACCARO, G. B.: Il giornalismo radicale tedesco prima del 1848.

(A radikális német újságírás 1848 előtt.)

SSt t. 17. 1976. 253–260.

A „Vormärz” korszakkal foglalkozó új sorozat részben ismeretlen anyagot közreadó legújabb dokumentum kötete.)

BECKER, G.: Die Beschlüsse des preussischen Junkerparlaments von 1848.

(Az 1848. évi porosz junkerparlament határozatai.)

ZG, 1976 : 24. 8. sz. 889–918.

Az 1848. augusztus 18. és 19. ülést úgy ismerik, mint az ellenforradalmi erők előretörését. Ezeket dokumentálja 4 forrás közzétételével.

OBERMANN, K.: Neue Dokumente zur Tätigkeit der demokratischen deutschen

Emigranten in der Schweiz und in Frankreich 1848.

(Újabb dokumentumok a német emigráció tevékenységéhez Svájcban és Franciaországban 1848-ban.)

ZG, 24. 1976 : 10. 1145–1165.

Német demokrata emigránsok levelezése 1848 júniusa és szeptembere között. Bevezető után mintegy 12 levelet tesz közzé.

KOCH, R.: Liberalismus, Konservativismus und das Problem der Negesklaverei. Ein Beitrag zu Geschichte des politischen Denkens in Deutschland in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

(Liberalizmus, konzervativizmus és a néger rabszolgaság problémája. Adalék a politikai gondolkodáshoz Németországban a 19. század első felében.)

HZ, 222. 1976 : 3. 529–577.

A darwinizmus változást hozott a német politikai gondolkodás bizonyos liberális köreibben.

WYSOCKI, J.: Kapitalbildungsprozesse ländlicher Regionen Bayerns im 19. Jahrhundert.

(Tőkeképződési folyamat Bajorország vidéki régióiban a 19. században.)

ZAA, 1976 : 24. 2. sz. 202–213.

A bankkölcson mint tőkeképződés forrása.

HÖRGER, H.: Mentale Umschichtungen im Dorf des 19. Jahrhunderts – zum Wandel bäuerlichen Namengutes und seiner gesellschaftlichen Hintergründe im südbayerischen Raum.

(Mentális átrétegződések falun a 19. században – a paraszti névszókincs változása és annak társadalmi háttere a délbajor térségben.)

ZAA, 24. 1976 : 2. 161–179.

A felvilágosodás hatása a falusi mentális-átrétegződésre és ennek tükröződése a keresztnév változásokban.

- EVANS, R. J.: *Feminism and female emancipation in Germany 1870–1945: sources, methods, and problems of research.*
(Feminizmus, női emancipáció Németországban 1870–1945. Források, módszerek és a kutatás problémái.)
CEH, 9. 1976 : 4. 323–351.
- HALL, A.: *The war of words: anti-socialist offensives and counterpropaganda in Wilhelmine Germany 1890–1914.*
(A szavak háborúja: szocialistaellenes támadások és ellenpropaganda a vilmosi Németországban 1890–1914.)
JCH, 11. 1976 : 2–3. 11–42.
Berlin fővárossá válása óta megnövekedett a sajtóorgánum száma és ezek most kiváló fórumot teremtettek a rend fenntartását szolgáló propaganda számára.
- EICCHOLTZ, D.: *Zu eine Fragen der Geschichte des deutschen Imperialismus. Anlässlich der Erscheinen des dritten Bandes der „Wirtschaftsgeschichte Deutschlands“.*
(A német imperializmus történetének néhány kérdése. „Németország gazdaságtörténete” III. kötete megjelenése alkalmából.)
ZG, 1976 : 1. 65–74.
1974-ben jelent meg a *Wirtschaftsgeschichte Deutschland. Ein Grundriss, III. köt. 1871–1945.* A tisztázott elméleti alapkérdések újabb elméleti problémákat vetettek fel.
- WINKLER, H. A.: *From social protectionism to national socialism: the German small-business movement in comparative perspective.*
(A társadalmi protekcionizmustól a nemzeti szocializmusig: a német kiskereskedők mozgalma összehasonlító szemszögből.)
JMH, 1976 : 1. 1–18.
- STEGMANN, D.: *Hugenberg contra Stresemann. Die Politik der Industrieverbände am Ende de Kaiserreich.*
(Hugenberg kontra Stresemann. Az ipari szövetségek politikája a császári birodalom végén.)
VZ, 1976 : 4. 329–379.
Leírja a századvég gazdasági folyamatait: a részvénytársaságok alakulását, a konszermesedést. Az ipari nagyhatalmak kormány-ellenes politikájának elemzése.
- BLACKBOURN, D. G.: *Class and politics in Wilhelmine Germany: the Center Party and the Social Democrats in Württemberg.*
(Osztályok és politika a vilmosi Németországban: a Centrum Párt és a szociáldemokraták Württembergben.)
CEH, 9. 1976 : 3. 220–249.
Német pártviszonyok 1890 és 1914 között.

- KÁŇA, O.: Věda ve službách výbojně politiky německého imperialismu v období Výmarské republiky (dokončení).
[Tudomány a német imperializmus hódító politikája szolgálatában a Weimari Köztársaság idején (befejezés).].
SSb, 74. 1976 : 2. 98–109.
- HESS, J. C.: Gab es eine Alternative? Zum Scheitern des Linkliberalismus in der Weimarer Republik.
(Volt-e másik alternatíva? A baloldali liberalizmus megghiúsulása a weimari köztársaságban.)
HZ, 1976 : 223. 3. sz. 638–654.
Az új történeti irodalom c. rovatban. A hatvan-hetvenes években az NSZK-ban e tárgyban megjelent könyvek ismertetése, és ellentmondásainak leírása.
- BERGOUNIOUX, A. – POLIVKA, P.: Clausewitz et le militarisme allemand. Pour une nouvelle lecture des stratégies de l'expansion allemande.
(Clausewitz és a német militarizmus. A német expanziós stratégia egy újabb értelmezése.)
RHMC, 23. 1976 : 3. 501–528.
Clausewitz gondolatait a szerzők „A háborúról” c. könyve alapján elemzik.
- WEGNER-KORFES, S.: Eine junge Marxistin im Kampf gegen Zarismus und Grossbourgeoisie.
(Egy fiatal marxista nő harcban a cárizmus és a nagypolgárság ellen.)
JGSLE, 1976 : 20/2. 123–141.
Rosa Luxemburg munkái a cári Oroszország és a kongresszusi Lengyelország ellen.
- CASTELLAN, G.: A propos de Rosa Luxemburg.
(Néhány megjegyzés Rosa Luxemburggal kapcsolatban.)
RHMC, 23. 1976 : 3. 573–582.
A szerző Gilbert Badia kimerítő tanulmányát elemzi Rosa Luxemburgról.
- GARLEFF, M.: Paul Schiemanns Minderheitentheorie als Beitrag zur Lösung der Nationalitätenfrage. Zum 100 Geburtstag Paul Schiemanns (1876–1944).
(Paul Schiemann kisebbség-elmélete mint adalék a nemzetiségi kérdés megoldásához. Paul Schiemann 100. születésnapjára (1876–1944).)
ZO, 25. 1976 : 4. 632–660.
A balti németiség problémájával foglalkozott.
- NAUMANN, H.: Ernst Thählmann im ersten Weltkrieg und in der Novemberrevolution. Eine biographische Skizze über seine Tätigkeit vom Sommer 1914 bis zur Wahl zum Vorsitzenden der Ortsgruppe Hamburg der USPD (Mai 1919).
(Ernst Thählmann az első világháborúban és a novemberi forradalomban. Életrajzi skicc munkásságáról 1914 nyarától a Független Szociáldemokrata Párt hamburgi csoportja elnökének való megválasztásáig. (1919 május).)
ZG, 24. 1976 : 12. 1424–1436.

NIEMANN, H.: Das Heidelberger Programm der SDP von 1925.

(A NSZDP heidelbergi programja 1925-ben.)

ZG, 1976 : 24. 7. sz. 786–794.

CZOLLEK, R.: Zur Geschichte der baltendeutschen Minderheit nach der Restauration des Kapitalismus im Baltikum (1920 bis zur Umsiedlung 1939).

(A balti német kisebbség története a kapitalizmus restaurációja után a Baltikum-ban (1920-tól az áttelepülésig: 1939-ig).)

JGSLE, 1976 : 20/2. 155–183.

A német behatolás előzményei, Németország erőszakos diplomáciája a balti államokkal.

CHILDERS, T.: The social bases of the national socialist vote.

(A nemzetiszocialistákra adott szavazatok társadalmi háttere.)

JCH, 11. 1976 : 4. 17–42.

Németország különböző tájairól, különböző társadalmi rétegekből vett minták kvantitatív elemzésével óhajtja a cikk vizsgálni 1924 és 1933 között a náci választók összetételét. Nem szűkíthető le csak a középosztályra, és nem is statikus rétegről van szó.

WINKLER, H. A.: German society, Hitler and the illusion of restoration 1930–33.

(A német társadalom, Hitler és a restauráció illúziója 1930–33.)

JCH, 11. 1976 : 4. 1–16.

Nem annyira a zsidógyűlölet, hanem a marxisták és a névtelen nagytőke gyűlölete volt az alap a német társadalomban a nemzetiszocializmus győzelméhez.

A Weimari Köztársaságból való kiábrándulás is nagy szerepet játszott.

SCHINDLER, B.: Ernst Thälmann und der Kampf gegen die imperialistische Kriegsgefahr 1932.

(Ernst Thälmann és az imperialista háborús veszély elleni harc 1932-ben.)

ZG, 1976 : 24. 11. sz. 1278–1289.

1932 tavaszán Thälmann kidolgozta az NKP számára az imperialista háború elleni harc koncepcióját, amely iránytűt jelentett egészen letartóztatásáig. Egy időre sikerült neki egységfront-politikát teremteni.

RABINBACH, A. G.: The aesthetics of production in the Third Reich.

(A termelés esztétikája a Harmadik Birodalomban.)

JCH, 11. 1976 : 4. 43–74.

Nemcsak a tömeggyűlések és az építészet terén fonódott össze a politika az esztétikával, hanem a német ipari üzemek külső és belső szépítésce terén is. Cél a munkakedv fokozása a környezet átalakítás útján, 1934 és 1939 között.

GOLDHAGEN, E.:

Weltanschauung und Endlösung. Zum Antisemitismus der nationalsozialistischen Führungsschicht.

(Világnézet és a zsidó kérdés végső megoldása. A nemzetiszocialista vezető rétegek antiszemitizmusa.)

VZ, 24. 1976 : 4. 379–405.

Végigkíséri az antiszemitizmus szélsőséges kifejlődését, Hitler Mein Kampf c. könyvének megjelenésétől egész a koncentrációs táborok létrehozásáig.

HASS, G.: Arnold Rechbergs Vorschläge von 1938 für einen Expansionskrieg grossen Masstabes.

(Arnold Rechberg javaslatai 1938-ban egy nagykiterjedésű expanzíós háborúra.)

JG, 1976 : 14. 397–443.

A fináncapitalista Arnold Rechberg életét és 6 dokumentumát tartalmazza a cikk a „Dokumentáció” rovatban. Mind a 6 dokumentum Hitlernek van címezve és a háború gazdasági előkészítését tartalmazza.

WIPPERMANN, W.: The postwar German left and fascism.

(A háború utáni német baloldal és a fasiszmus.)

JCH, 11. 1976 : 4. 185–219.

„Az országot meg lehet osztani, de a történelmi felelősséget nem.” A fasiszmus tanulmányozása mindkét Németországban antifasiszta stratégiák kidolgozásához kell vezessen. Mennyire marxista vagy épül marxista hagyományokra a német baloldal mai álláspontja?

NDK

PAPKE, E.: Stadtgeschichtsforschung in der DDR.

(Várostörténeti kutatás az NDK-ban.)

ZG, 1976 : 24. 12. sz. 1437–1439.

Az NDK Történelmi Társulata várostörténeti szakbizottságának ülése Berlinben, 1976. április 13-án.

HEINZ, H.: Das Lehrbuch der Politischen Grundschulen der SED von 1951. Die erste geschlossene marxistisch-leninistische Darstellung der Geschichte Deutschlands und der deutschen Arbeiterbewegung in der DDR.

(A NSZEP politikai alapiskoláinak tankönyve 1951-ből. Németország történetének és a német munkásmozgalom történetének első zárt marxista–leninista ábrázolása az NDK-ban.)

ZG, 24. 1976 : 12. 1365–1393.

NSZK

MIETKOWSKY-KAISER, I.: Imperialistische „Kommunismusforschung” und Ostpolitik der BDR 1949–1969.

(Imperialista „kommunizmuskutatás és az NSZK keleti politikája 1949–1969.)

ZG, 24. 1976 : 11. 1229–1243.

A cikk a „kommunizmuskutatás” fejlődését elemzi és befolyását a külpolitikára az NSZK megalakulása utáni első két évtizedben.

PETZINA, D.: Neuordnung und Rekonstruktion der westdeutschen Wirtschaft 1945–1952.

(A nyugatnémet gazdaság új rendje és rekonstrukciója, 1945–1952.)

VZ, 24. 1976 : 3. 324–327.

A jelzett korszak nagy gazdaságtörténeti munkája készül szerzői kollektíva részvételével. Tájékoztató a munka állásáról és a résztvevő szerzőkről.

ELM, L.: Zu Traditionen und Tendenzen des Konservatismus in der BDR.

(A konzervativizmus tradíciói és tendenciái az NSZK-ban.)

ZG, 1976 : 8. 861–878.

A konzervativizmus feléléése az NSZK-ban 1945 után, mind a CDU politikájában, mind pedig a történetírásban, amelynek apologetikus jellege lett.

OLASZORSZÁG

WALEY, D.: Le origini della condotta nel duecento e le compagnie di ventura.

(A Duecento zsoldos-szerződéseinek kezdetei és a zsoldos seregek.)

RSI, 1976 : 3. 531–538.

A katonatorborzói vállalkozás kialakulása, az első zsoldosok Észak-Itáliában.

ROTONDO, A.: Esuli italiani in Valtellina nel Cinquecento.

(Olasz száműzöttek Valtellinában a Cinquecento idején.)

RSI, 1976 : 4. (dec.) t. LXXXVIII. 756–791.

XVI. századi olasz reformáció – egy vidék társadalmi és vallási fizionómiáját megváltoztató lassú folyamat vizsgálata.

FUBINI, R.: Umanesimo curiale del Quattrocento: nuovi studi su Giovann'Antonio Campano.

(Humanizmus a (pápai) Kúriában: új tanulmányok G. A. Campanoról.)

RSI, 1976 : 4. (dec.) t. LXXXVIII. 745–755.

Újabb, eddig feldolgozatlan források alapján.

SALIMBENI, F.: La stregoneria nel tardo Rinascimento.

(A boszorkányüldözés a késői Renaissance idején.)

NRS, 1976 : 3–4. máj.–aug. t. LX. 269–334.

Átfogó szintézis a vonatkozó historiográfia eredményeinek felmérésével.

SPINI, G.: Noterelle libertine.

(Libertinus jegyzetek.)

RSI, 1976 : 4. t. LXXXVIII. 792–802.

Egy XVI. századi friulii molnár kozmikus világképe vallatási jegyzőkönyve alapján – az eretnek doktrínák eljutása különböző társadalmi rétegekbe.

- MANCA, C.: Un modello di sviluppo economico delle città marittime italiane dal XIV al XVI secolo.
(A tengerparti olasz városok gazdasági fejlődésének egy modellje a XIV–XVI. század között.)
NRS, 1976 : 3–4. t. LX. 249–268.
Velence, Genova és Pisa tengeri kereskedelmen alapuló gazdasági életének periodizációja és sajátosságai – a tengeri merkantil kapitalizmus helye a korakapitalista európai fejlődésben.
- ZANGHERI, R.: Movimento contadino e storia d'Italia. Riflessioni sulla storiografia del dopoguerra.
(Parasztmozgalmak és Olaszország története. Megjegyzések a háború utáni korszak történetírásához.)
SSst, 17. 1976 : 4. 5–33.
Új szempontok alapján való tanulmányozásánál a részproblémák helyett a vizsgálható kérdés: mi volt a parasztmozgalmak szerepe és helye az osztályviszonyok alakulásában.
- VASOLI, C.: Niccolò Machiavelli, uno e due.
(N. Machiavelli, egy és kettő.)
NRS, 1976/3–4. t. LX, 384–400.
D. Maffei új források alapján felállított hipotézisének cáfolata Machiavelli korai, bankban eltöltött éveiről, kultúrájának inneni gyökereiről – a másik, hasonló nevű kortárs személyének rekonstruálása.
- VIGO, G.: Manovre monetarie e crisi economica nello stato di Milano (1619–1622).
(Pénzügyi műveletek és gazdasági krízis a milanoi államban. 1619–1622.)
SSst, t. 17. 1976 : 4. 101–126.
Az 1613–1619 közötti gazdasági bomlás után az 1619–22-es európai válság kihatásai Lombardiára – a ciklikus depresszió strukturális krízissé válása – Milano pénzpolitikája és ellensúlyozó intézkedései.
- VENTURI, F.: Quattro anni di carestia in Toscana (1764–1767).
(Négy éves éhség Toscanában. 1764–1767.)
RSI, 1976 : 4. (dec.) t. LXXXVIII. 649–707.
A liberista irányzat érvényrejutása Toscana közzelátási törvénykezésében.
- PONI, C.: All'origine del sistema di fabbrica: tecnologia e organizzazione produttiva dei mulini da seta nell'Italia settentrionale. (sec. XVII–XVIII.)
(A gyártási rendszerek kezdetéhez: technológia és a termelékenység megszerzése Észak-Itália selyemszövő üzemekben. (XVII–XVIII. sz.))
RSI, 1976 : 3. 444–497.
A kapitalista átalakulás jelentősége, dimenziói, struktúrája a városokban és a vidéken – a selyemszövéss szerepe a gazdaságban.

- MASELLA, L.: Rapporti di produzione e contratti agrari negli scrittori napoletani fra Sette e Ottocento.
(Termelési viszonyok, agrárszerződések XVIII–XIX. századi nápolyi írók [munkásságában].)
NRS, 40. 1976 : 5–6. 535–550.
Dél-Itália elmaradott gazdasági-társadalmi struktúrája megreformálására irányuló igény a nápolyi publicisztikában – újítási tervek a fennálló rend megtartása mellett.
- CIVILE, G.: Borghesi, mercato e campagne del mezzogiorno.
(Polgárok, piac és vidék Délen.)
SSt, t. 17. 1976 : 4. 237–252.
A polgári forradalom hatása Dél-Itáliában.
- HUNECKE, V.: Comune e classe operaia a Milano 1859–1898.
(A város és a munkásosztály Milanóban.)
SSt, 1976 : 3. 17. köt. 63–96.
A városi közigazgatás próbálkozásai az egészségügyi, oktatásügyi, árproblémák leküzdésére, a demokratikus-radikális ellenzék reformtörekvései.
- ANSELMINI, S.: Le relazioni economiche tra Ragusa e lo Stato Pontificio: uno schema di lungo periodo.
(Gazdasági kapcsolatok Ragusa és a pápai állam között – hosszú távú áttekintés.)
NRS, 40. 1976 : 5–6. 521–534.
XII–XIX. sz.
- CAMAIANI, P. G.: Castighi di Dio e trionfo della Chiesa: mentalità e polemiche dei cattolici temporalisti nell'età di Pio IX.
(Isten büntetése és az egyház diadala: a pápa világi hatalmát visszaállítani kívánó katolikusok mentalitása és vitái IX. Pius korában.)
RSI, 1976 : 4. (dec.) t. LXXXVIII. 708–744.
A XIX. sz. vallási pszichológiája – a millenarizmus katolikus és protestáns bázisai.
- CANTARELLA, E.: Capitale estero e capitale nazionale: alle origini della Bastogi.
(Külföldi tőke és hazai tőke: a Bastogi (féle terv) kezdetei.)
SSt, 1976 : 3. 17. köt. 97–138.
Tervek a vasúthálózat kiépítésére Dél-Itáliában, magán- és állami kezdeményezések, Pietro Bastogi vasút-politikája.
- SETTEMBRINI, D.: Mussolini and the legacy of revolutionary socialism.
(Mussolini és a forradalmi szocialista örökség.)
JCH, 11. 1976 : 4. 239–268.
„A fasizmusnak mély gyökerei vannak a forradalmi szocializmus talajában – ez az első analógia a leninizmussal. A második ... a totalitáriánizmus felé való fejlődése, amelyben a leninizmus a logikus és tökéletes modell, míg az olasz fasizmus az egyik legenyhébb és legtökéletlenebb változat.”

- MELOGRANI, P.: The cult of the Duce in Mussolini's Italy.
(A duce kultusza Mussolini Olaszországában.)
JCH, 11. 1976 : 4. 221–237.
A széles körű mítoszteremtés és kultusz ellenére a valóság, a tényleges hatalom kérdésében nem volt egyértelmű Mussolini szerepe. A mítosz egy része is még szocialista vezetői korszakából származik, és nem azonosítható a Mussolini-imádat a faszizmussal.
- PADULO, Gerardo: Sui rapporti tra gli industriali ed il governo Nitti.
(A nagyiparosok és a Nitti kormány kapcsolatai.)
NRS, 40. 1976 : 5–6. 591–618.
1919. jún. 23. – 1920. jún. 9. – Iratpublikációval.
- BATES, T. R.: Antonio Gramsci and the bolshevization of the PCI.
(Antonio Gramsci és az Olasz Kommunista Párt bolsevizálása.)
JCH, 11. 1976 : 2–3. 115–131.
Az 1920-as évek első felében, mikor Sztálin hatalomra emelkedett, került Gramsci is az olasz párt élére. Ekkor bolsevizálódott az Olasz KP, azaz egységes alapokra került, politikájában és személyi összetételében a sztálini többség akaratára alá lett rendelve.
- GENTILE, E.: La politica di Marinetti.
(Marinetti politikája.)
SCo, 1976 : 3. t. VII. 415–438.
Az első világháború vége és a faszizmus uralomrajutása közötti korszak politikai-társadalmi jelenségei – Marinetti futurista politikájának fő vonásai – D'Annunzio „fiuminizmusa”.
- CASTRONOVO, V.: La politica economica del fascismo e il Mezzogiorno.
(A faszizmus gazdaságpolitikája és a Dél.)
SSt, 1976 : 3. 17. köt. 25–39.
Az iparosodó Észak-Itália és a déli agrárvidék közti ellentét élesedése a faszizmus uralomrajutása idején, a centralista gazdaságpolitika kihatásai az agrárnépességre nehezedő terhek enyhítése vonalán.
- CONTI, F. G.: Il problema politico dei prigionieri di guerra italiani ne rapporti con gli alleati (1943–1945).
(Az olasz hadifoglyok problémája a szövetségesek viszonylatában. 1943–1945.)
SCo, 7. köt. 1976 : 4. 865–920.
Az angol-amerikai fogságba került olasz katonák helyzete Badoglio fegyverletétele után.
- PALLANTE, P.: Il Partito comunista italiano e la questione di Trieste nella Resistenza.
(Az olasz kommunista párt és a triezsti kérdés az ellenállási mozgalomban.)
SCo, 1976 : 3. t. VII. 481–506.
Ellentétek az olasz és jugoszláv kommunisták között – Venezia Giulia problémája – nacionalista követelések Triesztért.

- TOBAGI, W.: Il sindacato italiano fra storia e politica: dopoguerra e ricostruzione (1945–1950).
(Az olasz szakszervezet a történelem és politika között: a háború utáni korszak és az újjáépítés (1945–1950).)
NRS, 1976 : 3–4. t. LX, 408–462.
Az olaszországi szaksz. mozgalom történeti alapjai, szervezete, új problémái, megváltozott ideológiai koncepciói.

ROMÁNIA

- PREDĂ, C.: Factorul autohton și romanizarea în formarea poporului român.
(Az autohton és a romanizálási hatás a román nép kialakulásában.)
ES, 1976 : 17. 35–42.
Három problémára tér ki a tanulmány: a dák folytonosság, a római kolonizáció hatására, és a kontinuitás kérdésére.
- NEAGOE, M.: 1241: marea invazie tătară. Voievodatele române își afirmă independența.
(Az 1241-es tatárjárás. A román fejedelemségek kinyilvánítják függetlenségüket.)
MI, 10. 1976 : 12. 36–42.
Ismét magyar forrásra hivatkozik a román történész, mégpedig a johanita lovagrendnek adományozott 1247-es kiváltságlevelére, amikor dokumentumokkal igyekszik alátámasztani azt az állítást, hogy Olténia és Munténia ebben az időben önálló, központosított állam volt.
- STEFANESCU, S.: Vlad Tepeș — un conducător de stat celebru.
(Vlad Tepeș — egy neves államfő.)
RI, 1976 : 11. 1647–1657.
- GUBOGLU, M.: Vlad Tepeș și Mehmed al II-lea în lumina cronicilor turco-bizantine.
(Vlad Tepeș és II. Mohamed a török-bizánci krónikák tükrében.)
RA, 1976 : 4. 381–390.
- ZANE, G.: Structure économique des principautés roumaines (1775–1831).
(A román fejedelemségek gazdasági rendszere (1775–1831).)
AHRF, 48. 1976 : 3. 323–355.
A szerző elemzi a román fejedelemségek gazdaságának külső meghatározó tényezőit, elsősorban a török birod. gazd. hatását. Majd a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés, pénzforgalom, a felhalmozott tőke és a gazdasági eszmék elemzése következik.
- GEORGESCO, V.-A.: Structures sociales et institutionnelles des principautés roumaines (fin XVIIIe début XIX. siècle).
(A román hercegségek társadalmi és intézményes struktúrája a XVIII. sz. végén, XIX. sz. elején.)
AHRF, 48. 1976 : 3. 356–386.

Az intézményes rendszer az adott időszakban nem mutatta a Forradalom nyomát. A Forradalom hatása a mentalitásban, a politikai eszmékben, a kulturális kapcsolatokban mutatkozott meg. Az intézményes struktúra csak 1830 után kezd igen gyorsan fejlődni.

DUTU, A.: Lumina tiparului românesc.
(A román nyomtatás fénykora.)
MI, 10. 1976 : 8. 28–31.

ZUB, A.: Din activitatea politica a lui M. Kogălniceanu la 1848.
(Mihai Kogălniceanu politikai tevékenysége 1848-ban.)
RI, 1976 : 7. 999–1012.
Jelentős adatokat kapunk a moldvai forradalom eseményeiből, amelyben a korábbi ismereteinkkel ellentétben a szerző bizonyítékai szerint a kezdetektől résztvett Kogălniceanu.

STOICESCU, N.: Istorical Ion I. Nistor. 1876–1962.
(Ion I. Nistor történész.)
RI, 1976 : 12. 1967–1979.
Románia középkorása volt I. Nistor.

PALTANEA, P.: Constache Negri. Alte contributii biografice. 100 de ani de la moarte.
(Costache Negri. Életrajzi adatok. 100 év telt el halála óta.)
RI, 1976 : 9. 1325–1345.
C. Negri Románia XIX. századi bel- és külpolitikai eseményeinek cselekvő részese volt.

GUEZE, R.: La partecipazione della Romania al primo conflitto mondiale. (Parte prima.)
(Románia részvétele az első világháborúban. 1. r.)
SCo, 1976 : 3. t. VII. 439–460.
Az 1916-os román belépés katonai vonatkozásai.

CĂZĂNISTEANU, C.: Insusectia, forma specifică de luptă s poporului roman pentru realizarea eliberării sociale și naționale în epocile moderna și contemporană.
(A felkelés, mint a román nép társadalmi és nemzeti szabadságát megvalósító harc speciális formája a modern és a legújabbkorban.)
RA, 1976 : 3. 245–256.
Az 1921-es Tudor Vladimirescu-féle felkeléstől az 1944-es fegyveres antifasiszta felkelés közötti legfontosabb történelmi fordulókat elemzi a tanulmány.

Bibliografia operei profesorului Aurelian Săcerdoteanu (1922–1974).
(Săcerdoteanu professzor műveinek bibliográfiája.)
RA, 1976 : 4. 450–458.

- NEDELUCU, F.: Contradicții si reorientări în evoluția Partidului Național-Liberal. 1930–1931.
 (Ellentmondások és újraközeledések a Nemzeti Liberális Párt történetében. 1930–31. között.)
 RI, 1976 : 12. 1859–1873.
 Lényegében Románia egész belpolitikai életéről, és pártviszonyairól tájékoztat a szerző.

SPANYOLORSZÁG

- KERN, R. W.: Anarchist principles and Spanish reality: Emma Goldman as a participant in the Civil War 1936–39.
 (Anarchista elvek és spanyol valóság: Emma Goldman mint a polgárháború résztvevője 1936–39.)
 JCH, 11. 1976 : 2–3. 237–259.
 Az idősebb amerikai emigráns anarchista bekapcsolódik a spanyol polgárháborúba, de a tömegmozgalmak korszakában elszigetelt volt, egyedül maradt és visszatért Kanadába, mire a polgárháború befejeződött.

SVÁJC

- MATMÜLLER, M.: Das Einsetzen der Bevölkerungswelle in der Schweiz. Versuch eines Überblicks über den Stand der Forschung.
 (A népesedési hullám beállta Svájcban. Kísérleti áttekintés a kutatás állásáról.)
 VSW, 63. 1976 : 3. 390–405.
 Tájékoztató a svájci történeti demográfia jelenlegi állásáról.

- CASPARD, P.: La a fabrique au village.

(A falusi gyár.)

MS, 97. 1976 : 4. 15–38.

1750 és 1850 között az indiai szövetek készítése nagy számú proletariátus születését vonta maga után Neuchatel és Svájc területén ezek a munkások elsősorban a paternalista ideológiák iránt fogékonyak. Ez annak következménye, hogy bizonyos falusi struktúrákat őriztek meg, másrészt pedig ez adódik a gyártulajdonosok politikájából.

SZOVJETUNIÓ

- GRABMÜLLER, H. J.: Die russischen Chroniken des 11.–18. Jahrhunderts im Spiegel der Sowjetforschung (1917–1975). I. Allgemeine Probleme – Hilfsmittel-Methoden.

(A 11–18. századi orosz krónikák a szovjet kutatás tükrében (1918–1975). I.

Általános problémák – segédeszközök – módszerek.

JGO, 24. 1976 : 3. 394–416.

A kutatási tájékoztató rovatban. Tájékoztató a forráskiadványokról, bibliográfiákról. Így tárgyalja a terminológiákat, a segédeszközöket, átfogó ábrázolásokat, kiadásokat, metodológiai problémákat. Mindezek a tájékoztatók eléggé egyoldalú, meglehetősen szovjetellenes kommentárok.

SZAHAROV, A. M.: Izucsenije szocial'no – ékonomiecseszkoj osznovü ob'edinenija ruszszkih zemel' v szovetszkaj isztoricseszkaj literature.
(Az oroszországi földek egyesítésének gazdasági és társadalmi alapjai a szovjet történettudományi tanulmányokban.)

ISzSzSzR, 1976 : 6. 72–92.

A tanulmány igen gazdag bibliográfiai mutatókkal ismerteti, hogy hol tart a feudális központosítás marxista feldolgozása és jelzi e munkálatok aktualitását napjainkban is.

KÄMPFER, F.: Über die theologische und architektonische Konzeption der Vasilij-Blažennyj-Kathedrale in Moskau.
(A moszkvai Vaszilij Blazsennij székesegyház teológiai és építészeti koncepciója.)

JGO, 24. 1976 : 4. 481–498.

A legújabb kutatások a moszkvai Blazsennij székesegyház stílusát „orosz-nemzeti”-nek ítéli, amelyen – ha áttételesen is – érződik az európai reneszánsz is. Rettenetes Iván teológiai-szimbolikus spekulációval tervezette meg a székesegyházat.

TIBERG, E.: Kritische Bemerkungen zu einigen Quellen über den Anfang des Livländischen Krieges 1558.

(Kritikai megjegyzések a Litvánia elleni háború kezdetéhez, 1558.)

ZO, 25. 1976 : 3. 362–475.

Néhány szovjet és nyugati kiadvánnyal vitázik a szerző, új forrásokat ismertetve a háború kitörése történetéhez.

TIBERG, E.: Die Politik Moskaus gegenüber Alt-Livland 1550–1558.

(Moszkva politikája a régi Litvánia ellen, 1550–1558.)

ZO, 25. 1976 : 4. 577–617.

Az 1558–1583-as háború előzményei.

PETERSON, C.: Der Morskoj Ustav Peters des Grossen. Ein Beitrag zu seiner Entstehungsgeschichte.

(Nagy Péter tengeri törvénye. Adalék létrejöttének történetéhez.)

JGO, 24. 1976 : 3. 345–356.

GRAU, C.: Der petrinische Kulturpolitiker Jakob Bruce (1670–1735). Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-russischen Wissenschaftsbeziehungen.

(Jakob Bruce Nagy Péter korszakának kulturpolitikusa. (1670–1735). Adalék a német–orosz tudományos kapcsolatok történetéhez.)

JGSLE, 1976 : 20/2. 25–41.

A neves katonatiszt, természettudós és kartográfus munkássága.

KRASZNOBAEV, B. I.: Osznovnue csertü novoj ruszszkoj kul'turü.

(Az új orosz kultúra alapvető vonásai.)

VI, 1976 : 9. 93–111.

A 17–18. század fordulóján az orosz nemzetévtélás folyamatába illeszkedett a nagy átalakulásokkal szinkronban fejlődő új típusú kultúra. A vallásos középkori zártság után ekkor kezd rohamosan fejlődni Oroszországban az újkor: a polgárosodás, a városi élet, a vállalkozó szellem, az egyéniség, a világi kultúra.

KRASZNOBAEV, B. I.: Ruszszkaja kul'tura 18. v. Predmet i zadaci izucsenija.

(A 18. századi orosz kultúra. A kutatás tárgya és feladatai.)

ISzSzSzR, 1976 : 6. 29–45.

A szerző tisztázza, hogy mi tartozik az orosz kultúra fogalomkörébe a 17. század végétől a 19. század elejéig terjedő időszakban, amikor a középkori vallásoságot már áttörte a szabadkőműveliség, a természet világot kísérleti, tapasztalati úton akarja megismerni a tudomány. A társadalmi problémákra a providencializmus helyett a tiszta ész és a pragmatizmus ad választ.

DONNERT, E.: Soziale Bewegungen und gesellschaftspolitisches Denken in Russland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.

(Társadalmi mozgalmak és társadalompolitikai gondolkodás Oroszországban a 18. század második felében.)

ZG, 24. 1976 : 8. 879–888.

A parasztlázadások és a felvilágosult gondolkodók a társadalmi osztályok mobilitását mutatta a kialakuló kapitalizmus időszakában.

LINCOLN, B. W.: A Re-examination of Some Historical Stereotypes: An analysis of the Career Patterns and Backgrounds of the Decembrists.

(Néhány történelmi sztereotípiára újra-vizsgálása: a dekabristák származásának és életpályájának analízise.)

JGO, 24. 1976 : 3. 357–368.

MALLOY, J. A. Jr.: A Police Assessment of Local Self-Government in Russia: The Third Section Reports on the Early Zemstvo.

(Egy politikai összegezés a helyi önkormányzatról Oroszországban: A Harmadik Szekció jelentése a korai zemstvoról.)

JGO, 24. 1976 : 4. 492–511.

A politikai rendőrség megfigyelőket küldött a zemstvo-gyűlésekre, és az ott lefolyt tárgyalásokról jelentéseket adott. Az 1860-as évek elejéről van szó, a legelső ülésekről, mert a zemstvokat 1865-ben hívták életre.

SZIROTKIN, V. G.: Ruszszkaja preszsa pervoj csetverti XIX. v. in nosztrannüj jazükah kak isztoriceszskij isztocsnik.

(A 19. század eleji idegennyelvű orosz sajtó, mint történelmi forrásmű.)

ISzSzSzR, 1976 : 4. 77–97.

A szerző 16, főleg francia és német nyelvű újságot elemez, amelyek I. Sándor cár uralkodása alatt érdekes szerepet játszottak az orosz társadalmi életben.

Ezen túlmenően, a külföldi olvasó számára szinte az egyetlen hiteles információt ezek a lapok nyújtottak Oroszországról, minthogy az orosz nyelvű sajtót nem terjesztették Nyugat-Európában.

GALAI, S.: The Role of the Union of Unions in the Revolution of 1905.

(A szövetségek szövetségének szerepe az 1905. évi forradalomban.)

JGO, 24. 1976 : 4. 512–525.

A különböző értelmiségi szövetségek szerepe és vezető ideológiai támasza az 1905. évi oroszországi forradalomban.

HAGEN, M.: Der russische „Bonapartismus“ nach 1906. Genese und Problematik eines Leitbegriffs in der sowjetischen Geschichtswissenschaft.

(Az orosz „bonapartizmus“ 1906 után. Egy vezérfogalom genezise és problematikája a szovjet történettudományban.)

JGO, 24. 1976 : 3. 369–393.

Az 1906–1917 közötti korszakra vonatkozó szovjet történetírás egyoldalú, antimarxista kritikája.

HOHUNOVA, O. I.: Iz isztorii bor'bü partii szo szmenovehovsztvom.

(A párt harca az irányváltókkal.)

VMU, 1976 : 4. 3–21.

A NEP-korszakban kialakult irányzat, a „szmenovehovsztvo“ azaz „irányváltás“ történetét, a párt politikájával való szembeállást, ennek polgári értelmezését, majd képviselőinek és az egész szemlélet likvidálásának történetét kapjuk a tanulmányban.

LEWIN, M.: Le basi sociali dello stalinismo.

(A sztalinizmus társadalmi alapjai.)

SSt, t. 17. 1976 : 4. 35–64.

A kezdeti korszak fluktuációi és feszültségei – a harmincas évek stabilizációjának több lehetséges útja – a társadalmi izoláció és a tömegbázisok hiánya miatt választott „sviluppo con oppressione“ – az állam és a kistermelők közötti harc állandósítása.

TÖRÖKORSZÁG

KALESHI, H.: Dr. Ibrahim Temo – der Gründer des jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt.

(Dr. Ibrahim Temo – az ifjútörök bizottság, egység és haladás alapítója.)

Sü, 1976. XXXV. 110–149.

Adalék az ifjútörök mozgalomban résztvevő albánok szerepének megvilágításához.

AMERIKA

BAÐURA, B.: Z historie francouzské imigrace na Kubě začátkem 19. století.

(A 19. század eleji francia bevándorlás Kuba földjére.)

SH, 1976 : 23. 169–199.

CORKILL, D. R.: The Chilean Socialist Party and the popular front 1933–41.

(A Chilei Szocialista Párt és a népfront 1933–1941.)

JCH, 11. 1976 : 2–3. 261–273.

A párt, főleg vezetőinek köszönhetően nem ért el sikereket a koalíció tagjaként, nem sikerült javítani az ország helyzetén, sem megváltoztatni a kormány álláspontját, a tengelyhatalmakhoz való kötődését.

USA

KENNETT, L.: Le bilan d'un rencontre: l'armée française en Amérique.

(Egy találkozás mérlege: a francia hadsereg Amerikában.)

AHRF, 48. 1976 : 4. 529–542.

Rochambeau vezetésével kb. 8000 főnyi hadsereget bocsátott XVI. Lajos az amerikaiak rendelkezésére. A dezertálások száma igen kevés, és ami volt, az is közvetlen a Franciaországba való hazaindulás előtt következett be. Semmi sem bizonyítja azt a tézist, hogy az Amerikából hazatért katonák politikailag aktívabbak lettek volna, mint a többiek.

KARSKY, B.: Protestation et révolte agraire dans la révolution américaine.

(Tiltakozás és agrár felkelés az amerikai forradalomban.)

AHRF, 48. 1976 : 4. 513–528.

A függetlenségi háború után kirobbant mozgalmak célja a régi, idillikus múlt újjáteremtése, vagy méginkább egy, még meg nem valósult demokratikus társadalom megteremtése a XVIII. sz. végén.

GODECHOT, J.: Robespierre et l'Amérique.

(Robespierre és Amerika.)

AHRF, 48. 1976 : 4. 637–65.

Robespierre, több kortársával ellentétben, igen rosszul ismerte Amerikát.

A cikk három állásfoglalását tanulmányozza. 1. A villámhárító-üggyel kapcsolatban, 2. felszólalását a törvényhozó és alkotmányozó Gyűlésben. 3. A konventben az Amerikával kapcsolatos külpolitikáról elmondott beszédét.

MASPERO-CLERC, H.: Une „gazette anglo-française” pendant la guerre d'Amérique: Le Courier de l'Europe (1776–1788).

(Egy angol–francia újság az Amerikai Függetlenségi Háború alatt: a Courier de l'Europe (1776–1788).)

AHRF, 48. 1976 : 4. 576–594.

Az újságot hét éves fennállása alatt kettős szerepet töltött be. Egyrészt aktuális

információt adott egy távoli, eléggé ismeretlen földrészről, másrészt politikai funkciót töltött be, kedvező légkört teremtett az amerikai felkelők javára és gyengítette Anglia presztizsét.

OBERMANN, K.: Zum Anteil deutsche Einwanderer an der amerikanischen Revolution von 1776.

(Német bevándorlók szerepe az amerikai forradalomban 1776-tól.)

ZG, 24. 1976 : 7. 761–775.

1682–1684 között 50 hajóval érkeztek kivándorlók Angliából, Hollandiából és német területekről. Ez a szám fokozódott: így pl. 1709–1710 között több mint 13.000 ember érkezett német területekről, főleg Pennsylvaniába, ahol meg is alapítottak egy német államot. E bevándorlók légiót szerveztek és kezdetől fogva részt vettek az amerikai szabadságharcban.

GALOTTA, V.: Lotte sindacali e istituti di 'industrial relations' nell'immediato dopoguerra in America.

(Szakszervezeti harcok és az „ipari kapcsolatok” intézetei Amerikában, közvetlenül a háború után.)

NRS, 40. 1976 : 5–6. 616–627.

A munka és az igazgatás érdekeinek integrációjára irányuló törekvések, az amerikai szakszervezetek problematikája.

KINA

ZOLI, S.: Il mito settecentesco della Cina in Europa e la moderna storiografia.

(Kína 18. századi mítosza Európában és a modern historiográfia.)

NRS, 1976 : 3–4. máj.–aug. t. LX. 335–366.

Jezsuiták és XVIII. századi utazók információi alapján kialakított Kína-konceptió az illuminista gondolkozásban – az agnoszticizmus és konfucianizmus átültetése Európába.

BRUNORI, M.: Sun Yat-Sen e lo sciopero di Hong Kong del 1922.

(Sun Yat-San és az 1922-es hongkongi sztrájk.)

SSt, t. 17. 1976 : 4. 153–184.

A sztrájk gazdasági, szakszervezeti célkitűzésein túlmenő politikai vonatkozások, a Kína egyesítéséért indított északi hadjárat támogatása.

